

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
Népeségtudományi Kutató Intézet

Igazgató:
Monigl István

ISSN: 0134-0093

Írták:
Pataki Judit
S. Molnár Edit

Lektorálta:
Békés Ferenc

**KÖZVÉLEMÉNYKUTATÁS
NÉPESEDÉSI
KÉRDÉSEKRŐL – 1987**

**BUDAPEST
1988/2**

A kutatás a Magyar Közvéleménykutató
Intézet és a KSH Népeségtudományi
Kutató Intézet együttműködésében
készült.

TARTALOM

	Oldal
I. BEVEZETÉS	7
1. A kutatás célja és fő témakörei	7
2. A főbb eredmények összefoglalása	9
II. RÉSZLETES EREDMÉNYEK	13
1. A gyermekek ideális számáról alkotott vélemények 1987-ben	13
a) A vélemények főbb mutatói	13
b) A vélemények differenciálódása	17
c) Vélemények a sokgyermekes családokról	20
2. Vélemények az egészségmegőrzés társadalmi programjában foglalt kérdésekről	26
3. Vélemények az új Családjogi Törvény várható hatásáról és a családi élet "minőségét" befolyásoló tényezőkről	33
a) Vélemények az új Családjogi Törvény várható hatásáról	34
b) Vélemények a családi élet "minőségét" befolyásoló tényezőkről ..	37
- Elégedettség a családi élettel	37
- Felkészülés a családi életre - családi életre nevelés	38
- A házasságról-válásról alkotott nézetek szerveződése	41
III. JEGYZETEK	57
IV. MELLÉKLET	59
1. Az elemzésben alkalmazott főbb változók megoszlása	61
2. A válással kapcsolatos kijelentésekről alkotott vélemények elemzése; Főkomponens-analízis varimax rotálással	62
3. Tartalomelemzések	63
a) Az Egészségmegőrzés Társadalmi Programjával kapcsolatos tartalmak a magyar tömegkommunikációs eszközökben	64
b) A Családjogi Törvénnyel kapcsolatos tartalmak a tömegkommunikációs eszközökben	82

I. BEVEZETÉS

1. A kutatás célja és fő témakörei

A Magyar Közvéleménykutató Intézet és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete 1987-ben újabb országos reprezentatív közvéleménykutatást készített a népesedés és a népesedéspolitika problémáiról. Ezt megelőzően 1983-ban és 1985-ben készültek e témákról közvéleménykutatások /1/. A - terveink szerint kétévenként ismételt - vizsgálatok részét képezik "A népesedéspolitika tudományos megalapozása" című TS-3/3 programnak, amelynek bázis-intézménye a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Ezek a közvéleménykutatások jól illeszkednek a Magyar Közvéleménykutató Intézet kutatásai közé is, szerkesztésük részét képezve a közhangulat alakulásáról folytatott, rendszeres vizsgálatoknak. Mivel a Magyar Közvéleménykutató Intézet kiemelt kutatási területe a tömegkommunikáció, a propaganda hatásának felmérése, a népesedéssel, népesedéspolitikával kapcsolatos, rendszeres közvéleménykutatások feladatuknak tartják annak időbeli megfigyelését is, hogy változnak-e, s ha igen, milyen irányban változnak a vélemények a népesedéspropaganda hatására. A célkitűzések között tartalmi összhang, valamint a kutatásra szánható anyagi eszközök ésszerű felhasználása indokolttá teszik, hogy a közvéleménykutatások e tematikus sorozata a két intézmény együttműködésében készüljön.

1987-ben két adatfelvételt hajtottunk végre. Az év első negyedében a TÁRKI (Társadalomkutatási Informatikai Társulás) szervezeti keretei között egy 2600 fős, országos reprezentatív mintán vizsgáltuk a gyermekvállalással kapcsolatos attitűdöket. Az év utolsó negyedében - hasonlóan a két évvel korábban végzettekhez - a 18 éves és idősebb életkorú lakosságot 1000 fővel reprezentáló minta személyes, kérdőíves megkérdezését bonyolítottuk le. A véleményváltozások folyamatos megfigyelése és regisztrálása céljából a kérdőív egy jelentős része az 1985. évi (és 1983. évi) adatfelvételek kérdőíveivel megegyezett. E "standard" témakörök a következők:

- a) A gyermekek ideális számáról alkotott vélemények; a lakosság ismeretei, "hiedelmei" a születések számáról; társadalmi-demográfiai különbségek a véleményekben;
- b) A sokgyermekes, ún. "nagycsaládok" gyermekszámáról alkotott vélemények; ismeret- és előítélet-elemek a sokgyermekes családokról meglévő véleményekben.

A közvéleménykutatás új témaköröket is érintett. 1987 nyarán lépett életbe az új Családjogi Törvény, amely - többek között - módosította a házasságkötés korhatárát, a házasságkötést megelőző, ún. "várakozási idő" hosszát és foglalkozott a válásokkal összefüggő jogi kérdésekkel is. Ugyancsak 1987-ben ismerhette meg a lakosság az Egészségmegőrzés Társadalmi Programját. Ezt egy - e célból létrehozott - programbizottság dolgozta ki a Minisztertanács által megtárgyalt, a lakosság egészségi állapotával foglalkozó jelentése alapján. Közvéleménykutatásunk mindkét témakörre kiterjedt, és kiegészült e témák tömegkommunikációs propagandájának tartalomelemzésével is.

2. A főbb eredmények összefoglalása

A Magyar Közvéleménykutató Intézet és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete rendszeresen készít közvéleménykutatásokat a népesedést érintő kérdésekről. 1987-ben két adatfelvételt is készítettünk, az év első negyedében és az év végén. Az adatfelvételek egyik fő célja az volt, hogy a családok számára ideálisnak tartott gyermekszámról, az ún. "sokgyermekes", nagycsaládok gyermekszámáról, valamint a gyermekvállalási attitűdökről kialakult véleményeket, és az elmúlt néhány évben ezekben bekövetkezett véleményváltozásokat megvizsgáljuk.

Megállapíthattuk, hogy a családok számára ideálisnak tartott gyermekszám átlaga 1983, illetve 1985 óta nem változott számottevően. Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy 1987-ben - a korábbi években megszokotthoz képest - kicsit többen gondolják ideálisnak már az egy gyermeket is, sőt olyanok is vannak, akik a gyermektelenek helyzetét tartják ideálisnak. A jellemző azonban továbbra is a közvélemény "bipolaritása": a felnőtt lakosság közel 90%-án belül az emberek fele két, fele pedig három gyermeket gondolna ideálisnak egy mai magyar család számára. A 100 családra ideálisnak tartott gyermekszám 1985-ben 253 volt, 1987 első negyedében 252, 1987 végén pedig 247. A többség úgy tudja: ma a legtöbb családban két gyermek születik meg; a "valóságosnak hitt gyermekszám" átlaga 1,90, ami közel áll mind az élveszületési sorrend átlagához (1,87), mind pedig a teljes termékenységi arányszámhoz (1,83).

A társadalmi-gazdasági változásokra érzékenyebben reagál a közvélemény akkor, ha a sokgyermekes családokról alkot véleményt. A sokgyermekesnek tartott családok átlagos gyermekszáma 1983-ban 4,76 volt, ez 1985-re 4,33-ra csökkent le. Az 1985-ben készített közvéleménykutatás elemzése során azt állapíthattuk meg, hogy ez a változás az 1985. évi népesedéspolitikai intézkedésekkel, illetve az ezt kísérő népesedéspropaganda hatásával hozható összefüggésbe. Az intézkedések - és az arról tájékoztató tömegkommunikáció is - megkülönböztetett figyelmet fordítottak a három-, és többgyermekes családokra, azt sugallva, hogy három gyermek jelenti azt a küszöböt, amikor a családok már olyan gondokkal küzdenek, amelyek megoldására önerőből nem képesek. 1987 elején az átlag gyakorlatilag "visszaállt" az 1983. évi szintre (4,73-ra), de az év végére újra csökkenni kezdett (4,56). Ez időben egybeesett azzal, amikor a lakosság már tájékozódni kezdett a következő év elejére, 1988 januárjára bejelentett áremelésekről, valamint a bevezetés előtt álló személyi jövedelemadóról, amely a többgyermekes családokat kedvezőtlenül érintette.

Lényeges, és nem kevésbé aggasztó változás, hogy 1985-höz képest 1987-re lecsökkent azok aránya, akik a sokgyermekes szülők gyermekvállalását kizárólag pozitívan ítélték meg (vagyis úgy gondolták: ezek a szülők gyermekszeretőek, családcentrikusak, ezért vállalkoznak az átlagosnál több gyermekre) és növekedett azoké, akik e szülők indítékait elítélik. (Az elítélő véleményeken belül vezet az, hogy e szülők csak a szociális kedvezmények elérése miatt vállalkoznak több gyermekre; felelőtlenek - mivel gyermekeiket csak mások, a társadalom segítségével tudják eltartani; tudatlanok, nem ismerik a védekezés, a családtervezés módszereit.)

A lakosság 1987 végén ismerhette meg az Egészségmegőrzés Társadalmi Programját, amellyel a tömegkommunikáció is sokat foglalkozott. A megkérdezettek magas aránya, 72%-a demográfiai ismérvekkel határozta meg a "leginkább veszélyeztetettnek tartott" csoportokat (köztük legtöbben - 53% - a középkorúakat emelték ki), és a többség helye-

sen tudja azt is, hogy ma Magyarországon melyek a legelterjedtebb betegségek. Az emberek nagy része - 45% - azonban emellett ún. társadalmi ismérvekkel is meghatározta, hogy kiket fenyeget legjobban ma súlyos betegség. Ezek közt leggyakoribb a túlfeszített munkát végzők, a sokat dolgozók, az idegileg megterhelő munkát végzők, továbbá az állandó stresszben, idegességben, zaklatottságban élők említése.

A megkérdezettek 40%-a szerint a rossz egészségi állapotban annak van nagyobb szerepe, hogy az emberek nem törődnek az egészségükkel; 30% tulajdonította ezt kizárólag csak olyan, külső okoknak, amelyekről az emberek nem tehetnek, s 28% gondolkozott úgy, hogy a rossz egészségi állapot miatt az egyének és a befolyásolhatatlan, külső okok egyaránt felelősek.

Hogy mit tehetnének maguk az emberek egészségük megőrzése érdekében, abban a legtöbben elfogadják azt a kínálatot, amelyet számukra az Egészségmegőrzés Társadalmi Programjával foglalkozó tömegkommunikáció nyújtott. Az egyéni tennivalók sorában első helyen áll a káros szenvedélyek kerülése, illetve elhagyása, az egészséges táplálkozás és a több testmozgás, sportolás követelménye. Eltérő azonban a javaslatok, elképzelések tartalma, amikor arról van szó, hogy mit tehetnének a szervezetek, intézmények, a Kormány az emberek egészsége érdekében. A tömegkommunikáció legnagyobb szerepet az egészségmegőrzés propagandájának, a megelőzés szempontjai erősítésének, az iskolai és más egészségnevelési programok kialakítása fontosságának szentelte. A közvéleményben azonban az fogalmazódott meg, hogy elsősorban azt kellene biztosítani: legyen a 8 órai munka elég a megélhetésre; ne legyen szükség túlmunkára; a férj legyen képes eltartani a családot; ne legyenek lakásproblémák (ilyen típusú javaslatokat említett a kérdezettek 36%-a); illetve több pénzt kellene fordítani az egészségügy fejlesztésére (kórházakra, műszerekre, szűrővizsgálatokra stb.) - 25% véleménye szerint. A megkérdezetteknek mindössze csak 6-7%-a vallotta azt a véleményt, hogy a jobb egészségügyi felvilágosítás (is) hozzájárulhat a lakosság egészségi állapotának megjavulásához.

Az Egészségmegőrzés Társadalmi Programját kísérő tömegkommunikációs propaganda a népesség kedvezőtlen összetételére - így az egészség és a népesedési helyzet összefüggéseire - is igyekezett ráirányítani a figyelmet. Ennek tulajdonítható, hogy 1987-ben - a korábbi években tapasztaltnál képest - valamivel többen voltak tisztában azzal, hogy a népesség száma az utóbbi egy-két évben csökkent (56%), illetve 50% számolt arra, hogy ez a csökkenés az elkövetkező 15-20 évben sem áll meg. Az azonban kizárólag csak a diplomások körében többségi vélemény, hogy a népességszám csökkenése "nagyon súlyos problémát" jelent. A népességszám csökkenésének problémaköre azonban - amint azt 1983 óta visszatérően tapasztalhatjuk - meglehetősen kívül esik a közvélemény érdeklődésén. Így érthető, hogy az Egészségmegőrzés Társadalmi Programján belül az egyéni tennivalókat és a kormány szintű feladatokat lényegében senki sem kapcsolta össze a követelménnyel, hogy a népesség csökkenése megálljon.

Az új Családjogi Törvény 1987. júliusban lépett hatályba. Közvéleménykutatásunkban elsősorban azokról a törvénymódosításokról kérdeztük meg a válaszadókat, amelyekről előzetesen feltételezhettük, hogy azok viszonylag több embert érintenek. Ilyen kérdéskörnek tartottuk a házasságkötési életkor alsó határának felemelését, a házasságkötést megelőző, egy hónapos várakozási idő három hónapra történő meghosszabbítását és a válás témakörét. A törvénymódosítás sok fontos elemére nem terjesztettük ki kérdéseinket - pl. a rokontartás, az örökbefogadás, a gyámság szabályozása -, ezek jogi vonatkozásai viszonylag kevesebb embert érintenek, s 1987-ben a tömegkommunikációs

eszközök is csak töredékesen foglalkoztak velük.¹

1987 végére a lakosságnak mindössze 15%-a nem tudott csak arról, hogy a törvény módosította a házasságkötés alsó korhatárát. A többség - 57% - azt is tudta, hogy ezt a 18 éves életkorban szabták meg. Mindazonáltal ez a törvenymódosítás nem váltotta ki különösebben a közvélemény érdeklődését, ami azzal is összefügghet, hogy az utóbbi időben - a módosítástól függetlenül is - a házasságkötések későbbi életkorra halasztása tapasztalható.

Megoszlanak a vélemények annak megítélésében, hogy milyen hatás várható a házasságkötést megelőző várakozási idő három hónapra történő meghosszabbításáról. A válaszadóknak csak 40%-a gondolja azt, hogy a módosítás következtében a fiatalok megfontoltabban kötnek majd házasságot, többségük, 53%-uk kételkedik ebben. Ez utóbbi nézet aránya még magasabb a középiskolát és felsőfokú tanintézetet végzettek, valamint a városi (és a fővárosi) lakosság körében.

A Családjogi Törvény módosításával foglalkozó tömegkommunikációs közlések többsége a válások lebonyolításának módját tárgyalta. Ezek azt hangsúlyozták, hogy a jog semmiképpen sem törekszik a végérvényesen, jóvátehetetlenül megromlott házasságok fenntartására, ugyanakkor azokban az esetekben, ahol erre van némi remény, a családi béke helyreállítására igyekszik motiválni. Hangsúlyos volt a törvényhozók azon szándéka is, hogy a házasságok felbontásának procedúrájában minél kevesebb tisztázatlanság maradjon: ahol a volt házastársak nem tudnak megegyezni, ott határozzon a jog.

Ez a tárgyalásmód elfogadható volt a közvélemény számára. Az emberek túlnyomó többsége vélekedik ma úgy: a válás magánügy, amibe az állam nem szólhat bele (73%), és ugyancsak nagy többség gondolja azt, hogy a válások megszigorításával nem lehet csökkenteni a rossz házasságok számát (79%). Abban a kérdésben azonban erősen megoszlanak a vélemények, hogy érdemes-e a megromlott kapcsolatok javítására, békülésre motiválni a válásra gondoló házaspárokat. A megkérdezettek 42%-a ért egyet azzal, hogy "ha már felmerül a válás gondolata egy házaspárban, jobb, ha nem várnak vele", 41% pedig ezt kifejezetten ellenezné. Figyelemre méltó, hogy az alacsonyan iskolázott csoportokban a radikális "válás-pártiak" vannak többségben.

Egyértelműen helyesli a közvélemény azokat a törvenymódosításokat, amelyek a válásokkal összefüggő jogi problémákat tisztázzák. A megkérdezettek 81%-a ért egyet azzal, hogy az elvált szülőknek joguk legyen ellenőrizni a tartásdíj elköltését, s 62% jónak tartja, hogy a későbbi vagyoni problémák elkerülése céljából már a házasságkötéskor tisztázni lehet, ki mit hozott a házasságba. Mindazonáltal kisebbségben maradnak, akik a CSJT módosításától azt várják, hogy a jövőben kevesebben fognak elválni: az egész mintának mindössze 28%-a számít erre. Az iskolázottabb, továbbá a kevésbé, vagy egyáltalán nem vallásos emberek közt különösen nagy többségben vannak azok, akik azt jósolják, hogy a válások száma a jövőben sem fog csökkenni.

A kutatás részletesebben is elemezte a válások okairól és következményeiről alkotott nézetek szerveződését. Megállapítható, hogy közvéleményünkben erősen él az a szemléletmód, amely a válásokkal összefüggő problémákat kizárólag erkölcsi szempontból

¹ Lásd: Melléklet.

ítéli meg; e szemléletmódban az iskolázottság, a vallásosság és az életkor nagy szerepet játszik. Másrészt jól elkülönül egy olyan nézetrendszer is, amelyet elsősorban az motivál, hogy a válásokból "túl nagy ügyet csinálnak", ez manapság már "megszokott dolog", és lehetőséget kell adni az "újrakezdésre" is.

II. RÉSZLETES EREDMÉNYEK

1. A gyermekek ideális számáról alkotott vélemények 1987-ben

a) A vélemények főbb mutatói

Abban a kérdésben, hogy "mi lenne a jó, az ideális - hány gyermek legyen egy családban Magyarországon" - 1985 óta (sőt az ezt megelőző, 1983. évi adatfelvétel óta) nincs jelentős változás a közvéleményben. Az ideálisnak tartott gyermekszám átlaga az elmúlt öt esztendőben 2,5 körül mozog; másképp szólva, száz családra nagyjából 250 gyermeket gondolnak ideálisnak az emberek. Mint ezt korábban bemutattuk, e véleményekben 1974 és 1983 között volt csak nagyobb elmozdulás: a 80-as évekre kialakult - 2,5-es szinten "megállapodott" - átlag az 1974-ben mért 2,9-ről csökkent le /2/.

Különösebb változás a vélemények belső megoszlásában sem tapasztalható. Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy 1987-ben - a korábbi években megszokotthoz képest - kicsit többen gondolják ideálisnak már az egy gyermeket is, sőt olyanok is vannak, akik a gyermektelenek helyzetét vélik ideálisnak. A jellemző azonban továbbra is a közvélemény "bipolaritása": a felnőtt lakosság közel 90%-án belül az emberek fele két, fele pedig három gyermeket gondolna ideálisnak egy mai magyar család számára.

1. A gyermekek ideális számáról alkotott vélemények megoszlása

(százalékban)

Év ²	Az ideális gyermekszám						Nincs vélemény	Összesen	Átlag
	0	1	2	3	4	5 és több			
1974	-	0,5	28,1	53,7	12,8	2,2	2,7	100,0	2,88
1983	-	1,0	53,0	39,0	3,0	1,0	3,0	100,0	2,46
1985	-	1,9	51,2	40,1	2,9	1,9	2,0	100,0	2,53
1987 ^{a)}	0,4	3,3	46,4	42,4	4,7	1,1	1,7	100,0	2,52
1987 ^{b)}	0,7	4,1	46,1	41,3	3,7	1,0	3,1	100,0	2,47

1983 óta alkalmazzuk az ún. "valóságosnak hitt" gyermekszám mutatóját is. Ezt annak a kérdésnek (illetve a reá adott válaszoknak) alapján számítjuk ki, hogy "véleménye szerint hány gyermek születik ma a családokban". Ennek az értéke az 1983-ban mérthez képest valamelyest csökkent. 1983-ban az emberek úgy gondolták, 100 családban átlagosan 204 gyermek születik. Valószínűleg a Minisztertanács 1985-ben hozott népesedéspolitikai intézkedéseivel, illetve - méginkább - az ezt kísérő tömegkommunikációs propagandával

² A továbbiakban 1987^{a)}-val jelöljük az 1987 tavaszán készített adatfelvétellel nyert adatokat, s 1987^{b)}-vel azokat, amelyek az 1987 végén készített közvéleménykutatáson alapulnak.

is összefügg, hogy a kedvezőtlen születésszám azóta jobban tudatosult. Az emberek többsége 1985-ben is és 1987-ben is úgy gondolkozott: a családok nagy részében legfeljebb ha két (vagy egy) gyermek születik. A valóságosnak hitt gyermekszám átlaga 1985-ben 1,86-ra (illetve 1987-ben 1,90-re) változott.

Hogy mekkora a távolság a valóságos helyzetről meglévő ismeretek, vélekedések és a termékenység között, azt jól szemléltethetjük oly módon, hogy a valóságosnak hitt gyermekszám-átlagot a teljes termékenységi arányszámmal vetjük egybe. A közvéleménykutatás útján nyert átlagokat az adatfelvételt megelőző évek termékenységi mutatóival célszerű összehasonlítani, hiszen a lakosság születésszámáról alkotott elképzelései feltehetően az előző év (évek) tapasztalataira, és/vagy tömegkommunikációs közleményeire építkeznek.

Valóságosnak hitt gyermekszám-átlag		Teljes termékenységi arányszám	
1983	2,04	1982	1,78
1985	1,86	1984	1,73
1987	1,90	1986	1,83

Az összehasonlítás eredményét az ún. "ismeret-mutatóval" fejezhetjük ki. Kiszámítása a $\frac{V_h^n}{f^{n-1}} \cdot 100$ formula alapján történik, ahol V_h = valóságosnak hitt gyermekszám-átlaga (valamely évben), és f = a teljes termékenységi arányszám (valamely évben). A mutató értéke - minél közelebb van a 100-hoz, annál inkább vélhető, hogy az ismeretek, vélekedések közel vannak a tényleges termékenységhez. Esetünkben:

$$\frac{V_h^{1987}}{f^{1986}} \cdot 100 = \frac{1,90}{1,83} \cdot 100 = 103,8 .$$

A mutató 1983-ban számított értéke 114,6 volt, 1985-ben pedig 107,5, a csökkenés jól szemlélteti a fentebb jellemzett változást.³

Míg a valóságosnak hitt gyermekszám-elképzelések inkább tapasztalatokon, ismereteken alapulnak, a gyermekek ideális számáról alkotott nézetek inkább véleményeken, attitűdökön. A szakirodalomban is találkozhatunk azzal a felfogással, hogy az ideális gyermekszám-átlagát egyfajta társadalmi presszió mérőszámának lehet tekinteni, egy olyan presszió mérőszámának, amelyhez a családok (a szülők) valamiképpen hozzáigazítják a gyermekek számára vonatkozó terveiket, döntéseiket.

Amennyiben az ideális gyermekszámról alkotott véleményeket vetjük egybe a valóságos termékenységi gyakorlattal, akkor egy - az előzőtől eltérő tartalmú - mutatót nyerünk. Az ún. "normatíva-mutató" azt szemlélteti, hogy mekkora a távolság a közvélemény

³ Az 1987. évi 103,8-es értéket az 1987^{b)} közvéleménykutatás adataiból számítottuk, mivel ennek az adatfelvételnek a mintanagysága is megegyezik az 1983. és 1985. évi adatfelvételekével. Ugyanez a tendencia érvényesül természetesen akkor is, ha az 1987^{a)} adatfelvételből indulunk ki, ahol a valóságosnak hitt gyermekszám-átlaga 1,85 volt, s így az ismeret-mutató értéke 101,1.

gyermekszámmal kapcsolatos normatívái, eszményei és a tényleges termékenység között. A kiszámításra alkalmazott $\frac{Id^n}{f^{n-1}} \cdot 100$ formula használatára a nemzetközi szakirodalomban is van példa. A tört számlálójában szereplő Id^n = a közvélemény ideálisnak tartott gyermekszám-átlaga valamely évben. Esetünkben:

$$\frac{Id^{1987}}{f^{1986}} \cdot 100 = \frac{2,47}{1,83} \cdot 100 = 135,0 .$$

A mutató 1987-ben mért értéke szerint a közvélemény által helyeselt normatívák és a tényleges helyzet között meglehetősen távolság van, másképp fogalmazva: a közvélemény szerint számottevően több gyermeknek kellene világra jönnie annál, mint amennyi a valóságban megszületik. E tekintetben 1983 óta nincsen jelentős változás a véleményekben.⁴

Teljesebb képet ad a vélemények tartalmáról, ha azt is tudjuk: mihez viszonyít a közvélemény akkor, amikor a családonkénti gyermekszámra vonatkozó eszményt, normatívát kialakítja. Nyilvánvaló, hogy ez a normatíva annak függvényében (is) alakul, formálódik, hogy milyen ismeretei, elképzelései vannak az embereknek a valóságos termékenységről (egyszerűbben szólva, a jelenlegi családokban született gyermekek számáról). Az ideális gyermekszámról alkotott véleményeket ezért az ismeretekkel – a "valóságosnak hitt gyermekszámmal" – is érdemes egybevetni. Az ún. "hiedelem-mutató" e kettő közötti távolságot érzékelteti. Kiszámítása az $\frac{Id^n}{Vh^n} \cdot 100$ formulával történik. Minél közelebb van a mutató értéke a 100-hoz, annál inkább "hiszi úgy" a közvélemény, hogy a családonkénti gyermekszám az eszményeknek, normatíváknak megfelelően alakul. Esetünkben:

$$\frac{Id^{1987}}{Vh^{1987}} \cdot 100 = \frac{2,47}{1,90} \cdot 100 = 130,0 ^5 .$$

Mint látható, a normatíva- és a hiedelem-mutatók értékei nagyon közel állnak egymáshoz, vagyis a közvélemény ma meglehetősen valósághű ismeretek alapján alakította ki azt az álláspontot, hogy a ténylegesnél több gyermek születésére lenne szükség. Ez a helyzet 1985 óta nem változott. Ám 1983-hoz képest észrevehetően megnőtt a hiedelem-mutató értéke, amely öt évvel korábban még 120,6 volt. Ez abból következett, hogy 1983-ban a valóságosnak hitt gyermekszám-átlaga elég magas volt (2,04), másképp szólva akkor még kisebbnek érzékelték a lakosság az eszmények, normatívák és a valóságos helyzet közötti távolságot, mint jelenleg.

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért összefoglalóan is közöljük a gyermekszám-mutatók értékeit.

⁴ Az 1987^{a)} adatfelvételben az ideális gyermekszám átlaga 2,52 volt, a két adatfelvétel eredménye között nincs számottevő eltérés. A normatíva-mutató értéke az 1987^{a)} felvétel adataival számolva 137,6.

⁵ A hiedelem-mutató értéke az 1987^{a)} adatfelvétel adatai alapján számítva 136,2.

A vélemények főbb mutatóinak alakulása 1983 és 1987 között:

Mutatók	1983	1985	1987 ^{a)}	1987 ^{b)}
Ismeret-mutató	114,6	107,5	101,1	103,8
Normatíva-mutató	138,2	146,2	137,7	135,0
Hiedelem-mutató	120,6	136,0	136,2	130,0

Úgy gondoljuk, joggal merülhet fel az a kérdés, hogy a vélemények és a valóságos helyzet egybevetésére kialakított mutatóknál miért éppen a teljes termékenységi arányszámot alkalmazzuk. A magunk részéről azért döntöttünk emellett, mert a szakirodalomban erre találtunk példát, s így 1983. évi számításainkat kilenc nyugat-európai ország hasonló tartalmú mutatójával is módunkban állt összehasonlítani /3/. Szakmatársainkkal konzultálva azonban el tudjuk fogadni azt az álláspontot, amely szerint az élveszületési sorrend átlaga kutatási céljainknak jobban megfelelne, mint a teljes termékenységi arányszám. Emellett szól egyrészt az, hogy az élveszületési sorrend átlaga egyszerűbb mutató, másrészt pedig, hogy tartalmilag közelebb áll a mindennapi gondolkodáshoz. Ezen azt értjük, hogy az emberek tapasztalataikat egyszerűen annak alapján szűrik le, hogy környezetükben, a családokban "hányadik gyermekek" születnek meg. E megfontolások alapján a fentebb ismertetett mutatókat oly módon is kiszámítottuk, hogy a törtek nevezőjében szereplő teljes termékenységi arányszámot az élveszületési sorrend átlagával helyettesítettük.

A mutatók értékei ekkor a következőképpen alakulnak:

A közvélemény-kutatás éve	Ideális gyermek-szám-átlag	Valóságosnak hitt gyermekszám-átlag	Élveszületési sorrend átlaga	Ismeret-mutató	Normatíva-mutató
(n)	(I_d^n)	(V_h^n)	(B^{n-1})	($\frac{V_h^n}{B^{n-1}} \cdot 100$)	($\frac{I_d^n}{B^{n-1}} \cdot 100$)
1983	2,46	2,04	1,83	111,5	134,4
1985	2,53	1,86	1,81	102,8	139,8
1987 ^{a)}	2,52	1,85	1,87	98,9	134,8
1987 ^{b)}	1,47	1,90	1,87	101,6	132,1

Az élveszületési sorrend-átlagok és a teljes termékenységi arányszámok adott években mutatkozó, csekély különbségből következik az, hogy az 1983 és 1987 között tapasztalt változások iránya mindkét számítási módszernél azonos: az ismeret-mutató értéke öt év alatt kissé lecsökkent, a normatíva-mutatóé pedig lényegében változatlan. További kutatásainkban mégis figyelemmel szeretnénk kísérni, hogy adódnak-e magyarázatra szoruló eltérések a kétféle termékenységi mutató alkalmazásából.

b) A vélemények differenciálódása

A közvélemény tehát, mint láthattuk, a családonkénti két-, illetve három gyermek preferálása között oszlik meg. Ebből az uniformizáltságból értelem szerűen következik, hogy a különféle társadalmi csoportok állásfoglalásai, vélekedései között sincsenek igazán jelentős különbségek.

Érthető, hogy az idősebb korosztályok valamivel több gyermeket találnak ideálisnak, mint a fiatalabbak, másrészt pedig – minél több gyermeke születik valakinek – annál hajlamosabb arra, hogy az átlagost meghaladó gyermekszámot tartson ideálisnak. Az ideális gyermekszám-átlag azonban csak a 6 és többgyermekesek körében éri el, illetve haladja meg a 3,0-et.

Korábbi (1974. és 1983. évi) közvéleménykutatásaink szerint a véleményeket a településtípus is differenciálta. Budapesten valamivel kevesebb gyermeket gondoltak ideálisnak az emberek, mint vidéken, kivált pedig a községekben. Ez a különbség az utóbbi időben mintha eltűnőben lenne, a főbb településtípusokra számított átlagok közelebb kerültek egymáshoz.

A vallásosság oly módon hat a véleményekre, hogy a magukat nagyon vallásosnak tartók többsége három (vagy akár annál is több) gyermeket látna kívánatosnak a családokban, de az ennél "egy fokkal" kevésbé vallásosak esetében is már az országoshoz hasonló az ideális gyermekszám-átlaga. A legvallásosabb emberek köztudottan többnyire az idősebb korosztályokból, illetve az alacsonyabban iskolázottak köréből tevődnek ki. Az egybevágó társadalmi hatások (a vallás normatívái, más oldalról pedig a régebbi időkre jellemzőbb, s az alacsonyabb iskolázottsággal gyakrabban együttjáró – az átlagost meghaladó – termékenység "hagyománya") felerősítik egymást; ez fejeződik ki a vallásos emberek gyermekszám-ideáljaiban.

Am azt a véleményt, hogy a családokban kettőnél több gyermek lenne kívánatos, más attitűdök is táplálhatják. A diplomások többsége – hasonlóan a 8-nál kevesebb osztályt végzettekhez – ugyancsak kettőnél több gyermeket gondol ideálisnak egy család számára. Más kutatások azt mutatták, hogy ez a réteg a deklarált normatívákat általában nem sajátmagára tartaná követendőnek, hanem az "átlagra", a "családok többségére". Ennek egyik oka az, hogy ők érzékelik legerőteljesebben azt is: a népesedési helyzeten a családok gyermekszámának növekedése javíthatna.

A vallásosság, illetve az iskolai végzettség e hatását az ún. hiedelem-mutatók is jól szemléltetik. A diplomások, valamint a leginkább vallásosak esetében a mutatók értéke számottevően meghaladja az országos átlagot. E csoportok tagjai – ha különböző megfontolások alapján is – de a többiekhez képest sűrűbben gondolkoznak úgy, hogy a valóságos helyzet jelentősen lemarad a kívánatostól.

A hiedelem-mutató értéke ugyanakkor alacsony a 18-24 évesek esetében. Náluk a mutató kiszámításánál a számlálóban szereplő ideális gyermekszám-átlag alacsonyabb az országosnál, a nevezőben szereplő, valóságosnak hitt gyermekszám-átlag pedig az országosat számottevően meghaladja. A legfiatalabbakra tehát az jellemző, hogy inkább két gyermekre szavaznak, semmint háromra, ugyanakkor úgy tudják, hogy ez nagyjából így is valósul meg napjainkban a családokban. Ennek az a magyarázata, hogy a 25 évesnél fiatalabbak közt sokan vannak olyanok, akik családterveiket még nem valósították meg, vagy

éppen csak annak kialakításánál tartanak. Saját tervüket, ami - mint az elmúlt időszak családtervezési vizsgálatait mutatják, az esetek nagy részében - két gyermek, legalábbis egyelőre realitásnak érzik, s úgy tudják, hogy legtöbb család hozzájuk hasonlóan gondolkodik. A családtervezési vizsgálatok tapasztalatai szerint a későbbiekben két gyermeket tervezőknek egy része - jóllehet, nagyobbik része - marad csak konzekvens az eredeti tervekhez, más részük alul-, vagy felültervezőnek bizonyul. De a "kétgyermekes családeszmény" - úgy tűnik - leghomogénebb módon mégiscsak a fiatalabb korosztályokra hat. Ebben a körben vannak legtöbben olyanok, akiknél a család-ideálról és a tényleges helyzetről való vélekedés egybeesik, s akiknél ez a saját családepítési tervekkel is nagy valószínűséggel azonos.

Az elmondottak illusztrálására összefoglalóan közöljük az ideális- és a valóságosnak hitt gyermekszám-átlagok, valamint a hiedelem-mutatók alakulását a főbb társadalmi-demográfiai csoportoknál. Mivel az 1987. évi két adatfelvétel eredményei e tekintetben nem térnek el lényegesen egymástól, összefoglaló táblázatunkban az 1987^{b)} adataival számolunk, amelynek mintanagysága is megegyezik a korábbi adatfelvételekével.

2. Az ideálisnak tartott és a valóságosnak hitt gyermekszám differenciális mutatói
1987-ben

Társadalmi-demográfiai csoportok	Ideális	Valóságosnak hitt	Hiedelemmutató
	gyermekszám-átlag		
		N e m	
Férfi	2,48	1,83	135,5
Nő	2,46	1,94	126,8
		Életkor	
18-24 évesek	2,34	2,18	107,3
25-29 évesek	2,28	2,01	113,4
30-39 évesek	2,26	1,79	126,3
40-49 évesek	2,46	1,83	134,4
50-59 évesek	2,59	1,84	140,8
60 évesek és idősebbek	2,80	1,87	149,7
		Településtípus	
Budapest	2,43	1,73	140,4
Városok	2,44	1,83	133,3
Községek	2,52	2,03	124,1
		Iskolai végzettség	
8-nál kevesebb osztályt végeztek	2,78	2,03	136,9
8 osztályt végeztek	2,36	1,99	118,6
Középiskolát végeztek	2,39	1,69	141,4
Egyetemet, főiskolát végeztek	2,65	1,69	156,8
		Foglalkozás	
Értelmiségi, vezető beosztású	2,65	1,68	157,7
Egyéb szellemi foglalkozású	2,26	1,74	129,9
Szakmunkás	2,26	1,90	118,9
Betanított- és segédmunkás	2,42	2,06	117,5
Nyugdíjas	2,75	1,88	146,3
		Vallásosság ⁶	
Vallásosak I.	2,78	2,11	131,8
Vallásosak II.	2,44	1,96	124,5
Bizonytalanok	2,40	1,92	125,0
Nem vallásosak	2,41	1,76	136,9
Átlag	2,47	1,90	130,0

⁶ A táblázatban a Vallásosak I. kategória azokat foglalja magában, akik a vallásosságukra vonatkozóan azt a választ adták: "Vallásos vagyok, az egyház tanítását követem". Ezek aránya 1983 óta változatlanul 10-11%. A Vallásosak II. csoportba soroltak ezt választották: "Vallásos vagyok a magam módján". Arányuk 1983 óta változatlanul 40-45% körüli. "Bizonytalanok", akik így válaszoltak: "Nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e vagy sem". Arányuk visszatérően 10% körüli.

Ami a véleményeknek a kérdezettek gyermekszáma szerinti differenciálódását illeti, erre vonatkozóan csak az 1987^{a)} adatai állnak rendelkezésünkre, mivel az 1987^{b)} adatfelvétele alapján - az alacsonyabb mintaelemszám miatt - e számításokat nem lehet korrekt módon elvégezni. Tekintettel azonban arra, hogy a két adatfelvétel más differenciális adatai egybevágnak, a vélemények tendenciájáról ezen az úton is tájékozódhatunk.

A kérdezettek élveszületett gyermekeinek száma	Ideális	Valóságosnak hitt	Hiedelemmutató
	gyermekszám-átlag		
0	2,51	1,84	136,4
1	2,40	1,83	131,1
2	2,45	1,87	131,0
3	2,79	1,78	156,7
4	2,95	2,01	146,8
5	2,90	2,03	142,9
6 vagy több	3,03	1,72	176,1
Átlag	2,52	1,85	136,2

c) Vélemények a sokgyermekes családokról

A közvéleményben élő gyermekszám-eszményekről teljesebb képet alkothatunk, ha azt is tudjuk: hány gyermekkel tartanak ma sokgyermekesnek egy családot az emberek.

A vélemények összefoglaló mutatójaként ebben az esetben is egy átlagot, a "sokgyermekesnek tartott család" gyermekszám-átlagát alkalmazzuk. Ennek értéke 1974 óta 4 és 5 között mozog. Legmagasabb átlagot 1974-ben mérhettünk (4,87), ekkor a kérdezettek közel 90%-a négy vagy több gyermekkel nevezett volna csak sokgyermekesnek egy családot. Ezek aránya 1983-ban 85%-ra, 1985-ben pedig 73%-ra csökkent le, az átlag pedig 4,76-ra, majd 4,33-ra. A legjelentősebb változás az volt, hogy 1983 és 1985 között csaknem megduplázódott, 14%-ról 26%-ra nőtt azok aránya, akik már a háromgyermekes családokat is sokgyermekeseknek tekintették. Ennek okát abban láttuk, hogy az 1985. évi népesedéspolitikai intézkedések kiemelt figyelmet fordítottak a három- és többgyermekes családok helyzetére. Az ezt közvetítő tömegkommunikáció így azt sugallta a közvélemény számára, hogy három gyermeknél jelölendő meg az a küszöb, amelynél már a társadalom jelentős segítségét igénylik a családok.

Az 1987. évi adatfelvételek ezt a magyarázatot alátámasztani látszanak. 1987 tavaszára az arányok kezdtek visszaállni a korábbi - 1983-ban tapasztalt - szintre, s az átlag újra 4,7 körül alakult. Azok aránya, akik már három gyermekkel is sokgyermekesnek tartanak egy családot, majdnem visszaállt a "régii" szintre (16%).

Valószínű, hogy a háromgyermekes családok helyzetének, státuszának megítélése igen érzékenyen reagál a szociális helyzetben, a szociálpolitikában, a gazdasági körülményekben bekövetkező változásokra. Nagyonis elképzelhető, hogy az elkövetkező években e téren (is) újabb, számottevő változásokkal kell számolni: más szóval újra növekedni fog azok

száma, akik már a három gyermeket is sokallják. Ennek jelei már ma is mutatkoznak. Az elmúlt év tavaszán és az év végén készített közvéleménykutatások eredményeiben egyedül itt találtunk említésre méltó különbséget. Az év végén, amikor a lakosság nagy része már tudatában volt az 1988. évi kedvezőtlen gazdasági változásoknak, a tavaszihoz képest újra megemelkedett az aránya azoknak, akik már három gyermeket is soknak tartanak egy család számára, s kismértékben csökkent azoké, akik nagycsaládkról beszélve inkább csak a hat-, a hét- vagy a nyolcgyermekekre gondolnak.

3.A sokgyermekes családoknak tulajdonított gyermekszám alakulása 1974-1987 között

(százalékban)

Év	A sokgyermekes családok gyermekszáma									Össze- sen	Átlag
	1	2	3	4	5	6	7	8 vagy több	Nem tudja		
1974	-	-	10,9	28,8	31,5	18,5	9,7	.	0,8	100,0	4,87
1983	-	0,5	14,0	33,0	27,0	15,0	4,7	5,0	1,5	100,0	4,76
1985	-	0,8	26,2	37,0	21,7	7,7	1,9	3,7	1,0	100,0	4,33
1987 ^{a)}	0,4	0,3	16,0	33,5	25,8	12,6	3,8	7,2	0,4	100,0	4,73
1987 ^{b)}	0,4	0,3	19,4	33,9	27,1	9,7	3,6	5,1	0,5	100,0	4,56

Változatlan a vélemények társadalmi demográfiai ismérvek szerinti differenciálódásának iránya. A nők, az idősebb életkorúak, a községi lakosok, a három- vagy többgyermekesek, az alacsonyabban iskolázottak, illetve a nagyon vallásos emberek többsége négyenél is több gyermekre gondol, ha sokgyermekes szülőkről beszél. A sokgyermekes családok átlagos gyermekszáma a férfiak, a fiatalabbak, a városiak, a kevesebb gyermekkel rendelkezők és a nem vallásosak többsége szerint legfeljebb négy gyermek. Bár ezek a tendenciák 1983-ban és 1985-ben is érvényesek voltak, az 1987. évi közvéleménykutatások alkalmából megfigyelhettük azt, hogy az év első negyedében valamint az év végén egyes társadalmi csoportokban számottevően változtak a sokgyermekes családok létszámáról alkotott vélemények. Ezek iránya ugyancsak az, hogy év végére többen tartották "soknak" a családonkénti három gyermeket, mint az év kezdetén. Ezt szemléltetik a főbb társadalmi csoportokban kialakult átlagok is.

4.A sokgyermekes családoknak tulajdonított gyermekszám-átlaga 1987 tavaszán és az év végén

Társadalmi-demográfiai csoportok	1987 ^{a)}	1987 ^{b)}
		N e m
Férfi	4,61	4,39
Nő	4,82	4,70
		Életkor
18-24 évesek	4,69	4,59
25-29 évesek	4,69	4,39
30-39 évesek	4,67	4,17
40-49 évesek	4,92	4,42
50-59 évesek	5,00	4,71
60 évesek és idősebbek	5,15	5,05
		Településtípus
Budapest	4,53	4,57
Városok	4,62	4,40
Községek	4,91	4,69
		Iskolai végzettség
8-nál kevesebb osztályt végzettek	5,30	5,19
8 osztályt végzettek	4,72	4,47
Középiskolát végzettek	4,38	4,43
Egyetemet, főiskolát végzettek	4,39	4,21
		Vallásosság
Vallásosak I.	5,22	5,08
Vallásosak II.	4,80	4,60
Bizonytalanok	4,54	4,37
Nem vallásosak	4,55	4,37
Átlag	4,73	4,56

Érdeemes kiemelni még, hogy a sokgyermekes családok gyermekszámáról alkotott vélemény mennyire érzékeny a megkérdezettek szociális helyzetére. Míg például az értelmiségi, vagy vezető beosztású csoportnál az átlag a családonkénti 4,18 gyermek, a nyugdíjasok esetében ez 4,86. A "közbülső" kategóriák - az egyéb szellemi foglalkozásúak, a szakmunkások, a betanított és segédmunkások - véleményében e tekintetben gyakorlatilag nincsen különbség - az átlag 4,4 körül alakul. Ezzel egybevág a vélemények szóródása a válaszadók egy főre jutó jövedelme szerint. A legalacsonyabb - 2600 forint vagy kevesebb/fő - jövedelmű csoport esetében a sokgyermekesnek tartott családok gyermekszám-átlaga 4,94, míg a legmagasabb jövedelmű csoportok véleménye szerint csupán 4,38.

Arra már két évvel korábban is felfigyelhettünk, mennyire megoszlanak a vélemények abban a kérdésben, hogy "miért vállalkoznak ezek a családok sok gyermekre". Az erről alkotott nézetek, vélekedések három jellegzetes csoportra különülnek el.

Vannak, akik kizárólag arra gondolnak: a sokgyermekes szülők pozitív indítékokból vállalkoznak erre a státusra.

A megemlített, pozitív indítékok túlnyomó része, 62%-a arra utal, hogy ezek a szülők gyermekszeretők. Kisebb arányú annak az említése, hogy gyermekvállalásukat a hagyományokhoz való ragaszkodás (13%) vagy a vallásos beállítódás (13%) vezérli. Olyat is említene, hogy a szülők ilyenkor azt tartják szem előtt: öregségükre ne maradjanak egyedül; biztosabb legyen, hogy fiúk is, lányok is születik, vagy éppen a haza érdekeire gondolnak. Ezek – egyenként – az összes pozitív indítékon belül mindössze 1-2%-os részarányt képviselnek.

A másik végletet azok jelentik, akik szerint sok gyermek vállalásának csak negatív indítékai vannak.

A megemlített negatív indítékok közel fele (48%-a) arra utal, hogy a sokgyermekes szülők anyagi érdekekből, szociális kedvezmények megszerzése miatt vállalkoznak ennyi gyermekre. További jelentős arányt képviselnek azok, akik szerint a sokgyermekes szülők tudatlanok, nem ismerik a védekezés módszereit (24%), vagy pedig felelőtlenek, több gyermekre vállalkoznak, mint amennyit eltartani képesek (16%). Kisebb arányokkal szerepel – negatív megjelenítésben – konkrét társadalmi csoportok említése is, pl., hogy sokgyermekesek főként a "szegények", illetve a "cigányok" körében vannak.

Végül a vélekedések harmadik típusánál a sokgyermekes szülőknek pozitív és negatív indítékokat egyaránt tulajdonítanak, arra hivatkozva, hogy közöttük "ilyenek is – olyanok is" vannak.

Lényeges és nem kevésbé aggasztó változás, hogy az elmúlt két év alatt lecsökkent azok aránya, akik a sokgyermekes szülők indítékait kizárólag pozitív jellemzőkkel illetik, s megnövekedett azoké, akik a sokgyermekes szülőkről negatívan, mondhatnánk így is: előítéletekkel telve gondolkoznak.

A sokgyermekes szülők gyermekvállalásának megítélése a véleménnyel rendelkezők válaszai alapján

(százalékban)

Év	A sokgyermekes szülők gyermekvállalását			Összesen
	csak pozitívan	csak negatívan	részben pozitívan, részben negatívan	
megítélők arányai				
1985	37	34	29	100
1987 ^{a)}	28	42	30	100
1987 ^{b)}	23	38	39	100

1985-ben ugyancsak vizsgáltuk a sokgyermekes szülők gyermekvállalásáról meglévő vélemények tartalmát. Kimutattuk, hogy a negatív előítéleteket hordozó attitűdöknek valószínűleg két forrása van. Az egyik az a - közvéleményben markánsan élő - nézet, hogy felelőtlenek azok a szülők, akik "mások téhére" vállalkoznak a normálistól eltérő, nagyobb számú gyermekekre. A másik forrása az, hogy a lakosság nagy többsége úgy tudja: nagyobb gyermekszámú családok csak a társadalom egyes rétegeiben, csoportjaiban, mindennek előtt a cigány népességben vannak.

Valószínűnek tartjuk, hogy a sokgyermekes családokkal szembeni ellenérzések felerősödéséhez 1987 végére mindkét összetevő hozzájárult. A személyi jövedelemadó bevezetését megelőző vitákban, mint ismert, nagy hangsúlyt kapott az a kifogás, hogy a jövedelemadó nem veszi figyelembe az eltartott gyermekek számát. Az ellenérvek - és a konkrét intézkedések is - e kifogással azt állították szembe, hogy a sokgyermekes családok ebből keletkező hátrányait a szociálpolitika igen nagy erőfeszítésekkel igyekszik kompenzálni, különböző juttatások (pl. a családi pótlék összegének felemelése stb.) formájában. Ennek során erősödhetett fel az a nézet, hogy más, ugyancsak hátrányos helyzetben élő családoknak azért "nem jut" több, mert a szociálpolitika korlátozott forrásait a felelőtlenül sok gyermekre vállalkozók megsegítésére "kell" fordítani. Igen jellegzetes például, hogy a sokgyermekes szülőkről kizárólag negatívan vélekedők aránya az iskolázatlan, a szakképzettség nélküli rétegben, valamint a 60 évesnél idősebbek és a nyugdíjasok körében nagyon jelentősen meghaladja az egész mintában tapasztalt 38%-os átlagot.

Elgondolkoztató, hogy az említett - és a sokgyermekesekről negatív előítéletet alkotó - rétegek maguk is inkább a "sokgyermekesek" közül tevődnek ki, mindenképp azokból, akikre általánosságban az országosan tapasztaltnál relatíve magasabb termékenység jellemző. Adataink alapján arra jutottunk, hogy ebben a cigány népességgel szembeni előítéletek is közrejátszanak; meglehetősen elterjedt az a nézet, hogy a sokgyermekes cigány családok legfőbb (vagy akár egyedüli) jövedelemforrása a családi pótlék. A társadalmi intolerancia felerősödésének egy jellegzetes vonása, hogy elég széles a köre azoknak, akik - rossz munkafeltételeik, alacsony jövedelmi viszonyaik miatt is - nagy erőfeszítéseket tesznek azért, hogy ne kerüljenek a társadalom "szélére".

Az előítéletesség fokozódását példázza az a véleményváltozás is, amelyet 1985 és 1987 között a magukat vallásosnak mondó emberek körében tapasztaltunk. Korábbi kutatásaink azt valószínűsítették, hogy a vallásos emberek kategórikusabban alkotnak ítéletet erkölcsi kérdésekről. Az 1985. évi közvéleménykutatás alkalmából például közöttük volt legnagyobb az aránya azoknak is, akik a sokgyermekes szülőket csak negatívan, s azoknak is, akik csak pozitívan ítélték meg (41% - 40%). A vallás e kettős - részben az előítéleteket tápláló, részben humánus, ember-központú attitűdöket erősítő - hatását a szakirodalom is számon tartja. Két évvel később, 1987-re azonban - összefüggésben az előzőekben elmondottakkal - a vallásosok körében is felerősödtek a sokgyermekes szülőkkel szembeni negatív attitűdök. Annak ellenére, hogy a vallásosok az átlagosnál magasabb gyermekszámot tartanának ideálisnak a családok számára, s a nagycsaládok gyermekszámát is magasabban szabják meg, mint a nem vallásosok, az országosan tapasztalt 38%-hoz képest (s a két évvel ezelőtti, saját 41%-os arányukhoz képest) most 53%-uk vélekedett a sokgyermekes szülőkről csak negatívan. Ennek magyarázata az lehet, hogy a vallásos emberek másoknál jobban elítélik azokat, akiknek gyermekvállalásában szociálpolitikai kedvezmények játszanak szerepet.

Az elmondottak illusztrálására összefoglalóan is közöljük a sokgyermekes szülők gyermekvállalásáról alkotott vélemények megoszlását néhány főbb társadalmi-demográfiai csoportban.

5. A sokgyermekes szülők gyermekvállalásának megítélése a főbb társadalmi-demográfiai csoportokban

(százalékban)

Társadalmi-demográfiai csoportok	A sokgyermekes szülők gyermekvállalását			Össze- sen
	csak pozitívan	csak negatívan	részben pozitívan, részben negatívan	
	é r t é k e l ő k			
		N e m		
Férfi	21	42	37	100
Nő	24	35	41	100
		É l e t k o r		
18-24 évesek	36	26	38	100
25-29 évesek	21	29	50	100
30-39 évesek	22	36	42	100
40-49 évesek	21	38	41	100
50-59 évesek	23	40	37	100
60 évesek és idősebbek	20	50	30	100
		T e l e p ű l é s t í p u s		
Budapest	29	22	49	100
Városok	23	34	43	100
Községek	20	50	30	100
		I s k o l a i v é g z e t t s é g		
8 osztálynál kevesebbet végzett	20	58	22	100
8 osztályt végzett	22	42	36	100
Középiskolát végzett	29	20	51	100
Egyetemet, főiskolát végzett	20	25	55	100
		F o g l a l k o z á s		
Értelmiségi, vezető beosztású	14	29	57	100
Egyéb szellemi	20	28	52	100
Szakmunkás	23	34	43	100
Betanított- és segédmunkás	23	42	35	100
Nyugdíjas	21	47	32	100
		V a l l á s o s s á g		
Vallásosak I.	25	53	22	100
Vallásosak II.	21	40	39	100
Bizonytalanok	34	32	34	100
Nem vallásosak	22	32	46	100
Összesen	23	38	39	100

Az, hogy a kérdezettek hány gyermekkel tartanak sokgyermekesnek egy családot, csak gyengén függ össze a nagycsaládok megítélésével. Akik már három gyermekkel is sokgyermekesnek gondolják a szülőket (ez az egész mintának mintegy egyötöde) azok inkább hajlamosak arra, hogy gyermekszeretőnek, családszeretőnek nevezzék őket (33%). Az ennél magasabb gyermekszámot megjelölők attitűdjei azonban már nagyjából az országos átlagnak megfelelően alakulnak. Így ennek az összefüggésnek a társadalmi jelentése is elsősorban az, hogy közvéleményünk nagyon is hajlamos a sokgyermekes családok negatív megítélését akár már a háromgyermekesekre is kiterjeszteni.

A kérdezettek nagy többsége - 71%-a - úgy érzi, hogy a nagycsaládosok a népesség meghatározott rétegeiben, csoportjaiban koncentrálódnak. Ez a vélemény a magasabb iskolázottak körében még gyakoribb: a középiskolát végzetteknel 76%, a diplomásoknál 90%. Az így vélekedők több, mint fele (58%-a) ekkor kizárólag a cigány népességre gondol, egyötöde (20%) meghatározott - nem cigány - csoportokra (pl. "szegényekre", "falusiakra", "fizikai foglalkozásúakra" stb.), további 20% cigány és nem cigány csoportokra egyaránt, 2% pedig nem tudja meghatározni, mely csoportok ezek. A cigány népesség megítélésében az ismeretek és a konkrét tapasztalatok egyaránt szerepet játszhatnak. Erre enged következtetni az, hogy a magasan iskolázottak - másrészt pedig a vidéken élők - azok, akik az átlagosnál is sűrűbben említik, hogy a sokgyermekes családok főként a cigány népességben találhatók.

2. Vélemények az egészségmegőrzés társadalmi programjában foglalt kérdésekről

Az Egészségmegőrzés társadalmi programjának teljes szövegét a lakosság csak 1987 végén, a közvéleménykutatás időpontját követően ismerhette meg /4/. A Minisztertanács azonban 1986 októberében tárgyalta meg a lakosság egészségi állapotáról szóló jelentést, s döntött a program kialakításáról, amivel ettől kezdve a tömegkommunikáció is foglalkozott.

Az egészségügyi tartalmú közlések a sajtó, rádió és televízió belföldi vonatkozású non-fiction anyagainak mintegy 3-4%-át teszik ki, és megközelítően ugyanilyen arányban fordulnak elő az életmód és az életvitel különböző aspektusait érintő újságcikkek, illetve műsorok vagy műsorrészletek. Ez az arány több év távlatában sem változott lényegesen. Gyakorlatilag 1987, az egészségmegőrzési program meghirdetésének éve sem hozott magával figyelemre méltó újdonságokat: az egészségügyre és az életmódra vonatkozó közlések mennyisége az év első kilenc hónapjában nem növekedett számottevően az előző évhez képest.

Bár az "egészségmegőrzés társadalmi (nemzeti) programja" kifejezés már az első negyedévben is előfordult a tömegkommunikációban, felfutása 1987 áprilisában vette kezdetét, s összességében az elmúlt év háromnegyedében az egészségüggyel és életmóddal foglalkozó közlések mintegy egyötödét foglalta el. Részben amiatt, hogy ez a tematika - ha nem is túlságosan nagy arányt képviselve, de - folyamatosan jelen volt az év nagyobbik részének tömegkommunikációjában, részben pedig mivel e kérdéskörök iránt elég nagy érdeklődés van a lakosságban, a közvélemény nagyjából hűen sajátította el a közvetített ismeretanyagot.

A vizsgált közlések egyértelműen kedvezőtlennek mutatták be a lakosság egészségi állapotát, részleteiben pedig a születéskor várható átlagos élettartam csökkenésére, a

középkorúak magas halandóságára, valamint a fiatal generációk alacsony teherbíró képességére irányították a közvélemény figyelmét. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a megkérdezettek magas aránya, 72%-a demográfiai ismérvekkel határozta meg a "leginkább veszélyeztetettnek tartott csoportokat" (köztük legtöbbször - 53% - a középkorúakat emelték ki), és a többség helyesen tudja azt is, hogy ma Magyarországon melyek a legelterjedtebb betegségek. Az emberek nagy része (45%) azonban emellett ún. társadalmi ismérvekkel is meghatározta, hogy legjobban kiket fenyeget súlyos betegség. Ezek között a leggyakoribb a túlfeszített munkát végzők, a sokat dolgozók, az idegileg megterhelő munkát végzők, továbbá az állandó stresszben, idegességben, zaklatottságban élők említése.

A felnőtt lakosság igen számottevő arányáról elmondható: joggal érezhetik magukat "kompetensnek" abban, hogy e kérdésekről véleményt nyilvánítsanak.

Meglehetősen kedvezőtlen ugyanis az a kép, amelyet a megkérdezettek saját egészségi állapotukról festettek. Kerek 40% adta azt a választ, hogy az utóbbi 1-2 évben egészségi állapota romlott, s 60% érzi úgy, hogy egészségi állapota közepes, vagy annál rosszabb. Értelemszerű, hogy minél idősebbekről van szó, annál inkább panaszkodnak egészségük romlására: a 18-24 év közöttieknek 16%-a, de a 60 évesek és idősebbek 61%-a; más oldalról a legfiatalabb korcsoportnak kerek 80%-a, a legidősebbeknek pedig mindössze 18%-a "osztályozta" egészségét úgy, hogy az "nagyon jó", vagy "jó". A férfiak 45%-a, de a nőknek csak 36%-a találta saját egészségi állapotát jónak, illetve nagyon jónak, s ennek megfelelően a férfiaknak 35%-a, a nőknek pedig 43%-a számolt be arról, hogy egészsége az utóbbi években leromlott. Ez nemcsak a női népesség korstruktúrájával függ össze, hanem azzal is, hogy - mint ezt más kutatások is alátámasztják - a nők hamarabb figyelnek fel betegségeikre, s keresik fel az egészségügyi intézményeket mint a férfiak. Az iskolai végzettség is jelentős hatással van az egészségi állapot alakulására. A legjellegzetesebb különbség az alacsonyan iskolázottak - 8 osztálynál kevesebbet végzetek - és a magasabban iskolázottak között van, az előbbi csoportban lényegesen többen vannak, akik egészségük romlását tapasztalták az elmúlt években. Míg e csoportnak csak 14%-a, a diplomásoknak 54%-a találta nagyon jónak vagy jónak egészségi állapotát. Ez természetesen a különböző iskolai végzettségű csoportok eltérő korstruktúrájával is összefügghet. Azt is megfigyelhettük, hogy a felsőfokú tanintézetet végzettek körében - a középiskolát végzettekhez képest - kissé megnövekszik az aránya azoknak, akik egészségük romlására panaszkodnak. Ennek okait természetesen nem lehet közvéleménykutatási módszerekkel feltárni. De a magyarázatot valószínűleg abban találhatjuk, hogy - amint a KSH 1984. évi egészségügyi felvétele mutatta - az iskolai végzettség differenciáló hatása a két nemnél nem érvényesül egyformán /5/. Míg a férfiaknál korcsoportonként a legalacsonyabb végzettségűeknél több a krónikus beteg, a legmagasabb végzettségűeknél pedig kevesebb, a nők esetében a 40-59 éves korcsoportban az érettségizettek egészségi állapota a legkedvezőbb. A felsőfokú végzettségű nők között a krónikus betegek aránya a 8 osztályt sem végzettekhez hasonlóan magas. E tényező önmagában hozzájárulhat ahhoz, hogy közvéleménykutatásunk szerint a diplomások rosszabb egészségi állapotról számoltak be, mint a középiskolát végzettek.

A megkérdezés időpontjában mindössze 7% mondta magáról, hogy éppen beteg, illetve 13% számolt be "állandó", vagy "örökölt" egészségi problémájáról. Mégis szinte mindenki (az összes megkérdezett 89%-a) tudott legalább egy - de átlagosan 3-4 olyan okot, körülményt említeni, ami saját egészségi állapotát károsan befolyásolja. Ezek rangsora a következőképpen alakult:⁷

⁷ A százalékok összege meghaladja a 100-at, mivel egy válaszadó több okot említett.

A saját egészségi állapotot károsan befolyásoló tényezők

1. Kevés szabad idő	39
2. Túlfeszített élettempó	38
3. Nehéz fizikai munka	34
4. Rendszeres túlmunka	27
5. Dohányzás	27
6. Kevés mozgás	25
7. Anyagi gondok	22
8. Egészségtelen táplálkozás	21
9. Veszélyes (egészségre káros) munkakörülmények	13
10. Örökölt egészségi problémák	13
11. Családtagok betegsége	13
12. Kimerítő szellemi munka	13
13. Lakóhelyétől távol eső munka (ingázás)	12
14. Kedvezőtlen gyermekkori körülmények	12
15. A lakásszerzés nehézségei	11
16. Az egészségügyi ellátás nehézségei	8
17. Kedvezőtlen lakáskörülmények	8
18. Rossz emberi kapcsolatok a munkahelyén	7
19. Konkrét (nem tartós) betegség	7
20. Rossz családi kapcsolatok	7
21. Baleset	7
22. Alkohol	6

Áttekintve a felsorolt okok rangsorát, az tűnik szembe, hogy összességében messze túlsúlyba kerülnek az egészséget károsan befolyásoló, külső okok, körülmények, amelyeket az egyének nem, vagy csak igen korlátozott mértékben képesek befolyásolni; mellettük szinte elenyésznek azok, amelyek ellen - mondhatni - ki-ki maga is tehetne.

Ez utóbbiak alól csak a dohányzás jelent kivételt; a megkérdezettek több, mint egynegyede érzi úgy, hogy ez egyike azoknak a dolgoknak, amelyek egészségi állapotukat a leginkább befolyásolják.

Összességében az egész mintának kerek egyharmada vallotta be magáról, hogy dohányzik. Ez az adat megegyezik a KSH más, egészségügyi témájú adatgyűjtéseinek a tapasztalataival is. Lényeges különbség van a férfiak és nők között: a férfiak 43%-a, a nők 25%-a dohányzik. A fizikai foglalkozásúak körében számottevően többen dohányoznak (a szak-, betanított- és segédmunkások egyaránt 45%-a), mint a szellemi foglalkozásúak között (vezető beosztásúak és értelmiségiek 31%-a, az egyéb szellemi foglalkozásúak 31%-a). De talán az életkor a legjelentősebb befolyásoló tényező: a fiatalabb korosztályok körében a dohányosok aránya csaknem megközelíti az 50%-ot:

A dohányzók aránya korcsoportok szerint

18-24 évesek	43
25-29 évesek	47
30-39 évesek	41
40-49 évesek	33
50-59 évesek	23
60 évesek és idősebbek	20

Érdekesnek találtuk azt az összefüggést, hogy a családi élet "minősége" hatást gyakorol a dohányzás kultiválására. Ez a családi állapot szerinti megoszlásokban is tetten érhető: az elváltak között például több a dohányos, mint a házasok között. Méginkább így van ez, ha aszerint vesszük számba a dohányosok arányait, hogy mennyire vannak megelégedve családi életükkel. Az "elégedettek" körében a dohányosok aránya kismértékben az átlagos alatt marad, de azok közt, akik családi életükkel "egyáltalán nem elégedettek", a dohányzók aránya 41%-ra növekszik meg.

A dohányosok többsége szenvedélyére igen fiatal életkorban szokott rá: a dohányzók 33%-os arányán belül 4% már 14 éves kora előtt, 17% 14-18 éves kora között, s csak 12% 18 éves kora után. Az idősebb korosztályokban – ahol a dohányzás aránya is kisebb – ez a káros szokás is későbbben (zömmel 18 éves kor után) alakult ki. A "diplomás dohányosok" többsége is csak a középiskola elvégzése után szokott rá, szemben az alacsonyabban iskolázottakkal, akikre a dohányzás igen fiatalkori megkezdése a jellemző. Ebben valószínűleg az a "szocializációs tényező" is szerepet játszik, hogy a diplomát szerzők nagy része olyan családi környezetben nevelkedett, amely – a továbbtanulás elősegítése mellett – a gyermek-, illetve iskolás korban minden szempontból szigorúbb szülői kontroll alatt, koncepciózusabban nevelte őket. Más "szocializációs hatást" gyakorol a településtípus. A városiak között eleve több a dohányzó, mint a falusiak között, és főként a fővárosi dohányosok azok, akik sokkal fiatalabb koruk óta hódolnak szenvedélyüknek, mint akár a vidéki városokban, akár a községekben élők.

A magát nem dohányzónak valló, 67%-ot kitevő többségnek közel egyötöde számolt be arról, hogy élete folyamán huzamosabb ideig (egy-két hónapnál tovább) dohányzott, de leszokott róla. A "jó útra térők" elhatározásukat részben egészségi panaszokkal, részben a családtagok kívánságával indokolták, s "módszerként" az erős elhatározást, az "egyik napról a másikra abbaagyást" részesítették előnyben. Gyakorlatilag senki sem említette, hogy orvosi segítséggel, vagy gyógyszer alkalmazásával szokott le a dohányzásról.

A "kevés mozgás" is olyan körülmény, ami ellen ki-ki maga is tehetne. Az kétségkívül igaz, hogy a szabad idő hiánya, a túlfeszített, vagy nehéz fizikai munka, továbbá a közismerten kevés sportolási lehetőség nagy akadály a rendszeres testmozgásnak. A rendszeres sportolás, úszás mellett azonban kínálkoznak rugalmasabb és olcsóbb megoldások is, a rendszeres testmozgás akár otthoni tornával, vagy kocogással is biztosítható. Válaszadóinknak azonban alig több, mint egyötöde, mindössze 23%-a említette, hogy rendszeres testmozgást végez. E tekintetben számottevő a különbség a különböző iskolázottságú csoportok között. A 8-nál kevesebb osztályt végzettek 11%-a, a 8 osztályt végzettek 21%-a, a középiskolát végzettek 31%-a, a diplomásoknak pedig 39%-a szokott rendszeresen "mozogni".

Mondhatnánk, hogy ez a különböző iskolázottságú csoportok eltérő korstruktúrájával is összefügg. Ez ellen annyi szól, hogy a legidősebb korcsoporthoz tartozók (a 60 évesek és idősebbek) mintha újra szükségét éreznék a rendszeres testmozgásnak. Míg a 18-24 év közötti életkorúak 43%-a sportol valamit több-kevesebb rendszerességgel, ez az arány az életkor előrehaladásával fokozatosan csökken, s az 50-59 éveseknek már csak 13%-a részesíti előnyben ezt az életformát. A 60 évesek és idősebbek körében azonban a rendszeres testmozgást kedvelők aránya újra megnövekszik, 20%-ra. Egybevág ezzel, hogy a rendszeres testmozgást végzők aránya a nyugdíjasok csoportján belül is 20%. A sportolás, torna, kocogás iránt a városokban nagyobb az igény: a fővárosiak 35%-a, a vidéki városiak 26%-a, a községekben élőknek csak 15%-a végez rendszeres testmozgást. Ez természetesen a sportolási lehetőségekkel, a falun élők sok fizikai munkájával, nehezebb közlekedési viszonyaival is összefügg. De valószínűleg azzal is, hogy míg a városokban már nem szokatlan kép, ha az utcákon, parkokban, kirándulóhelyeken kocogó, tornászó emberekkel találkozunk, községekben e szokás gyorsabb elterjedését gátolhatja, ha attól kell tartani: megmosolyogják az embert, ha kocogni kezd az utcán, vagy tornászik az udvaron.

A rendszeres testmozgástól való idegenkedés "öröklődik": az iskolás gyermekkel rendelkező szülők fele számolt csak be arról, hogy gyermeke(i) sportolnak. Ezt az arányt a fővárosi (70%), az értelmiségi foglalkozású (63%), illetve diplomás (62%) szülők haladják meg számottevően; a legalacsonyabban iskolázott szülőknek azonban 28%-a, a betanított- és segédmunkás szülők 43%-a, illetve a községekben élő szülők 43%-a segíti csak elő (vagy képes elősegíteni) a gyermekek sportolását.

Az alkoholfogyasztás egészségi állapotot befolyásoló, káros hatását - legalábbis saját magukra vonatkozóan - csak igen kevesen említették fel; így ez került a rangsor legvégére. Az alkoholfogyasztással kapcsolatban bevallott adatokat természetesen nagy fenntartásokkal kell kezelni. A felnőtt lakosság 31%-a állítja magáról, hogy egyáltalán nem fogyaszt szeszes italt. Ebben a tekintetben a nemek szerinti különbség a legszembeötlőbb: a férfiaknak csak 14%-a, a nőknek 44%-a vallja magát absztinensnek. Differenciáló tényező az iskolai végzettség is: a 8 osztálynál kevesebbet iskolázottak 53%-a, a 8 osztályt végzettek 29%-a, a középiskolát végzettek 21%-a és a diplomások 22%-a - bevallása szerint - nem szokott alkoholt inni.

Akik nem tartózkodnak a szeszes italtól, zömmel a "kevesebbet fogyasztók" közé sorolják magukat; mindössze 5% mondta magáról, hogy azok közé tartozik, akik viszonylag többet isznak. 30% arról adott számot, hogy legfeljebb havi egy-két alkalommal, vagy annál is ritkábban fogyaszt alkoholt.

Azok a leggyakoribb "ivók", akik bevallják, hogy minden nap isznak szeszes italt. Arányuk az egész mintában 20%. Ez azonban igen jelentősen szóródik: a férfiaknak például 32%-a, a nőknek viszont mindössze 4%-a sorolja ide magát. Az alacsonyban iskolázott, idősebb életkorú, falusi lakosok körében a minden nap alkoholt fogyasztók aránya meghaladja az egész mintában tapasztalt átlagot. (A 8-nál kevesebb osztályt végzetteknek például 35%-a, a 60 évesek és idősebbek 39%-a, és a községekben élők 25%-a mondta magáról, hogy szeszes italt minden nap szoktak inni. A középiskolát végzettek és diplomások, az 50 évesnél fiatalabbak és a városi lakosok körében a minden nap italozók aránya 20% alatt marad.)

A szerénynek tűnő bevallás arra enged következtetni, hogy a rendszeres szeszesital-fogyasztás beismerése ma korántsem annyira szalonképes, mint akár a mozgásszegény

életmódé, akár a dohányzásé, amelyek inkább a "bocsánatos bűnök" kategóriájába tartoznak. Adatainkat azonban ezúttal nem tudjuk országos statisztikákhoz viszonyítani, mint ahogyan azt a dohányzás mértékének elemzésénél módunkban állt. Mint ismert, a szakemberek számára is nehézségeket okoz például az alkoholisták számának becslése, s méginkább azoké, akik több-kevesebb rendszerességgel fogyasztanak ugyan szeszes italt, de nem válnak alkoholistákká, sőt a szeszes ital nem is okoz problémát életükben. Közvélemény-kutatással elsősorban azt lehet megmutatni, hogy a lakosság milyen mértékben tartja "illőnek", "elfogadhatónak", hogy saját alkoholfogyasztásáról számot adjon.

Annál inkább érdemes ezt megjegyezni, mert ez a "tartózkodás" csak a saját vonatkozásban van így. Az egészséget károsító okok struktúrája nem kis mértékben megváltozik, amikor arról nyilatkoznak a megkérdezettek, hogy "mások", a "magyar lakosság" rossz egészségi állapota mire vezethető vissza.

(százalékban)

A magyar lakosság rossz egészségi állapotának okai a vélemények szerint⁸

1. Mértéktelen alkoholfogyasztás	66
2. Túl sok munka, hajszoltság, idegesség	65
3. Túl zsíros, fűszeres étkezés	60
4. Mértéktelen dohányzás	59
5. Sok közúti baleset	44
6. Káros szokások terjedtek el a fiatalok között	27
7. Túl sok a vegyszer (az iparban, mezőgazdaságban, háztartásban)	24
8. Drága az egészséges étkezés	24
9. Az emberek későn fordulnak orvoshoz, csak ha már súlyosan betegek	22
10. Rossz a levegő, az ivóvíz, nagy a környezet szennyezettsége	21
11. Kevés a szabad idő a mozgásra, kikapcsolódásra	20
12. Sokan túl hamar megrokkannak a munkában	17
13. Az emberek kényelmesek, keveset mozognak	17
14. Az emberek nem tudják, hogyan kell óvni az egészséget	12
15. Az emberek csak a mának élnek, nem törődnek az egészségükkel	11
16. Rossz az orvosi, egészségügyi ellátás	9
17. Drága az orvos, a gyógyszer	3
18. A sportolás nagyon költséges	2

Mint látható, "mások" rossz egészségi állapotáról beszélve már vezető okká válik a mértéktelen alkoholfogyasztás, az egészségtelen étkezés, a dohányzás. Ezeket a tömegkommunikáció is kiemelten említi, előkelő rangsorolásuk ennek is tulajdonítható. Felvehető, hogy - az egészségkárosító szokások sorában - miért olyan alacsony az egyéb, főként a fiatalok körében terjedő káros szokások (pl. kábítózás, ragasztózás stb.) említésének aránya. Úgy gondoljuk, ennek az lehet a magyarázata, hogy a kábítószeres ma-

⁸ Mivel egy válaszadó több okot említett, a százalékok összege a 100-at meghaladja.

gyarországi terjedésével a tömegkommunikáció csak az elmúlt egy-két évben kezdett foglalkozni. Aránya a tömegkommunikációban is messze alatta marad az alkoholfogyasztás és a dohányzás egészségkárosító hatása bemutatásának. Valószínűleg emiatt is van, hogy a kábítószer-fogyasztást ma még lényegesen kevesebben tartják ún. rizikó-faktornak, mint az alkoholfogyasztást vagy a dohányzást.

A fő okok között azonban itt is jelentős súllyal szerepelnek olyanok, amelyekről az emberek általában nem tehetnek. Az alkoholfogyasztás egészségkárosító hatásával azonos arányban említették azt is, hogy a túl sok munka, a hajszoltság, az idegesség játszik szerepet a lakosság rossz egészségi állapotában, 40% feletti azok aránya, akik a legfőbb okok között a környezetszennyeződést és a nagymértékű vegyszerhasználatot, s ugyanennyi azoké, akik a sok balesetet teszik felelőssé az egészség megromlásáért.

"Másokról", általában a "magyar lakosságról" beszélve alakul csak ki olyan nézet is, hogy "kényelmesek", "nem törődnek az egészségükkel", "csak a mának élnek", vagy éppen "tudatlanok", "nem tudják, hogyan kell óvni az egészséget". Ezek az állítások – különböző megfogalmazásokkal – az egészségügyi propagandában is feltűnnek. Nagyon valószínű azonban, hogy azok – ha nem eléggé konkrétak, ha az általánosság szintjén fogalmazódnak meg, akkor csupán "erkölcsi tanítások" maradnak. Így nem inspirálnak arra, hogy hatásukra az emberek kellő komolysággal átgondolják saját helyzetüket, lehetőségeiket, tennivalóikat egészségük megőrzése érdekében. Hiszen sajátmagukról nemigen gondolkoznak úgy az emberek, hogy "én – kényelmes vagyok", "csak a mának élek", "nem tudom, hogyan kell óvni az egészségemet" stb.

Arról, hogy mit lehet, illetve mit kell tenni az egészség megóvásáért, a rizikó-faktorok, a veszélytényezők elhárításáért, az egészségmegőrzéssel kapcsolatos tömegkommunikációs közlések 86%-a tartalmazott valamilyen megállapítást. Ezek két nagy csoportra oszlottak: olyanokra, amelyek az egyén felelősségét, az egyén lehetőségeit és tennivalóit hangsúlyozták, és olyanokra, amelyek az egészségügyi intézmények és szervezetek lehetőségeit, felelősségét és tennivalóit emelték ki. A közlések többsége, közel kétharmada az egyén felelősségét (is), vagy kizárólag csak az egyén felelősségét, tennivalóit, lehetőségeit hangsúlyozta. Csak kevés olyan közlést találtunk, amely csakis az egészségügy vagy más intézmények, szervezetek tennivalóiról szólt. Nagyjából ennek a témastruktúrának felel meg a közvéleménykutatás eredménye. A megkérdezettek 40%-a szerint a rossz egészségi állapotban annak van nagyobb szerepe, hogy az emberek nem törődnek az egészségükkel. Mindössze 30% tulajdonította ezt kizárólag csak olyan, külső okoknak, amelyekről az emberek nem tehetnek, s 20% szerint a rossz egészségi állapotban az egyének és a befolyásolhatatlan, külső okok egyaránt vétkesek.

Hogy mit tehetnek maguk az emberek egészségük őrzése érdekében, abban a legtöbben elfogadják azt a "kínálatot", amelyet számukra a tömegkommunikáció nyújtott. Az egyéni "tennivalók" sorában mind a tömegkommunikációban, mind pedig a közvéleményben első helyen áll a káros szenvedélyek kerülése illetve elhagyása, az egészséges táplálkozás és a több testmozgás, sportolás követelménye. Eltérő a javaslatok, elképzelések tartalma, amikor arról van szó, hogy mit tehetnének a szervezetek, intézmények, a Kormány az emberek egészsége érdekében. A tömegkommunikáció legnagyobb szerepet az egészségmegőrzés propagandájának, a megelőzés szempontjai erősítésének, az iskolai- és más egészségnevelési programok kialakítása fontosságának szentelte. A közvéleményben azonban az fogalmazódott meg, hogy elsősorban azt kellene biztosítani: legyen a 8 órai munka elég a megélhetésre, ne legyen szükség túlmunkára, a férj legyen képes eltartani a családot,

ne legyenek lakásproblémák (36%), illetve több pénzt kellene fordítani az egészségügy fejlesztésére, kórházakra, műszerekre, szűrővizsgálatokra (25%). A megkérdezetteknek mindössze 6-7%-a vallotta azt a véleményt, hogy a jobb egészségügyi felvilágosítás (is) hozzájárulhat a lakosság egészségi állapotának megjavulásához.

Az egészségmegőrzés társadalmi programját kísérő tömegkommunikációs propaganda a népesség kedvezőtlen összetételére, így az egészség és a népesedési helyzet összefüggésére is igyekezett ráirányítani a figyelmet. Ennek tulajdonítható, hogy 1987-ben – a korábbi években tapasztaltnál képest – valamivel többen voltak tisztában azzal, hogy a népesség száma az utóbbi 1-2 évben csökken (56%), illetve 50% számít arra, hogy ez a csökkenés az elkövetkező 15-20 évben sem áll meg. Az azonban kizárólag csak a diplomások körében többségi vélemény, hogy a népességszám csökkenése "nagyon súlyos problémát" jelent. (Az egész mintában tapasztalt 36%-hoz képest a diplomások 55%-a gondolja ezt.) A népességszám csökkenésének problémaköre azonban – amint azt 1983 óta visszatérően tapasztalhattuk – meglehetősen kívül esik a közvélemény érdeklődésén, gyakorlatilag nem foglalkoztatja az embereket. Így érthető, hogy az egészségmegőrzés társadalmi programján belül az egyéni tennivalókat és a kormány szintű feladatokat lényegében senki sem kapcsolta össze azzal a követelménnyel, hogy a népesség csökkenése megálljon.

3. Vélemények az új Családjogi Törvény várható hatásáról és a családi élet "minőségét" befolyásoló tényezőkről

Az új Családjogi Törvény (CSJT) 1987 július elején lépett hatályba /6/. A közvélemény tájékoztatását szolgáló tömegkommunikációs tartalmak elemzését azonban már egy korábbi periódusban, 1986-ban megkezdtük, párhuzamosan a törvényt módosító előkészítő munkálatokkal. Megállapítható volt, hogy a családi tematika tömegkommunikációs részarányára a törvényt módosító nem gyakorolt hatást. A családi tematikán belül azonban az új jogi rendelkezések jelentős figyelmet vontak magukra: 1987-ben a családdal kapcsolatos tömegkommunikációs közlések egyötöde fő témájaként a CSJT változásaival foglalkozott. A CSJT-t tárgyaló közlések tematikus összetételét figyelve azt találtuk, hogy a tömegkommunikáció legtöbbször a válással, valamint a válással összefüggő, egyéb jogi problémákkal foglalkozott. Erről a témáról gyakrabban és hosszabban nyújtottak információkat a tömegkommunikációs eszközök, mint a törvényt módosító összes más eleméről együttevén.

Közvéleménykutatásunkban elsősorban azokról a problémákról tettünk fel kérdéseket, amelyekről előzetesen joggal feltételezhetjük, hogy viszonylag sok embert érintenek, s amelyekkel a tömegkommunikáció is kiemelten foglalkozott. Ilyen kérdésnek találtuk a házasságkötési életkor alsó határának felemelését; a házasságkötést megelőző, egy hónapos várakozási idő három hónapra történő meghosszabbítását és a válás témakörét. A törvényt módosító sok fontos elemére nem terjesztettük ki kérdéseinket – pl. a rokonság, az örökbefogadás, a gyámság szabályozására –, ezek jogi vonatkozásai viszonylag kevesebb embert érintenek, s 1987-ben a tömegkommunikációs eszközök is csak töredékesen foglalkoztak velük.

A törvényt módosító várható hatásáról alkotott vélemények tartalmát jobban megérthetjük akkor, ha ismerjük: milyen sztereotípiák élnek ma a közgondolkodásban a jó családi életéről, a házastársi, a szülői kötelezettségekről, a családi élet felbomlásában szerepet játszó tényezőkről. Közvéleménykutatásunkat – a lehetőségek szerint – kiterjesztettük ezekre az általánosabb kérdésekre is.

a) Vélemények az új Családjogi Törvény várható hatásáról

1987 végére a lakosságnak mindössze csak 15%-a nem tudott arról, hogy a törvény módosította a házasságkötés alsó korhatárát. Ezen belül különbség tapasztalható az eltérő iskolai végzettségűek között: a 8-nál kevesebb osztályt végzettek több, mint egyötöde, a felsőfokú tanintézeteket végzettek 10%-a nem tudott még ekkor a módosításról. A kérdezettek 57%-a azt is pontosan tudta, hogy ezt a 18 éves életkorban szabták meg. Ez a módosítás - úgy találtuk - nem váltotta ki különösebben a közvélemény érdeklődését, ami azzal is összefügghet, hogy az utóbbi időben - a törvényt módosítástól függetlenül is - a házasságkötések későbbi életkorra halasztása tapasztalható.

Megoszlanak a vélemények annak megítélésében, hogy milyen hatás várható a házasságkötést megelőző "várakozási idő" három hónapra történő meghosszabbításától. E törvényt módosítástól a tömegkommunikációs közlések egybehangzóan azt remélik, hogy valamelyest visszaszorítja az elhamarkodott családalapításokat, és ezzel némileg hozzájárulhat a válások számának a csökkenéséhez is. Ezt az álláspontot azonban a válaszadóknak csak 40%-a fogadta el. Nagyobbik részük - 53%-uk - így vélekedik: a várakozási idő meghosszabbításából egyáltalán nem következik az, hogy a fiatalok a jövőben megfontoltabban kötnék majd házasságot. Ez utóbbi nézet aránya még nagyobb - 70% körüli - a középiskolát végzettek és a diplomások között, a városi (56%) és a fővárosi (61%) lakosok között. Az ellenvéleménynek az lehet az oka, hogy a közfelfogás ma már nem ítéli el azt a - mind jobban elterjedő - gyakorlatot, hogy a házasság megkötésének időpontjában a menyasszony már terhes, illetve hogy a házasság megkötését éppenséggel a gyermek jövőtelle siettetni. A várakozási idő felemelése ellentétes ezzel, így ahelyett, hogy megfontolásra ösztökélne, inkább frusztráció forrása azok számára, akiknek a jövőben előrehaladott terhességgel kell az anyakönyvvezető előtt megjelenniük. A törvényt módosítás hivatatosan is elvárt hatásában jobbra csak az idősebbek, a 8-nál kevesebb osztályt végzettek, valamint a községekben lakó emberek bizakodnak.

A válások magas száma és aránya a tömegkommunikációs eszközök családdal foglalkozó közléseinek meglehetősen kultivált témája (a CSJT módosításának magyarázatával foglalkozóktól függetlenül is). A válással fő témaként foglalkozó közlések - néhány kivételtől eltekintve - konkrét eseteket szoktak bemutatni, mégpedig elsősorban olyanokat, amelyek a házasság megromlásához vezető körülményeket, folyamatokat hivatottak illusztrálni: lump életmód, a házastársak és a családtagok egymás iránti közönyössége, önzés, a rossz - esetleg túl jó - anyagi háttér stb. A válások nagy számát a közlések egybehangzóan nagyon kedvezőtlen jelenségnek ítélik, viszont abban is egyetértenek, hogy a megromlott házasságokat jobb minél előbb felbontani.

A válások okairól gondolkozva a megkérdezettek leggyakrabban ugyancsak azokat emelték ki, amelyekre a tömegkommunikációs közlések is hivatkozni szoktak. Általánosságban jellemző, hogy egy-egy válaszadó három-négy, vagy akár ennél több okot is meg tud jelölni, ezzel is utalva arra, hogy a házasság felbomlásában az esetek nagy részében több ok együttesen játszik közre, objektív és szubjektív okok egyaránt. Mégis azt tapasztalhatjuk, hogy a válások magas számát a közvélemény ma elsősorban anyagi konfliktusoknak tulajdonítja, s csak kisebb mértékben ún. "pszichikus" okoknak.

A válások magas számának okai a vélemények szerint⁹

Anyagiak miatti konfliktusok	66
Ezen belül:	
- anyagi alapok hiánya, lakáshiány	37
- sokat dolgoznak, hajszoltan élnek, nincs idejük egymásra	19
- a nők munkavállalása; a nő nem tudja ellátni hagyományos feladatait	10
A házastárs(ak) elítélhető magatartása, vétség a házastársi hűség ellen	51
Ezen belül:	
- alkoholizmus	27
- könnyelmű életvitel, házasságon kívüli kapcsolatok, kicsapongás, kalandok keresése	24
Fiatalkori, megfontolatlanul kötött házasságok	50
Ezen belül:	
- kevés ismeretség után, megfontolatlanul kötnek házasságot	30
- túl fiatal korban, éretlenül kötnek házasságot	14
- nincsenek felkészülve a családi életre	6
"Pszichikus" okok	29
Ezen belül:	
- nincs tűrőképességük, nem tudják elviselni egymás hibáit, önzés	22
- túl könnyen döntenek a válásról, pillanatnyi megfontolatlanságból	7
Egyéb okok	
- divat lett a válás, ez a kor szelleme; erkölcsök hiánya	5
- érdek, üzlet (pl. lakásszerzés, öröklés stb.)	3
- szexuális problémák	2

Mint az adatsorokból érzékelhető, a vélemények elég jól "strukturáltak". Érdekes tapasztalat az is, hogy az ún. "divat-témák" – ilyennek nevezhető például az, hogy "a válás manapság divat", "ez a kor szelleme" – kevéssé kerültek be a közgondolkodásba, továbbá hogy az "érdek, üzlet, lakásszerzés, öröklés" stb., mint válást motiváló tényező, valószínűleg csak keveseket, főként a jobb körülmények között élőket érint.

A leggyakrabban említett válási okok némelyike jelentősen szóródik a véleménynyilvánítók társadalmi hovatartozásától függően.

Az anyagi alapok hiányát, a lakáshiányt okolók között például az ún. "középrétegek" vannak túlsúlyban (a szakmunkások és az egyéb szellemi foglalkozásúak, illetve a 8 osztályt és a középiskolát végzettek). Ugyancsak a szakmunkás és az egyéb szellemi

⁹ Egy válaszdadó több okot is említett, ezért a százalékok összege a 100-at meghaladja.

foglalkozású csoportok vélik a legsűrűbben, hogy a sok munka, a hajszoaltság, az egymásra szánható idő hiánya vezet váláshoz.

Felvetődhet, hogy vajon a kevésbé iskolázott, kevésbé képzett, s ennek következtében a "középmezőnyél" alacsonyabb jövedelmi viszonyok között élő csoportokban az anyagi - vagy a sok munkával-kevés szabad idővel összefüggő - konfliktusok érzékelése miért ritkább. Ennek az lehet a magyarázata, hogy e csoportokban az anyagi okok miatti konfliktusok gyakrabban kapcsolódhatnak össze súlyosabb okokkal, pl. alkoholizmussal, kicsapongó életmóddal, a tűrőképesség hiányával stb. Ezt támasztja alá az is, hogy minél alacsonyabban iskolázottakról van szó, annál gyakoribb az alkoholizmus okolása. A 8-nál kevesebb és a 8 osztályt végzettek 31-32%-a, a középiskolát végzettek 27%-a, a diplomásoknak pedig csak 12%-a szerint okozza az alkoholizmus a válások magas számát. Ezt a véleményt a településtípus is befolyásolja: a fővárosiak 18%-a, a városi lakosok 28%-a, a községekben élőknek pedig 33%-a jelölte meg az alkoholizmust a válások okaként. Hasonló ehhez a "könnyelmű életvitel, a kicsapongás" felemlítésének a szóródása is. A 8-nál kevesebb osztályt végzettek 35%-a, a diplomásoknak csak 12%-a gondolja ezt válási oknak. Ezzel egybecseng a vélemények vallásosság-szerinti megoszlása: a legvalóságosabbak 33%-a, a nem vallásosoknak csak 20%-a tartja a válások magas okának a könnyelmű, kicsapongó életmódot /7/.

A CSJT módosításával foglalkozó tömegkommunikációs közlések túlnyomó többsége a válások lebonyolításának módját tárgyalta. Ezek azt hangsúlyozták, hogy a jog semmiképpen sem törekszik a végérvényesen, jóvátehetetlenül megromlott házasságok fenntartására, ugyanakkor azokban az esetekben, ahol erre van némi remény, a családi béke helyreállítására igyekszik motiválni. Hangsúlyos volt a törvényhozók azon szándéka is, hogy a házasságok felbontásának procedúrájában minél kevesebb tisztázatlanság maradjon: ahol a volt házastársak nem tudnak megegyezni, ott határozzon a jog.

Ez a tárgyalásmód - úgy tűnik fel - megfelel a közvélemény állásfoglalásának. A későbbiekben részletesebben is bemutatjuk és elemezzük a házassággal és a válással kapcsolatos, a közvéleményben élő nézetek, vélekedések szerveződését és az azt meghatározó társadalmi-demográfiai jellemzőket. Érdekes azonban már előre kiemelni közülük néhány olyan, a mai közgondolkodásban markánsan élő nézetet, amelyek különösen jól illusztrálják, min alapszik az, hogy a CSJT módosításának egyes elemeit a lakosság kedvezően fogadja.

Összhangban azzal, hogy a törvény nem kívánja mindenáron fenntartani a megromlott házasságokat, az emberek túlnyomó többsége is úgy vélekedik: "hogy el akar-e válni egy házaspár, az magánügyük, amibe az állam nem szólhat bele". Az összes megkérdezett túlnyomó többsége, 75%-a vélekedik így. Ugyancsak a nagy többség - 79% - gondolja azt, hogy a válások megszigorításával nem lehet csökkenteni a rossz házasságok számát.

Abban a kérdésben azonban erősen megoszlanak a vélemények, hogy érdemes-e a megromlott kapcsolatok javítására, békülésre motiválni a válásra gondoló házaspárokat. A megkérdezettek 42%-a ért egyet azzal, hogy "ha már felmerül a válás gondolata egy házaspárban, jobb, ha nem várnak vele", 41% pedig ezt kifejezetten ellenezné. (A fennmaradó 13% nem tud állást foglalni ebben.) Az alacsonyán iskolázott csoportokban a radikális "válás-pártiak" már többségben vannak (ilyen például a 8-nál kevesebb osztályt végzettek 59%-a), míg a középiskolát, főként pedig az egyetemét, főiskolát végzettek azok, akik nem értenek egyet azzal, hogy a házastársi konfliktus egyedül csak válással oldható meg.

A vélemények e szóródása mögött valószínűleg az áll, hogy a házasfelek egymás iránti vétsége a kevésbé iskolázott rétegek körében drasztikusabb formában nyilvánul meg (gyakoribb az alkoholizmus, a durva magatartás), másrészt pedig a magasabban iskolázottak konfliktusaikra érzékenyebben figyelnek fel, s nagyobb eszköztárral képesek kezelni azokat /8/.

Egyértelműen helyesli a közvélemény azokat a törvénymódosításokat, amelyek a válásokkal összefüggő jogi problémákat tisztázzák. A megkérdezettek 81%-a ért egyet azzal, hogy az elvált szülőknek joguk legyen ellenőrizni a tartásdíj elköltését, s 62% jónak tartja, hogy a későbbi vagyoni problémák elkerülése céljából már a házasságkötéskor tisztázni lehet, ki mit hozott a házasságba.

Mindazonáltal kisebbségben maradnak, akik a CSJT módosításától azt várják, hogy a jövőben kevesebben fognak elválni: az egész mintából mindössze 28% számít erre, 64% pedig úgy gondolja: a válások magas száma a jövőben sem csökken. Ez utóbbi vélemény a fiatalabb korosztályokban még erőteljesebb: a 18-24 év közöttiek 72%-a például továbbra sem számít arra, hogy a törvénymódosítás következtében kevesebben fognak elválni. A válással kapcsolatos törvénymódosítások ilyen kedvező hatásában elsősorban az alacsonyan iskolázottak, az idős emberek, a nagyon vallásosak, illetve a közösségi lakosok bizakodnak. E rétegekről azonban elmondható, hogy magában a válásban is kevésbé érintettek. Az egész minta 8%-a nem tudott véleményt alkotni erről a kérdésről, ez az arány a 8-nál kevesebb osztályt végzettek körében 18%-ra, a nagyon vallásosak körében 24%-ra növekszik meg. Inkább arról lehet szó: ők azok, akik leginkább bizakodnak abban, hogy ez az - erkölcsi felfogásukkal ellentétes - nem kívánatos társadalmi tendencia a "törvény hatalmával" visszafordítható.

b) Vélemények a családi élet "minőségét" befolyásoló tényezőkről

Elégedettség a családi élettel

Közvéleménykutatásainkban visszatérően tapasztaljuk, hogy saját családi életüket az emberek többnyire "tabuként" kezelik, amelynek problémáiról, konfliktusairól nem szívesen nyilatkoznak. Egy 1983-ban készített vizsgálatunk szerint - a mostanival megegyező nagyságú és összetételű - országos reprezentatív mintából a kérdezettek 64%-a adott "ötös" osztályzatot családi életére, s csupán 5% osztályozta azt "kettessel", vagy "egyessel" /9/. Az osztályzatok indoklásait vizsgálva azonban azt érhettük tetten, hogy az ötösnél már akárcsak egy fokkal is gyengébb - négyes - osztályzatok is sokszor meglehetősen problematikus helyzeteket sejtetnek. A "négyes", "háromas" osztályzatokat sokan így indokolták: "nem kell kitergetni a szennyest", "jó már így is", "úgysem lehet rajta változtatni".

Az 1987. évi közvéleménykutatás adatai teljesen egybecsengenek ezzel. A megkérdezettek 63%-a nyilatkozott úgy, hogy családi életével "teljesen elégedett", 26% vallotta be, hogy "elégedett is meg nem is", s mindössze 5% deklarálta magáról, hogy családi életével egyáltalán nincsen megelégedve. (A fennmaradó 6% arra hivatkozott, hogy "nincs családjá", "magányos", vagy pedig nem tud válaszolni.)

Hogy mennyire "zártan", "érintetetlenül" kezelik e kérdést az emberek, azt számunkra az is igazolta, hogy az "elégedettek", illetve "részben elégedettek" belső megoszlása nem különbözik, s e kategóriákon belül sincsenek számottevő különbségek a kér-

dezetek társadalmi-demográfiai paramétereitől függően. Csupán annyi különbséget találunk, hogy a "nőtlen-hajadon", valamint az "elvált" csoportokban a "részben elégedettek" aránya az átlagost meghaladja. Az elváltak válaszádi stratégiája teljesen érthető: egyrészt természetes, hogy ha a házasesetük felbomlott, akkor kevésbé elégedettek családi életükkel, másrészt pedig - családi állapotuk korábbi "bevállása" után furcsának is tűnhetne, ha azt a választ adnák: teljesen elégedettek. A nőtlenek és hajadonok körében - minden esetben 18 éven felüliekről van szó (!) - valószínűleg a családalapítás nehézségei (vagy sikertelensége) okozzák azt, hogy az elégedetlenek aránya meghaladja az átlagost.

A válaszadókat arra is megkértük: indokolják meg, miért vannak (vagy nincsenek) megelégedve családi életükkel. Amint az korábbi vizsgálatunkból is kiderült már, ezek az indoklások is meglehetősen sematikusak. (A túlnyomó többség annak ad hangot, hogy családi élete "jó", "harmonikus", "kiegyensúlyozott", másrészt pedig, hogy családjuk megfelel a társadalmi normáknak, követelményeknek: "rendesek", "dolgosak".)

Mégis érdemes kiemelni e "nyitott válaszokból", az indoklásokból azt, hogy az anyagi szempontok milyen jelentős szerepet töltenek be a családi élet minőségének megítélésében. A megkérdezettek több, mint egyharmada, 35%-a anyagi természetű okokat (is) említett annak magyarázatára, hogy miért elégedett (vagy nem elégedett) családi életével. Ez a szempont még erőteljesebb a fiatal korcsoportok véleményalkotásában: a 18-30 éves korcsoportok 45-50%-ánál játszik szerepet. (Pl. anyagi gondjaik vannak, rosszak a lakáskörülményeik, kevés a pénzük stb.) Felerősödik ez a megítélésmód a házassági állapotúak körében is. Noha családi életükkel ők vannak a leginkább megelégedve, 41%-uk véleményalkotását anyagi szempontok (is) meghatározzák. A vélemények megoszlának aszerint is, hogy van-e, és hány 18 éven aluli gyermeke a kérdezettnek:

(százalékban)	
18 éven aluli gyermekek száma	A családi élettel való elégedettségben az anyagiaknak szerepe van
0	28
1	41
2	49
3 (és több)	62

A válaszok okairól alkotott véleményekről szólva bemutattuk azt, hogy a közvélemény elsősorban anyagi konfliktusoknak tulajdonítja ezt a kedvezőtlen társadalmi folyamatot. Véltető, hogy ezt a saját tapasztalatok is megerősítik: családi életüket olymértékben tartják tabu-témának az emberek, hogy csak az anyagi természetű problémáikat gondolják illendőnek elmondani.

Felkészülés a családi életre - családi életre nevelés

A válaszok magas számának okairól gondolkozva - mint az előzőekben láthattuk - sokak véleménye, hogy a fiatalok nem kellően felkészültek az önálló családi életre. Hogy ezt mennyire hiányosnak érzik ma az emberek, arra már korábban is felfigyelhettünk. Az 1984-ben hozott, s jórészt 1985-ben életbe lépő népesedéspolitikai intézkedések fogad-

tatását vizsgálva megállapíthattuk, hogy az akkor kinyilvánított, népesedéspolitikai célzatú, intézményes feladatok közül a legtöbb ember a fiatalok családi életre való jobb felkészítését tartotta volna a legfontosabb feladatnak. Ezt hangsúlyozta 1985. évi közvéleménykutatásunk alkalmából a megkérdezettek 42%-a. Szükségességét a nők sűrűbben említették, mint a férfiak. Azt is megállapíthattuk, hogy fontosságát főként a magasabban iskolázottak hangoztatták: a 8-nál kevesebb osztályt végzettek 27%-a, a 8 osztályt végzettek 44%-a, de a középiskolai végzettségűek és a diplomások 53-54%-a. Valószínű, hogy ez utóbbi csoportok azok, amelyek - fiatalságuk alatt - a továbbtanulás miatt ma-guk is kevés időt fordíthattak a családi életre vonatkozó ismeretek megszerzésére. Így gyermekeiknek is kevésbé tudnak, vagy kevésbé képesek megfelelő mintákat nyújtani ebben. Őket is - anno - szakmára, pályára irányították szüleik, s ők maguk is így tesznek saját gyermekeikkel - ezért is igényelnék inkább intézményesen pótolni az ilyenfajta ismereteket.

+
kurai
létesed

Valószínűleg 1985 és 1987 között méginkább erősödött az a nézet, hogy a fiatalok-nak jobban fel kellene készülniök a családi életre. Az 1987. évi közvéleménykutatás alkalmából a kérdezettek túlnyomó többsége, 70%-a nyilvánította azt a véleményt, hogy a fiatalok nincsenek erre megfelelően felkészülve.

Az 1985. évi közvéleménykutatás eredményeivel egybehangzik, hogy a magasabban iskolázottak (akik a "felkészítés" intézményes megszervezését is a leginkább igényelték volna) 1987-ben is a legnagyobb arányban voltak elégedetlenek a fiatalok felkészültségével: ez 91%-uk szerint nem megfelelő. (Hasonló véleményen van a középiskolát végzettek 82%-a, a 8 osztályt végzettek 69%-a, és a legalacsonyabban iskolázottak 48%-a. Ez utóbbiak esetében az sem mellékes, hogy több, mint egyötödüknek a kérdésről nincs véleménye.)

A fiatalok jobban érzékelik a felkészítés hiányát, hiszen "saját bőrükön" tapasztalják azt; a fiatalabb korcsoportokban az így vélekedők aránya 80% körüli, a 60 évesek és idősebbek körében "csak" 56%.

De mit várnak, mit igényelnek ma az emberek a családi életre neveléstől, mit tartanak a legfontosabbnak jelenleg a családi életre való felkészítésben? Akik ezt nem tartják megfelelőnek, erről is nyilatkoztak. A nyitott formában feltett kérdésre több témakört, területet is megneveztek - ezek rangsora önmagában is sokat elárul arról, hogy a közgondolkodás szerint mi szükséges ma a felelősségteljes és jó családi élethez. Ez a rangsor a következő:¹⁰

¹⁰ A válaszok százalékösszege meghaladja a 100%-ot, mivel egy válaszadó több témakört, területet is említhetett.

1. Egészségügyi, szexuális felvilágosítás, a családalapítással, családtervezéssel kapcsolatos ismeretek, a házaséletre való felkészítés	29%
2. Egymás iránti megértés, egymás megbecsülése, türelem, összetartás, szeretet, szülők tisztelete	24%
3. Háztartás vezetése, főzés, pénzbeosztás, gyermeknevelés	20%
4. Munkára nevelés, megtanítani dolgozni, szorgalom, munkahelyi beilleszkedés	19%
5. Szülői példamutatás	14%
6. Több anyagi támogatás a szülők részéről az önálló életkezdéshez	14%
7. Önállóság, az "életre felkészítés" általában	13%
8. Kötelességtudat, felelősségvállalás (általában, vagy a család iránt)	12%
9. A nehézségek, a problémák elviselése, szerényebb igények	7%

Ami a rangsor első helyére kerülő szempontot illeti, az előkelő helyezés azzal is összefügg, hogy a "családi életre nevelésen" az iskolai oktatásban elsősorban a szexuális felvilágosítást értik. De lehet ez azért is, mert a megfelelő szexuális, illetve családtervezési ismeretek hiánya komoly konfliktusforrást jelenthet, amelyről – mint "tabu-témáról" – saját életük viszonylatában nem szívesen vallanak az emberek. Ha azonban személytelenül, általánosságban lehet róla nyilatkozni, akkor szívesebben beszélnek annak a családi életben betöltött, fontos szerepéről.

A házastársi konfliktusokkal foglalkozó családszociológiai szakkutatások is megerősítik, hogy milyen kevéssé vannak felkészülve a házasságok az egymás között támadt ellentétek, konfliktusok kezelésére. Gyakran ez vezet a válás végzetes lépéséhez. Később bemutatjuk: csak az iskolázottabb emberek gondolkoznak úgy, hogy ilyen esetekben nem feltétlenül a válás az egyedüli megoldás. Azt azonban – úgy tűnik – általánosan jól érzékeli a közvélemény, hogy az együttélésnek alapvető feltétele az egymás iránti nagyobb fokú tolerancia – ez magyarázza ennek a "pszichológiai" szempontnak az előtérbe kerülését.

Az pedig, hogy az ún. háztartási ismeretek oktatását, a háztartás vezetését, a főzést, a pénzbeosztást, a gyermeknevelés tudományát ma ilyen sokan foglalják bele a családi életre való felkészítés programjába – szorosan összefügg azzal, hogy ezeknek az ismereteknek a hiánya a mai, nehezedő gazdasági feltételek mellett nagy anyagi veszteség is a családok mindennapi életében. Valamikor – a nők tömeges munkába állásának kezdetén – a női egyenjogúság elvének túlhangsúlyozásával együtt hivatalosan deklarálták azt is, hogy e teendőket egytől egyig az állami szolgáltatás látja majd el. Még az 1960-as, sőt 70-es években is megmosolyogni való polgári csökevénynek tűnt annak az igénynek a felvetése, hogy oktatni kellene a háztartási ismereteket. Most, amikor a nők – akár dolgoznak, akár nem – gyakorlatilag "visszakényszerültek a fakanálhoz", érthető, hogy a közvélemény egyre inkább a családi élet alapfeltételének tekinti a háztartási ismereteket is.

Az első hármat követő, további szempontok egy napjainkra kialakult, ambivalens helyzetet mutatnak. Ennek egyik összetevője a meghosszabbodott gyermekkor, amelynek gyakran valóban következménye a munkára nevelés, az önállóságra szoktatás hiánya. Valószínűleg ez tükröződik abban, hogy sokak véleménye szerint a családalapító fiataloknak önállóbbaknak, szorgalmasabbaknak kellene lenniök, nagyobb kötelességtudattal kellene rendelkezniök. Más oldalról viszont az is köztudott, hogy bármilyen szorgalmasan és felelősségtudattal telve állnak munkába a fiatalok, ha családot kívánnak alapítani, annak anyagi feltételeit saját erőből ma nem, vagy csak nagy nehézségek árán tudják megteremteni. Ezért is értelmezik többen úgy a családi életre felkészítés feladatát, hogy az nem más, mint a szülők részéről nyújtott anyagi támogatás az önálló élet megkezdéséhez.

Számottevő az aránya azoknak – a felnőtt lakosság mintegy egynegyede gondolkozik így –, akik szerint a családi életre felkészítésnek össztársadalmi feladattá kellene válnia: akár kormány szintű programok részévé, amelyben a tanácsok, társadalmi szervezetek, orvosok, pszichológusok, a munkahelyek és a tömegkommunikáció is részt vesznek. Mintegy 40% azok aránya, akik elvárják, hogy az iskola is többet vállaljon ebből. A túlnyomó többség véleménye szerint azonban a családi életre nevelés, felkészítés elsőrendűen a szülői ház dolga legyen.

A házasságról-válásról alkotott nézetek szerveződése

A házasságról és a válásról alkotott nézetekről, vélekedésekről nehéz valamiféle összefoglaló képet alkotni. Ennek egyik oka az, hogy e kérdésekben a legtöbb felnőtt ember érintett, hiszen meghatározott életkort elérve, kevesebb-hosszabb ideig a lakosság túlnyomó többsége "kipróbálja" ezt az életformát. A nézeteket, véleményeket azonban nem csak a tapasztalatok motiválják. Befolyásolják azt a családi élettel kapcsolatos hagyományok, az egyházak, a vallás tanításai, parancsai, az állami jogszabályok, sőt olykor csupán egy-egy szubpopulációra érvényes jogi népszokások is. E keretek között alakulnak ki azok az értékek és normák, amelyek megszabják az emberek magatartását, értékítéleteit.

A nézetekről, vélekedésekről azért is nehéz átfogó képet alkotni, mert abban szerepet játszanak ún. "állandó elemek" (amelyek szorosan összefüggenek a család alapvető funkcióival), de külső körülmények, a történelmi, társadalmi, gazdasági események, történések által újonnan kialakított, "változó" elemek is.

Az elmúlt öt esztendőben végzett közvéleménykutatásaink – a népesedés problémáival kapcsolatban – sokszor foglalkoztak ezeknek az elemeknek a feltárásával. Sikeresült megmutatni azt, hogy ma a közgondolkodásban meglehetősen elterjedt a családdal, a népesedéssel összefüggő kérdések erkölcsi alapállásból történő megítélése. Sokak szerint arra vezethetők vissza a problémák, hogy a hagyományos erkölcsi értékek, magatartási szabályok fellazultak. De nem csak erről van szó. Az életmód változásai, a családi szerkezetben bekövetkezett változások és számos más dolog járult hozzá ahhoz, hogy ma olyan kérdésekről, mint a generációk együttélése, a nők hagyományos (és) családi szerepei közötti konfliktusok, a szexuális élet szabadsága, az állam és a magánélet viszonya, az egymás iránti tolerancia – a hagyományostól eltérően – és nagyon különbözőképpen – gondolkoznak az emberek. E kérdésekben a hagyományos, szigorú erkölcsi normák bizonyosfajta fellazulásának, modernizálódásának, differenciáltabb értelmezésmódjainak lehetünk tanúi. Másrészt viszont – a gazdasági feltételek nehezéde következtében – jól érzékelhető az

intoleráns, az előítéletes, a "bűnbak-képző" attitűdök keletkezése és terjedése is. Azt tapasztaltuk, hogy e problémáktól nem mentes az sem, ahogyan ma az emberek házasságról-válásról gondolkoznak.

Mivel az 1987. évi közvéleménykutatás egyik fő témája az új Családjogi Törvény módosításával összefüggő vélemények vizsgálata volt, amelynek centrumában a válások kérdésköre állt, ez jó terepül kínálkozott arra, hogy megkíséreljük a házassággal-válással kapcsolatos nézetek, sztereotípiák szerveződésének részletesebb vizsgálatát is. Ennek módszeréül azt választottuk, hogy a kérdőívben összesen 20 kijelentést helyeztünk el, amelyeket a házasságra, a válásokra, valamint a válással kapcsolatos jogszabályokra vonatkoztatva, kiélezett formában fogalmaztunk meg. Ezek összeállításában segítségünkre voltak a korábbi közvéleménykutatások tapasztalatai. Néhány, már korábban is alkalmazott "kijelentést" most újra felvettünk a kérdőívbe, s ezeknél azt is megvizsgálhattuk: változtak-e a róluk alkotott vélemények az elmúlt évek során. De segítségünkre voltak összegyűjtésükben a mindennapi életbe előforduló, közhelyszerű megfogalmazások, sztereotípiák is, amelyekre vonatkozóan sokat meríthettünk a tömegkommunikációs eszközök által közvetített vitákból, közönségmegnyilvánulásokból.

A kérdezettek feladata az volt, hogy mindegyik kijelentésről mondják meg: egyet-értenek-e azzal, vagy nem értenek egyet. Ha a megkérdezett egyáltalán nem tudott dönteni, válaszáat "bizonytalan" kellett jelölni. A "nem tudja" választ csak akkor jelölhették a kérdezők, amikor a megkérdezett személy ezt a választ adta. A következőkben közöljük a kérdőívben szereplő kijelentések listáját, valamint a rájuk adott válaszok alapmegoszlását.

(százalékban)

Kijelentések	Egyet- ért	Nem ért egyet	Bizony- talan	Nem tudja	Össze- sen
1. Túl nagy ügyet csinálnak a válásból. A mai világban ez már megszokott do- log.	35	49	13	3	100
2. A családok széthullásának fő oka az volt, hogy törvényeink szerint túl könnyű volt elválni.	35	50	12	3	100
3. Válás után az a <u>szülő kerül nehezebb</u> <u>helyzetbe, akinek meg kell válnia a</u> <u>gyermekétől is.</u>	64	18	16	2	100
4. Jobb, ha már a házasságkötésnél tisz- tázzák, <u>ki mit hozott a házasságba,</u> <u>hogy a válásnál ne legyenek vagyoni</u> <u>problémák.</u>	62	27	8	3	100
5. Ma már olyan sok a válás, hogy a gye- rekeknek egyáltalán nem okoz akkora törést, mint ahogyan azt beállítják.	13	77	7	3	100
6. A fiataloknak csak azzal lenne sza- bad szexuális életet élni, akivel házasságot kötnek.	46	41	11	2	100

ábránál

Kijelentések	Egyet- ért	Nem ért egyét	Bizony- talan	Nem tudja	Össze- sen
7. Ha már egyszer felmerült a válás gondolata egy házaspárnál, jobb, ha nem várnak vele.	42	41	15	2	100
8. Hogy el akar-e válni egy házaspár, az <u>magánügy</u> , az állam ebbe nem szólhat bele.	<u>73</u>	14	10	3	100
9. A fiatalok azért alapítanak ma felelőtlenül családot, mert nem kapnak elég szigorú nevelést.	50	27	20	3	100
10. Ma az élettársi kapcsolat jobban megfelel az emberek igényeinek, mert nem a jogszabályok, hanem csak az érzelmek kötik össze őket.	45	30	19	6	100
11. Az a szülő, aki miatt felborul a házasság nem érdemli meg, hogy a gyereke szeresse.	27	63	8	2	100
12. Attól még nem lesz kevesebb a rossz házasság, hogy a törvény megnehezíti a válást.	79	14	4	3	100
13. <u>Kevesebb lenne a válás, ha a nők csak a gyermekneveléssel, a háztartással foglalkoznának.</u>	61	25	12	2	100
14. A család a társadalom alapja, ezért az államnak kötelessége szigorúan mérlegelni: felbontson-e egy házasságot vagy sem.	46	36	14	4	100
15. Sok fiatal csak azért él élettársi kapcsolatban, hogy kibújhasson a felelősség alól.	42	33	18	7	100
16. Egy elvált szülőnek, aki a gyermekért tartásdíjat fizet, joga van ellenőrizni, hogy a pénzt a gyerekekre költi-e a volt házastársa.	81	8	8	3	100
17. Egyáltalán nem lenne szabad megengedni a válást, mert a házasság egy életre szól.	17	<u>74</u>	7	2	100
18. Nem helyes szigorítani a válást; addig kell módot adni az újrakezdésre, amíg fiatalok.	57	22	17	4	100

Kijelentések	Egyet- ért	Nem ért egyét	Bizony- talan	Nem tudja	Össze- sen
19. Az a baj, hogy ma több támogatást kapnak a gyermeküket egyedül nevelő szülők, mint a rendszeren, normálisan élő családok.	37	43	13	7	100
20. Csak akkor lenne szabad megengedni a válást, ha az egyik fél súlyosan vétett.	41	43	13	3	100

Mint látható, a listán szereplő ítéletekről alkotott vélemények megoszlása erősen eltérő. Vannak közöttük olyanok, amelyekben erős többségi vélemény alakult ki. Közülük is kiemelkedik az elvált szülő azon jogának elismerése, hogy ellenőrizhesse: a tartásdíjat valóban különélő gyermekeire költi-e a volt házastárs. Nagyon valószínű, hogy ez az igen kedvezően fogadott új jogszabály igen akut problémát rendez. Nagy többségi vélemény alakult ki abban is, hogy "nem jogos", illetve várhatóan nem lehet "hatékony" a válások megszigorítása (lásd: 8. és 12. kijelentést), illetve – más oldalról – ma többségi álláspont az, hogy egy házasság nem feltétlenül "életre szóló" (lásd: 17. kijelentést).

Mielőtt a vélemények összetevőit részletesebben is elemezzük, érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy egy-egy kérdésben figyelemreméltóan változtak a vélemények az elmúlt évek során.

Ezek során legjelentősebb az, amelyik a 13. kijelentésre adott válaszokban következett be. Mint látható, ma markánsan él a közvéleményben az a nézet, hogy "kevesebb lenne a válás, ha a nők csak a gyermekneveléssel, a háztartással foglalkoznának". Az így vélekedők aránya 1985-ben 38% volt, s ez 1987 tavaszára 50%-ra, majd 1987 végére 61%-ra emelkedett, 1985-ben is és 1987-ben is a kevésbé iskolázottak azonosultak nagyobb mértékben e felfogással, de 1987-re még a diplomásoknál is 50% felettire nőtt az arány, vagyis ebben a csoportban is többségi véleménnyé vált. Nagyon valószínű azonban, hogy e nézet felerősödésében nem a válás ténye, problémája a "főszereplő". Az 1985. évi közvéleménykutatás egyik fő témája a női egyenjogúság – női munkavállalás problémakörének a vizsgálata volt. Adatainkból azt valószínűsítettük, hogy a hagyományos női szerepek iránti "nosztalgia" erősödése mögött kemény gazdasági tényezők állnak. A férfiak a sok túlmunka miatt kevéssé tudnak részt venni a családi munkamegosztásban, amely ma szinte kizárólag a nőkre hárul. A nagymértékű áremelkedések ugyancsak arra kényszerítik a családokat – mindenekelőtt a nőket –, hogy a család mindennapi életéhez szükséges feltételek minél nagyobb hányadát saját munkájukkal biztosítsák. Az elmúlt évben – főként az alacsonyabban iskolázott, szakképzettség nélküli, de más rétegek esetében is – új jelenség, hogy a munkanélküliséggel is számolni kell. E tényezők együttesen járulnak hozzá annak a nézetnek az elterjedéséhez, hogy könnyebb lenne a családok élete, ha meg tudnának élni a férj keresetéből, és a feleség csak a családdal, a háztartással foglalkozhatna. Valószínűleg nem járunk messze a valóságtól, ha arra gondolunk: a válások magas száma és a nők gazdasági aktivitása közötti összefüggés tartalma az, hogy a közvélemény szerint kevesebb lenne a családi konfliktus, ha a nőknek nem kellene eljárniok dolgozni /10/.

Természetesen nem kizárólag erről lehet csak szó. A véleményváltozásban szerepet játszhat egy másik – erősödni látszó – attitűd is, a hagyományos családi életforma erősítésének az igénye. Egybehangzik ez azzal a véleményváltozással, amit a fiatalok nevelésének, szexuális szabadosságának megítélésében tapasztalhattunk. Az 1983-ban végzett közvéleménykutatásban még csak 42% értett egyet azzal, hogy "a fiatalok azért alapítanak felelőtlenül családot, mert nem kapnak elég szigorú nevelést", 1987-ben az egyetértők aránya már 50%. Kismértékben, de mégis növekvő az egyetértés abban a kérdésben is, hogy "a fiataloknak csak azzal lenne szabad szexuális életet élni, akivel házasságot kötnek": az 1983-ban mért, 41%-os arányt képviselő "egyetértők" 1987. évi aránya 46%. (Ez utóbbi – erkölcsi témájú – kérdésekben nagy a vélemények szóródása is. E követelményekkel az átlagosnál messze nagyobb mértékben értenek egyet a nők, a vallásosabbak és az idősebb korosztályok.) Mindazonáltal nem zárható ki, hogy mind a hagyományos családi élet "nosztalgiájában", mind a fiatalok szigorúbb nevelésének és szexuális életének követelményében tetten érhető egy olyan "divatnak" a hatása, amelynek terjedéséről többek közt a nyugat-európai országokból is hírt kaphatunk, s amelyet összefüggésbe hoznak az AIDS terjedése miatti aggodalmakkal.

Érthető az a véleményváltozás, amely a válások magas száma és az engedékeny jogszabályok közötti kapcsolatot érintette. 1983-ban még 46%, 1987 végére már csak 35% gondolt arra, hogy a magas válásszámot az engedékeny törvények okozzák. Hiszen az új CSJT-vel kapcsolatos tömegkommunikáció 1987-ben sokat foglalkozott a válások témakörével, amelyek eljárási szabályai kétségkívül nehezebbé váltak. Mint a korábbiakban már utaltunk rá, a kérdezettek több, mint egyötöde bizakodik abban, hogy ennek hatására a jövőben kevesebben fognak elválni.

Az elemzés következő lépésében arra kerestünk választ, hogy milyen tényezőktől függ a fentiekben bemutatott kijelentések elfogadása, illetve elutasítása; lehet-e értelmezni azt, hogy milyen tartalmú kijelentések elfogadása, illetve elutasítása tartozik össze, jár együtt a leggyakrabban.

Áttanulmányozva a húsz kijelentés tartalmát, jelentését, talán érzékelhető, hogy azok tematikája meglehetősen heterogén. Ez természetesen céltudatos törekvésünk volt. Nézetünk szerint a válás problémakörének megítélése mögött álló értékek és normák ugyancsak rendkívül különbözőek.

Nem szorul különösebb indokolásra, hogy az attitűdökben, vélekedésekben ma is nagy a szerepe a hagyományos erkölcsi, vallás-erkölcsi értékeknek és normáknak. Erre joggal számíthattunk, mert korábbi kutatásainkban – mindenekelőtt az 1983. évi közvéleménykutatásban – is megállapítottuk, hogy a közvéleménytől egyáltalán nem idegen az a gondolkodásmód, amely a kedvezőtlen népesedési jelenségekért a rossz erkölcsöket és az engedékeny törvényeket teszi felelőssé. Valószínűnek találtuk, hogy ez jellemző a válásokkal kapcsolatos vélemények természetére is, hiszen a válás elítélése, "megengedhetetlensége" az egyházi parancsok egyik centrális tétele. E megfontolás vezetett bennünket, amikor a kijelentések sorába sok erkölcsi szemléletmódú ítéletet, kijelentést válogattunk. Ezek között vannak olyanok, amelyek mondanivalója közvetlen módon a válások problémakörét érinti, de olyanok is, amelyek ahhoz csak közvetve kapcsolódnak, s a családi életre vonatkozó, általánosabb erkölcsi témákat vetnek fel. A kijelentések között olyanok is helyet kaptak, amelyek talán a legszigorúbb erkölcsi parancsoknak is eleget tesznek (pl. "a házasság egy életre szól", vagy "csak azzal lenne szabad szexuális életet élni, akivel később házasságot kötnek"), és olyanok is, amelyek – jóllehet

alapállása erkölcsi – mégis oldottabbak, megengedőbbek (pl. megengedhető a válás, ha az egyik fél "súlyosan vétett"; módot kell adni az "újrakezdésre" stb.).

Nem hunyhatunk szemet azonban az előtt, hogy a közgondolkodás meglehetősen "hözszokott" már a hazai válások gyakoriságához, magas számához. Nagyon valószínű például, hogy hivatalos helyeken, gyermekintézményekben gyakorlatilag megszűnt az "elvált családi állapot" bevallását – még akár néhány évtizeddel ezelőtt is – kísérő, negatív, furcsálló, elítélő fogadtatás. Ez azonban nézetünk szerint kétélű dolog. Amennyire egyetérthetünk azzal, hogy a sikertelen házasságokért nem lehet és nem szabad az érintetteket (kivált pedig az elvált szülők gyermekeit) elítélni, hátrányosan megkülönböztetni, annyira nem helyes az a – már-már cinikusnak nevezhető – álláspont, hogy a válás "nem olyan nagy dolog", "megszokott", a gyerekeknek nem okoz "akkora történet" stb. Mégis tapasztalható, hogy napjainkban sokaktól nem idegen ez a szemléletmód. A vélemények vizsgálatát így igyekeztünk erre az attitűdre is kiterjeszteni.

Az attitűdök, vélekedések egy másik, sajátos szféráját jelenti a válások problematikájának az állam, a törvények és a privát szféra viszonya szempontjából történő megítélése. Mint az előzőekben azt már bemutattuk, ma a legtöbb ember egyetért azzal, hogy a válás magánügy, amibe az állam "nem szólhat bele", másrészt sokan – joggal – kételkednek abban, hogy szigorúbb törvényekkel csökkenteni lehetne a rossz házasságok számát. Ugyanakkor kétségtelű, hogy a válás procedúrája számos olyan jogi problémával jár együtt, amelynek "rendezését" éppenséggel a törvényektől, jogszabályoktól várják el az emberek. E megfontolásokból szerepeltettünk a kijelentések sorában olyanokat, amelyek általánosan, vagy egy-egy rész kérdésben a válások törvényes szabályozását érintik. Ez utóbbi szempontot azért is fontosnak tartottuk, mert kutatásunk egyik fő témája éppenséggel az új Családjogi Törvény várható hatásáról alkotott vélemények vizsgálata volt.

A fentiekben ismertetett, a válások megítélésével kapcsolatos különböző megközelítésmódok természetesen nem "kizáróak". Egyetérthet valaki azzal, hogy a törvény szerint tisztázni lehet előre, "ki mit visz a házasságba", mert igényli, hogy a törvény védje a jogos tulajdont, de ezzel együtt ellenezheti a válást. Kritikus lehet valaki a válások hivatalos szabályozásával szemben, ha nem tartja "nagy ügynek" a házasság felbomlását, de nagyobb szigort várhat el a törvényektől, ha meggyőződése, hogy a házasság "egy életre szól". Emellett a felsorolt tartalmi szempontokon kívül természetesen még más motívumok is befolyásolhatják a válásokkal kapcsolatos közgondolkodást. Hogy érdeklődésünket elsősorban a fentebb ismertetett tartalmi szempontokra terjesztettük ki, annak olyan – érthető – oka is van, hogy a kérdés, a kérdőív lehetőségei korlátozottak, s a válások témaköre a közvéleménykutatásnak csak egyik résztémáját képezte.

Hogy miként szerveződnek a különböző véleményegyüttesek (nézetrendszer), azt többféle módszerrel is elemeztük. Elsőként az választottuk, hogy az egyes kijelentések esetében a vélemények megoszlását, illetve e megoszlások társadalmi-demográfiai ismérvek szerinti különbségeit tettük vizsgálat tárgyává.

A kutatás terjedelme és a mintanagyság is behatárolta a számbavehető változók körét, amelyek közül végül is a következőket emeltük ki: nem; életkor; családi állapot; iskolai végzettség; településtípus; a 18 éven aluli gyermekek száma. A változók sorában még két, ún. lány változót is figyelembe vettünk: a családi élettel való elégedettség mértékét, valamint a vallásosság fokát.

Előzetes feltételezéseinket igazolta, hogy az erkölcsi mondanivalót tartalmazó kijelentések elfogadása, az egyetértés velük - bizonyos társadalmi csoportokra igen jellemző, lényegesen nagyobb arányú, mint az egész mintában tapasztalt átlag. Legjellegzetesebb paramétereknek az életkor, az iskolai végzettség, a családi állapot, a település-típus és a vallásosság bizonyultak, amennyiben úgy tűnik, nagyobb esély van arra, hogy a szigorúbb erkölcsi normákat elsősorban az idősebb korosztályok, az alacsony iskolázottak, a házasságban élők, illetve özvegyek, a községi lakosok és a vallásosok fogadják el.

Ezek az ismérvek csaknem minden esetben szignifikánsan és látványosan osztják meg a véleményeket. Érdeemes ezért részleteiben is bemutatni ezeket.

Véleménymegoszlások az erkölcsi tartalmakat hordozó kijelentések elfogadásában

(százalékban)

Erkölcsi tartalmakat hordozó kijelentések	A kijelentéssel egyetértők																						Átlag
	Életkor						Iskolai végzettség				Lakóhely			Családi állapot				Vallásosság					
	18-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-X	8-nál kevesebb osztály	8 osztály	középiskola	egyetem, főiskola	főváros	város	falu	nőtlen, hajadon	házas	elvált	özvegy	I.	II.	bizonytalan	nem vallásos		
	éves																						
2. A családok széthullásának fő oka az volt, hogy a törvények szerint túl könnyű volt elválni	19	24	30	33	43	50	48	41	20	16	29	32	40	24	36	37	47	49	39	30	26	25	
6. A fiataloknak csak azzal lenne szabad szexuális életet élni, akivel házasságot kötnek	28	23	31	44	61	74	82	50	22	17	34	42	55	30	47	42	70	77	56	42	27	46	
9. A fiatalok azért alapítanak felelőtlenül családot, mert nem kapnak elég szigorú nevelést	36	37	48	45	57	67	70	53	35	32	45	46	55	43	49	48	68	70	55	40	40	50	
11. Az a szülő, aki miatt felborul a házasság, nem érdemli meg, hogy a gyermeke szeresse	13	20	19	24	39	41	52	31	10	3	18	21	36	18	28	25	39	42	33	22	18	27	
13. Kevesebb lenne a válás, ha a nők csak a gyermekneveléssel, a háztartással foglalkoznának	35	37	59	66	74	78	83	62	47	53	59	58	66	43	64	57	73	80	68	57	49	61	
14. A család a társadalom alapja, ezért az államnak kötelessége szigorúan mérlegelni: felbontson-e egy házasságot vagy sem	49	35	40	44	51	53	55	50	34	38	34	40	53	48	44	44	48	56	50	40	39	46	

Véleménymegoszlások az erkölcsi tartalmakat hordozó kijelentések elfogadásában
(folytatás)

(százalékban)

Erkölcsei tartalmakat hordozó kijelentések	A kijelentéssel egyetértők																					Át- lag
	Életkor						Iskolai végzettség				Lakóhely			Családi állapot				Vallásosság				
	18- 24	25- 29	30- 39	40- 49	50- 59	60- X	8- nál keve- sebb osztá- ly	8 osztá- ly	kö- zép- is- kola	egye- tem, fő- isko- la	fő- vá- ros	vá- ros	fa- lu	nőt- len, haja- don	há- zas	el- vált	öz- vegy	I.	II.	bi- zony- ta- lan	nem val- lá- sos	
	é v e s																					
15. Sok fiatal csak azért él élettársi kapcsolatban, hogy kibújhasson a fele- lősség alól	26	21	38	46	51	55	57	42	34	37	36	41	44	30	44	33	48	53	45	38	37	42
17. Egyáltalán nem lenne sza- bad megengedni a válást, mert a házasság egy élet- re szól	20	6	6	14	19	33	45	16	4	1	8	14	24	20	15	10	33	41	20	9	7	17
19. Az a baj, hogy ma több tá- mogatást kapnak a gyerme- küket egyedül nevelő szü- lők, mint a rendszeren, nor- málisan élő családok	27	34	39	42	41	33	42	42	28	22	27	38	40	34	39	17	39	35	41	25	35	37
20. Csak akkor lenne szabad megengedni a válást, ha az egyik fél súlyosan vé- tett	29	26	38	33	51	59	67	44	26	16	31	36	50	31	40	45	61	61	49	35	28	41

Áttekintve a táblázatot jól látható, hogy a vélemények iránya e kijelentések esetében többé-kevésbé hasonló: azokat jellegzetesen azok a csoportok fogadják el nagyobb mértékben, akiket életkorukból, vallásosságukból, alacsonyabb iskolázottságukból adódóan jobban kötnek a hagyományos erkölcsök. E tendencia erősebben érvényesül akkor, ha igen szigorú erkölcsi követelményekről van szó (lásd: 6., 17. kijelentést) és kevésbé erősen, ha maga a kijelentés is lazább, megengedőbb (lásd: 15. kijelentést). Egy-egy esetben ez az általánosan érvényesülő tendencia megtörik. Ekkor arról lehet szó, hogy a kijelentés maga – az erkölcsi tartalom mellett – más társadalmi, vagy például szociálpolitikai vonatkozású tartalmat is hordoz. Ilyen például a 13. kijelentéssel kapcsolatos vélemények szóródása. A korábbiakban részletesen foglalkoztunk azzal, hogy a női munkavállalás válásokra gyakorolt kedvezőtlen hatását – amiben jelentős véleményváltás is van az elmúlt években – nem lehet kizárólag a hagyományos családi szerepek iránti nosztalgiának tulajdonítani. Éppenséggel a gazdasági feltételek nehezedeése indít ma sokakat arra, hogy úgy véljék: kevesebb konfliktus lenne, ha a feleség csak a családi élettel foglalkozna, s a család megélne a férj keresetéből. Ez az oka annak, hogy a vélemények iskolai végzettség szerinti alakulása nem egyértelmű. Valószínűleg a diplomások – elsősorban a férfiak – azok, akik a kijelentéssel inkább racionális megfontolásból értenek egyet. De példaként említhetnénk a 19. kijelentés véleménymegoszlásait is, ahol ugyancsak "megtörik" az általánosan tapasztalt tendencia. A kijelentéssel kapcsolatban ugyanis kétféle negatív attitűd alakulhat ki: egyrészt az, hogy az ún. "kétszülős" gyerekek (akik szülei együttélnek) is több szociális támogatásra szorulnának, legalább akkorára, mint az egyszülős gyermekek, másrészt pedig az, hogy az egyedülálló, gyermekét egyedül nevelő szülő erkölcsői "kétések". A kétféle, különböző indíttatású attitűd "kioltotta" egymást, és ez eredményezhette, hogy például a vallásosság e kérdésben egyáltalán nem osztotta meg a véleményeket.

Az elemzésben alkalmazott változók között van két olyan is, amelyek csak egy-egy esetben, s nem is mindig azonos módon hatottak az erkölcsi tartalmú kijelentések elfogadására. Az egyik közülük a nem, a másik pedig a 18 éven aluli gyermekek száma. Valószínűleg mindkét esetben arról lehet szó, hogy a valamely nemhez tartozás, illetve a gyermekszám nem közvetlen módon, hanem számos más körülménnyel, jellemzővel összekapcsolódva foglal magában erkölcsi tartalmú attitűdöket. E két változó olyan kijelentések elfogadásában bizonyult hatékonyak, amelyekben a nemhez tartozás vagy a gyermekszám kompetenciája a számottevő. Jellegzetes példa erre a 6. kijelentés. Azzal, hogy a fiatalok csak jövendőbeli házastársukkal élhetnek szexuális életet, a férfiak 36%-a, de a nőknek 53%-a értett egyet, amit feltehetően a nők részéről a nem kívánt terhességtől való aggodalom, a férjhezmenési esélyek esetleges csökkenése magyaráz. Másrészt viszont a 13. kijelentés esetében azt találtuk, hogy a nők kizárólagos, hagyományos szerepének igénye a férfiak 65%-ára, a nőknek azonban csak 58%-ára jellemző. Ennek az a magyarázata, hogy a szakképzett, magasan iskolázott nők kevésbé szívesen választanák a háztartásbeli-státust.

A kompetencia játszhat elsődleges szerepet a 11. kijelentés elfogadásában aszerint, hány kiskorú gyermeke van a kérdezettnek. A magunk részéről önmagában is elég riasztónak találjuk, hogy az összes megkérdezett több, mint egynegyede, 27%-a szerint "az a szülő, aki miatt felborul a házasság, nem érdemli meg, hogy a gyermeke szeresse". Az így vélekedők aránya az egygyermekesek körében a legmagasabb, 32%, de már a két-, háromgyermekesek körében 20% alatt marad. Emögött olyasfajta élettapasztalatok sejthetők, hogy egy gyermekkel – ha azt a szülő "elidegeníti" az elköltöző, "hibázó" házasságtól – könnyebb újramegújítani, újabb házasságot kötni, mint több gyermekkel. Másrésztől egyetlen

gyermek eltartását könnyebben tudja vállalni egy egyedülálló szülő, mint többét; több gyermek mellett nagyobb szükség van a szülő társ támogatására, ami könnyebben elérhető, ha a gyermekek jó viszonyban maradnak az elköltözött szülővel is.

Azt, hogy a válaszadók mely sajátosságaitól függ leginkább az erkölcsi tartalmakat hordozó kijelentések elfogadása, a lépésenkénti lineáris regresszió-analízis módszerével is megvizsgáltuk. Az előzőekben elmondottakkal egybecseng, hogy e változók együttesének magyarázó értéke is nagyon különbözött az egyes kijelentések esetében:

Változók ¹¹	Az erkölcsi tartalmakat hordozó kijelentések sorszáma									
	2	6	9	11	13	14	15	17	19	20
Férfi	-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
Nő	-	x	-	-	-	-	-	-	-	-
Minél idősebb	x	x	x	x	x	-	x	-	-	x
Minél alacsonyabban iskolázott	x	x	x	x	x	x	-	x	-	x
Minél kevésbé urbanizált településnél	-	x	-	x	-	x	-	-	x	x
Házas	-	x	-	-	x	-	x	-	x	-
Elvált	-	-	-	-	-	-	-	-	x	-
Minél vallásosabb	-	x	x	-	x	-	x	x	-	x
Minél elégedettebb családi életével	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Minél több eltartott gyermeke van	-	-	-	-	-	-	x	-	-	-
Az össz-variancia magyarázó értéke (százalékban)	7,7	24,4	6,3	12,9	11,3	2,3	4,7	11,6	2,8	11,8

Amint az adatok mutatják, a 6. kijelentés esetében az alkalmazott változókkal viszonylag jól sikerült megragadni a szignifikáns különbségeket okozó változók körét. Ez a kijelentés – mint arra már hivatkoztunk – egyike azoknak, amelyek a legszigorúbb erkölcsi parancsokat tartalmazzák.

A 11., 13., 17. és 20. kijelentések elfogadását befolyásoló változók magyarázó értéke valamivel kisebb, a többiek (9., 14., 15., 19.) esetében pedig a változók összmagyarázó értéke már meglehetősen csekély.

¹¹ A nem és a családi állapot változóit a regresszió-analízisben dichotomizálva szerepeltettük. A táblázatban jelentése: ha férfi/vagy ha nő, ha házas, ha elvált stb., az adott kijelentéssel inkább egyetért, mint a "nem férfi", a "nem nő", a "nem házas", a "nem elvált" stb. A többi – lineáris – változó jelentése a táblázatban mindig az, hogy "minél kevésbé iskolázott", "minél idősebb", "minél vallásosabb", "minél kevésbé urbanizált településen él", "minél több eltartott gyermeke van", "minél elégedettebb a családi élettel", annál inkább ért egyet az adott kijelentéssel.

A táblázat jól mutatja azt is, hogy az erkölcsi tartalmakat hordozó ítéletek szinte mindegyikének elfogadásában szignifikáns szerepe van az idősebb életkornak, az alacsonyabb iskolázottságnak és a vallásosságnak, de jelentős szerepe lehet a falusi életmódnak, hagyományoknak és a házassági állapotoknak is.

Az életkor és az iskolázottság erős véleménybefolyásoló szerepe azonban nem csak az erkölcsi tartalmú kijelentésekkel kapcsolatos állásfoglalásokban mutatkozott meg. Mint említettük, létező vélemény ma az, hogy a válások kedvezőtlen hatása "nem is olyan nagy", a gyermekeknek "nem is okoz akkora törést", ha szülei felbontják a házasságot. Igaz, hogy ezt a nézetet a megkérdezettek túlnyomó többsége, 77%-a nem fogadja el. De az elutasító állásfoglalás differenciálódik a válaszadók életkora és iskolázottsága szerint. A "legfiatalabbak" 85%-a, a "legidősebbek" 65%-a vélekedik így, másrészt pedig a 8-nál kevesebb osztályt végzettek 59%-a, de a diplomásoknak már 89%-a. A fiatalabb és iskolázottabb emberek tehát az átlagosnál súlyosabb problémának tartják egy gyermek számára, ha szülei elválnak. (A kijelentésről alkotott véleményekre elkészített regresszióanalízis - ha csekély magyarázó értékkel is, de - egyedül az iskolázottsággal mutatott összefüggést. Ennek tartalma az, hogy minél alacsonyabban iskolázottakról van szó, annál nagyobb az esély arra, hogy a gyermekek szempontjából nem tartják problematikusnak a szülők válását. Magyarázata az lehet, hogy - mint korábban erről már szóltunk - az alacsonyan iskolázottak radikálisabbak a válás kezdeményezésében, talán mert házastársi konfliktusaik is súlyosabb formában nyilvánulnak meg. Ilyen kritikus helyzetekben érthető, hogy a gyermek szempontja másodlagos, vagy éppenséggel az a kedvező a gyermek számára, ha nem részese a szülők összetűzéseinek.)

Az életkor és az iskolai végzettség együttes hatása azonban nem mindig illeszkedik a megszokotthoz, vagyis ha egy attitűd elsősorban az alacsonyabban iskolázottakra jellemző, abból még önmagában nem következik, hogy ez egyben idősebb életkorú véleménymondókat is jelent. Jó példa erre a 10. kijelentésnél tapasztalt véleménymegoszlás. Összességében a kérdettek 45%-a fogadja el azt, hogy "ma az élettársi kapcsolat jobban megfelel az emberek igényeinek, mert nem a jogszabályok, hanem csak az érzelmek kötik össze őket", 30% pedig nem ért egyet ezzel a nézettel. Ez utóbbi, "nem egyetértő" véleménnyel inkább az idősebbek azonosulnak, és a fiatalabb korosztályok toleránsabbak az élettársi kapcsolatok iránt. A 30 évesnél fiatalabbak közel 55%-a "jobbnak" találná az élettársi kapcsolatot, s csak 20% körüli az aránya azoknak, akik ezt kifejezetten elnyomják. Az iskolai végzettség azonban itt nem illeszkedik a megszokott tendenciához. Minél iskolázottabb emberekről van szó, annál jellemzőbb, hogy a házasság élettársi kapcsolattal való helyettesítését nem fogadják el. Ez az állásfoglalás a 8-nál kevesebb osztályt végzettek 25%-ára, de a diplomásoknak már 49%-ára jellemző. (Az elvégzett regresszióanalízis szerint a felhasznált változók közül az életkor, az iskolai végzettség, továbbá a településtípus hatottak szignifikáns mértékben a véleményekre. Ennek tartalma az, hogy minél fiatalabbakról, minél iskolázatlanabbakról van szó, továbbá minél "városibb" - főként fővárosi - lakosokról, annál nagyobb az esély az élettársi kapcsolat elfogadására /11/.)

A fiatalabb életkor és az alacsonyabb iskolázottság összekapcsolódása más témakörök megítélésében is tapasztalható.

Az az indoklás, amely szerint "a válásokat azért nem helyes szigorítani, mert a fiataloknak módot kell adni az újrakezdesre" (lásd: 18. kijelentést) ugyancsak elsősorban az alacsonyabban iskolázottak és a fiatalabb korosztályok állásfoglalása. Másik

példa: az 1. kijelentéssel ("Túl nagy ügyet csinálnak a válásból. A mai világban ez már megszokott, természetes dolog") egyetértők 35%-os aránya az életkor és iskolai végzettség szerint az előzőekben leírtaknak megfelelően alakult. Az elvégzett regresszió-analízis szerint a változók együtteséből három: az életkor, az iskolai végzettség és az elvált családi állapot befolyásolják szignifikáns mértékben a véleményeket. Tartalma, hogy minél fiatalabbakról, minél kevésbé iskolázottakról van szó, annál inkább hajlamosak a válások "súlyosságát" kicsinyíteni. Az elváltak pedig - talán önigazolásból - tartják kevésbé súlyosnak, problematikusnak a válást - más családi állapotúakhoz képest.

Azt gondoljuk, nem véletlen az, hogy a fiatalabb életkor és az alacsonyabb iskolai végzettség együttes véleménybefolyásoló szerepe éppenséggel ez utóbbi ismertetett nézetekben nyilvánul meg. A házasság értékének, a válás súlyának lekicsinylése, bizonyos fokig cinikusnak tűnő felfogásmódja talán jelzése a hagyományos értékek elvesztésének is. Figyelmeztető jel, hogy ez a szemléletmód a társadalomnak egy meghatározott csoportjában, elsősorban a kevésbé iskolázott, fiatalabb életkorú csoportban érvényesül.

Nem differenciálódnak számottevően a vélemények azokban a kérdésekben, amelyek a válások súlyát a hivatalos törvények és a privát szféra szempontjából mérlegelik. Ennek egyik oka, hogy e viszony általánosabb szintjének megítélésében eléggé egységes a közvélemény. (Lásd: 8. és 12. kijelentés - "a válás magánügy", és "szigorú törvényekkel nem lehet csökkenteni a rossz házasságok számát".) Más oka van annak, hogy azokban a kérdésekben sem tapasztalhatók lényeges különbségek, amelyek egy-egy konkrét jogszabály elfogadása/elutasítása iránt érdeklődnek. A 4. és 16. kijelentések az új Családjogi Törvény egy-egy tételét fogalmazzák meg, amelyeket - úgy tűnik fel - a közvélemény jól elfogadott. (A házasságkötés előtti vagyonmegosztás tisztázásával a kérdezettek 62%-a, a gyermektartás elköltésének ellenőrzését biztosító jogszabállyal 81%-a értett egyet.) Az egyetértő vélemények differenciálódását valószínűleg nem a társadalmi hovatartozás okozza, hanem az adott, konkrét kérdésben való személyes érintettség foka. Annyit azonban megfigyelhettünk, hogy a törvények kedvező hatásában általában jobban bizakodnak az idősebb életkorú, alacsonyabban iskolázott, vallásos, falun élő emberek. Ennek oka talán abban kereshető, hogy ezekben a rétegekben hagyományosan nagyobb fokú a törvények tisztelete.

Tekintettel arra, hogy a válások problémáival foglalkozó kérdések tematikája nem egységes, más módszerekkel is kontrollálni kívántuk, hogy a húsz kijelentésről alkotott egyetértő/elutasító vélemények együttjárása alkot-e vajon egymástól elkülönülő nézetrendszereket. Ennek módszerül a főkomponens-elemzést választottuk. Eredményeként egy három faktorból álló struktúrát kaptunk, amely az össz-variancia 34,3%-át magyarázza¹² /12/.

A faktorok közül az első, az ún. "Erkölc-faktor" értelmezhető a legjobban. Ennek magyarázó értéke is meghaladja a másik két faktorét (18,8%), és az öket alkotó véleményváltozók száma is lényegesen több. Ebbe a faktorba tömörültek azok az elfogadó (és el-

¹² A főkomponens-elemzés eredményeképpen először egy öt faktorból álló struktúrát kaptunk. A 4. és az 5. faktor magyarázó értéke azonban csekély volt, és emellett szociológiailag nehezen volt értelmezhető. Emiatt úgy döntöttünk, hogy egy ismételt eljárásban a faktorok számát háromra korlátoztuk, ami természetesen együtt járt az összmagyarázó érték bizonyos csökkenésével.

utasító) vélemények, amelyek a válaszok erkölcsi nézőpontból történő megítélésén alapulnak. (Vagyis - a faktorscore-ok érték-sorrendjében - a 20., 2., 6., 17., 9., 14., 15., 13. és 19. kijelentésekről kialakult vélemények.)

Alacsonyabb magyarázó értékkel bír (9,5%) és kevesebb véleményváltozót foglal magába a második, a "Hatás-faktor". (Sorrendben ide tartoznak az 1., 10., 7., 5., 18. kijelentésekkel kapcsolatos vélemények.) Jelentése számunkra mégis az, hogy a közgondolkodásban elkülönül az a nézetrendszer, amely a válaszokat kizárólag abból a szempontból mérlegeli: vajon súlyos társadalmi, családi probléma-e ez, vagy sem. Kevésbé érzékeny ez a nézetrendszer a válaszok erkölcsi, vagy a hivatalos törvényekkel való kapcsolata alapján történő megítélése iránt.

Végül a harmadik ("Törvény-faktor") magyarázó értéke a legkisebb (6,0%), s karakterisztikusan csak két véleményváltozót foglal magában. (Lásd: 12. és 8. kijelentések.) Elkülönül tehát egy olyan nézetrendszer is, amely a válaszok problematikájából csupán az iránt érzékeny: mennyire tekinthető ez az emberek magánügyének, lehet-e törvényekkel befolyásolni a házasságok minőségét¹³.

Az elemzés további lépésében arra kerestünk választ, hogy a kérdezettek mely sajátosságaitól függ leginkább a vélemények egyes faktorokban való elhelyezkedése. A faktorokat változókként kezelve, ezt ugyancsak lineáris regresszió-analízissel vizsgáltuk meg, amelyben a korábban ismertetett hat kemény, és két lágy változót használtuk fel.

Az Erkölcs-faktor esetében öt változó magyarázta az össz-variancia 25,9%-át. (Ezen belül az iskolai végzettség 16,9%-ot, az életkor 5,1%-ot, a vallásosság 2,2%-ot, a településtípus 1,1%-ot és a házas családi állapot 0,6%-ot.) E változókkal az összefüggés tartalma az, hogy minél alacsonyabban iskolázottokról, minél idősebbekről, minél vallásosabbakról van szó, továbbá falusiakról, illetve házas családi állapotúakról, annál valószínűbb, hogy véleményeik szerveződésére az erkölcsi megközelítésmód lesz jellemző.

Számottevően kisebb az össz-variancia magyarázó értéke a "Hatás-faktor"-nál (5,0%) és a "Törvény-faktor"-nál (4,9%). Mindkettőben szerepet kap az iskolázottság. Ami a Hatás-faktort illeti, abban az iskolai végzettség (2,4%) mellett még az életkor (2,6%) játszik szerepet. Ennek az összefüggésnek az a tartalma, hogy minél alacsonyabb végzettségűekről, s minél fiatalabbakról van szó, annál nagyobb az esély arra, hogy a válaszok kedvezőtlen hatásában kételkedjenek.

A Törvény-faktor - jóllehet, alacsonyabb magyarázó értékkel, de - az előzőnél több változóval mutatott szignifikáns kapcsolatot. A faktor által befogott vélemények együttesét a magasabb iskolázottság, a házas családi állapot, a fővárosi élet, illetve az "erősebb nemhez" tartozás ténye határozzák meg.

Az elvégzett főkomponens-elemzés eredménye gyakorlatilag egybevág azzal, amit - közvetett módon - az egyszerű kereszt táblák alapján is sejthettünk. Már ezekből is kitűnt, hogy az erkölcsi tartalmakat hordozó kijelentések elfogadásában (elutasításá-

¹³ A főkomponens-elemzésből kihagytuk a 16. kijelentést, mivel ebben az egyetértő vélemények aránya 81% volt. Az elemzés eredményeként a 3. és a 4. kijelentés nem került bele egyik faktorba sem.

ban) a vélemények azonos irányban differenciálódnak. A főkomponens-elemzés eredménye azt is megmutatta, hogy az erkölcsi aspektusból történő megítélés mód a válaszokkal kapcsolatos vélemények struktúrájában igen markánsan elkülönülő, önálló nézetrendszert képez. Ez alátámasztja a korábbi kutatások eredményét is: a családról, a családi életéről, a népesedés szűkebb és tágabb problémáiról közvéleményünk igen hajlamos erkölcsi indítatású ítéleteket mondani, jóllehet az eltérő életkorú, iskolázottságú, vallásosságú csoportok nagyonis különböznek aszerint, hogy a hagyományos vallás-erkölcsi parancsokat követik-e, vagy pedig nyitottabb, toleránsabb, korszerűbb erkölcsi elveket vallanak.

III. JEGYZETEK

- /1/ Közvéleménykutatás népesedési kérdésekről. KSH NKI Közlemények, 60. 1985/2. és Közvéleménykutatás népesedési kérdésekről – 1985. KSH NKI Közlemények, 65. 1987/2.
- /2/ Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás. KSH NKI Közlemények, 43. 1976/1.
- /3/ A. Girard – L. Roussel: Ideal Family Size, Fertility and Population Policy in Western Europe. Population and Development Review, 1982. 2.
- /4/ Az Egészségmegőrzés Társadalmi Programja. Kossuth Könyvkiadó, 1987.
- /5/ Az 1984. évi egészségügyi adatfelvétel fontosabb eredményei. KSH Társadalomstatisztikai Főosztály. Dokumentáció.
- /6/ A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról. Magyar Közlöny, 1986. 48. szám.
- /7/ Ismert okokból nehéz pontos képet alkotni a válások foglalkozás-, illetve társadalmi rétegek szerinti alakulásáról. De az elmondottak egybevágóan Cseh-Szombathy László: A válás és a válást befolyásoló társadalmi-gazdasági folyamatok Magyarországon az elmúlt évtizedekben c. munkájában megállapítottakkal. (Társadalomtudományi Közlemények, 1987.)
- /8/ A házastársi konfliktusok sokféleségével, s azok kezelésmódjával részletesen foglalkozik Cseh-Szombathy László: A házastársi konfliktusok szociológiája c. munkája. (Gondolat Könyvkiadó, 1985.)
- /9/ Pataki Judit – S. Molnár Edit: Gondolkodási sémák az elégedettségéről. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Tanulmányok. 1987. XIX. évf. 6. szám.
- /10/ A válás és a nők kereső tevékenysége közötti véleményösszefüggés többdimenziós voltára egy franciaországi longitudinális vizsgálat eredménye is rámutatott. (V.ö.: Houzel van Enfenterre, Y.: La famille se transforme, les opinions se nuancent. Consommation. 1985/1.)
- /11/ Az európai országok tapasztalatai arra vallanak, hogy a fiatalok egy része számára mind nagyobb mértékben ez a követendő életforma. (V.ö.: Höpflinger, F.: Changing marriage behavior: Some European Comparisons. Genus, 1985/3-4. szám.) Arra is van nemzetközi tapasztalat, hogy a házasságon kívül, élettársi kapcsolatból származó, emelkedő számú első gyermekszülések aránya a fiatalok, alacsony iskolai végzettségű rétegekre jellemzőbb. (V.ö.: Jones R. R. – Kahn J. R. – Parnell A. – Rindfuss R. R. – Swicegood L. G.: Nonmarital Childbearing: Divergent Legal and Social Consensus. Population and Development Review. 1985. 4. E munkáról a Demográfia 1986. 4. számában magyar nyelvű ismertetés is olvasható.)

/12/ A szakirodalomban egyre gyakrabban találkozunk olyan kísérletekkel, amelyek különböző népesedési kérdésekről alkotott véleményeket, attitűdöket hasonló módszerekkel elemeznék. Tekintettel az ilyesfajta kérdések bonyolultságára, jelentősnek értelmezik azt is, ha viszonylag csekélyebb az összmagyarázó érték. Példaként említjük Bell J. S. - Bancroft J. - Philip A.: Motivation for Parenthood: A Factor Analytic Study of Attitudes Toward Having Children c. munkáját. (Journal of Comparative Family Studies, 1985. No. 1.) A szerzők 77 állítást tartalmazó kérdés-sorozatra adott válaszok megoszlását elemezték ezzel a módszerrel; az állítások a gyermekvállalással kapcsolatos attitűdökre vonatkoztak. Az elemzés eredményeként egy három faktorból álló struktúrát kaptak, 31%-os összmagyarázó értékkel.

IV. MELLÉKLET

1. Az elemzésben alkalmazott főbb változók megoszlása

(százalékban)

Társadalmi-demográfiai csoportok	1987 ^{a)}	1987 ^{b)}
	N = 2606	N = 1000
	N e m	
Férfi	44	44
Nő	<u>56</u>	<u>56</u>
	100	100
	Életkor	
18-24 éves	11	13
25-29 éves	10	10
30-39 éves	22	21
40-49 éves	18	20
50-59 éves	17	16
60 éves és idősebb	<u>23</u>	<u>20</u>
	100	100
	Településtípus	
Budapest	18	20
Városok	38	36
Községek	<u>44</u>	<u>44</u>
	100	100
	Legmagasabb iskolai végzettség	
8 osztálynál kevesebbet végzett	21	18
8 osztályt végzett	47	49
Középiskolát végzett	22	22
Egyetemet, főiskolát végzett	<u>9</u>	<u>11</u>
	100	100
	Foglalkozás	
Aktív kereső:		
Vezető állású, értelmiségi	10	8
Egyéb szellemi	11	27
Szakmunkás	19	20
Betanított- és segédmunkás	20	19
Egyéb aktív kereső	3	1
Inaktív kereső (nyugdíjas)	25	22
Eltartott	<u>14</u>	<u>13</u>
	100	100
	Családi állapot	
Nőtlen, hajadon	13	14
Házas	71	70
Elvált	6	7
Özvegy	<u>10</u>	<u>9</u>
	100	100
	0-18 éven aluli gyermek	
Nincs	60	59
Van	<u>40</u>	<u>41</u>
	100	100
	A vallásosság foka	
Vallásos vagyok, az egyház tanításait követem	11	11
Vallásos vagyok a magam módján	41	41
Nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e vagy sem	8	8
Nem vagyok vallásos	39	38
Egyéb	1	1
Nem tudja	<u>-</u>	<u>1</u>
	100	100

2. A válással kapcsolatos kijelentésekről alkotott vélemények elemzése;
főkomponens-analízis varimax rotálással

A kijelentések sorszama	Faktorsúlyok		
	1. faktor "Erkölcös"	2. faktor "Hatás"	3. faktor "Törvény"
1	-	0,65250	-
2	0,63861	-	-
3	-	-	-
4	-	-	-
5	-	0,44281	-
6	0,62953	-	-
7	-	0,50375	-
8	-	-	0,60210
9	0,53963	-	-
10	-	0,62550	-
11	0,53816	-	-
12	-	-	0,60826
13	0,41623	-	(0,38295)
14	0,53853	-	-
15	0,52393	-	-
16	-	-	-
17	0,60734	-	-
18	-	0,43442	-
19	0,36368	(0,30075)	-
20	0,68223	-	-

3. Tartalomelemzések

(Terestyéni Tamás - Terestyéni Judit)

a) Az Egészségmegőrzés Társadalmi Programjával kapcsolatos tartalmak a magyar tömegkommunikációs eszközökben

Az egészségmegőrzés programjáról folytatott közvéleménykutatáshoz kapcsolódóan tartalomelemzést végeztünk a hazai tömegkommunikációs eszközöknek azokon a közlésein, amelyek egészségügyi kérdésekkel foglalkoztak. A vizsgálat célja az volt, hogy feltárjuk, milyen figyelmet fordított a tömegkommunikáció egy hosszabb időszakon keresztül az egészségmegőrzés témakörére, milyenek ábrázolta a magyar lakosság egészségi állapotát, miben látta az emberek egészségét károsan befolyásoló tényezőket, mire helyezte a hangsúlyt az egészség megővésének lehetőségeit érintve, milyen egészségmegőrzési kezdeményezésekről számolt be, vagyis egészében véve milyen egészségmegőrzési propagandát fejtett ki, és ezáltal milyen mértékben járult hozzá az egészségmegőrzés nemzeti programjának ismertté és sikeressé válásához.

Tartalomelemzésünk az országos napilapoknak (Népszabadság, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Népszava, Esti Hírlap), a hetilapok érintett körének (Nők Lapja, Családi Lap, Gyermekek, Magyar Ifjúság), valamint a rádióknak és a televízióknak mindazon közlésére kiterjedt, amely rövidebb-hosszabb terjedelemben egészségügyi témával foglalkozott. A vizsgálati minta időben az 1987. január elsejétől szeptember harmincadikáig terjedő háromnegyed évet fogta át, és így lehetőséget adott arra, hogy összevessük az egészségmegőrzési program meghirdetését közvetlenül megelőző hónapokat (első negyedév), a program meghirdetésének és az egészségügyi törvény módosításának időszakát (második negyedév) és végül a programtervezet előkészítésének, a kormányzat által történő elfogadásának és társadalmi vitára való bocsátásának időszakát (harmadik negyedév).

Az egészségügyi kérdésekkel foglalkozó tömegkommunikációs közlések mennyisége és tematikája

A Magyar Közvéleménykutató Intézetben folytatott hosszú távú tartalomelemzések eredményei szerint a sajtóban, a rádióban és a televízióban a belföldi vonatkozású non-fiction anyagoknak mintegy 3-4 százalékát teszik ki egészségügyi tartalmú közlések, és megközelítőleg ugyanilyen arányban fordulnak elő az életmód és az életvitel különféle aspektusait érintő újságcikkek, illetve műsorok vagy műsorrészletek. Ezek az elemzések egyúttal arra a jellegzetességre is rámutattak, hogy az egészségüggyel, valamint az életmóddal kapcsolatos közlések mennyiségi aránya több év távlatában sem változik lényegesen; a rendelkezésre álló adatok azt jelzik, hogy ebben a tekintetben 1987, az egészségmegőrzési program meghirdetésének éve sem hozott magával figyelemre méltó újdonságokat: az egészségügyre és az életmódra vonatkozó közlések mennyisége 1987 első kilenc hónapjában nem növekedett számottevően az előző évekhez képest (Függelék: 1. táblázat).

Az év első kilenc hónapjában 3863 hazai vonatkozású, egészségügyi tartalmú közlést számoltunk; a mennyiség háromnegyedét sajtóanyagok, egynegyedét rádió- és tévéműsorok, illetve műsorrészletek képezték (Függelék: 2. táblázat).

A vizsgálat közlések tartalmuk szerint kilenc nagyobb tematikus kategóriába voltak sorolhatók.

1. Az egészségüggyel kapcsolatos közlések megoszlása fő témájuk szerint

(százalékban)

Egészségüggyel kapcsolatos közlések	I. ne- gyedév	II. ne- gyedév	III. ne- gyedév	Össze- sen
Az egészségügyi infrastruktúra helyzete	26	16	20	19
Egészségmegőrzéssel kapcsolatos közlések	14	23	20	19
Egészségüggyel kapcsolatos "protokoláris" hírek	16	17	15	17
Az egészségügy egyes területeinek helyzete, működése	12	11	11	12
Betegségekről szóló ismeretterjesztő, ill. tájékoztató anyagok	13	13	11	12
Egészségüggyel kapcsolatos tudományos tanácskozások	6	6	10	8
Az egészségügy "hétköznapijai"	5	5	4	5
Az egészségüggyel kapcsolatos tudományok fejlődése	5	4	5	4
Az egészségüggyel kapcsolatos jogi kérdések	3	5	4	4
Összesen	100	100	100	100
N	1247	1290	1326	3863

Az egészségügyi infrastruktúra helyzete kategóriába azokat a közléseket soroltuk, amelyek az egészségügy gazdasági-materiális alapjaival, az egészségügyi létesítmények (kórházak, rendelőintézetek, szanatóriumok, laboratóriumok stb.) felszereltségével, berendezésével, technikai lehetőségeivel, az egészségügyi munka anyagi feltételeivel, a dolgozók és a betegek számára biztosított körülményekkel és különféle fejlesztésekkel foglalkoztak. Az ilyen tárgyú közléseknek mintegy kétharmada új egészségügyi létesítmények létrejöttéről, az egészségügyi infrastruktúrát javító vagy kiterjesztő beruházásokról, az ellátás színvonalát emelő fejlesztésekről adott hírt, és ezáltal az egészségügyi infrastruktúra folyamatos fejlődésének képét sugallta. E pozitív, rózsaszín képnek élesen ellentmondott az infrastruktúrát érintő közlések maradék egyharmada, amely viszont éppen az egészségügyi infrastruktúra gyengeségeire, hiányaira, kielégítetlen szükségleteire hívta fel a figyelmet. Az egészségügyi ellátás folyamatos fejlődésének benyomását keltő nagyszámú közléssel éles kontrasztban álltak például az olyan hírek, hogy az Orvostovábbképző Egyetem koraszülött osztályán nem működik a fűtés, vagy hogy pénzhányok miatt megoldatlan a mozgássérültek rehabilitációja. A tájékoztatás propagandisztikus beállítódását jelzi, hogy még az egyértelműen kedvezőtlen jelenségeket is megkísérelte időnként pozitív színezettel tálalni, például a Magyar Hírlap augusztus 11-i száma a hangzatos "Új egészségügyi beruházások. Szakintézetek, szanatóriumok" címmel jelentetett meg egy híradást, amely arról szólt, hogy az összes jelentősebb egészségügyi beruházásnál súlyos lemaradások mutatkoznak. Jellemző a tömegkommunikáció önellentmondásosságára, hogy szó szerint ugyanez a híradás a Népszabadságban a valósághoz közelebb álló címmel jelent meg: "Ellentmondásos helyzet az egészségügyi beruházásoknál. Késésben a SOTE klinikai tömbje".

Az egészségmegőrzés témakörébe soroltunk minden olyan közlést, amely a lakosság egészségi állapotával nem a gyógyítás, hanem a megelőzés oldaláról foglalkozott, és

nem az egészségügyi intézményrendszert, hanem az egyén felelősségét állította az előtérbe. A későbbiekben majd részletesen is látni fogjuk, miképpen alakult ezeknek a közléseknek a tartalma.

Az egészségüggyel kapcsolatos protokolláris hírek olyan eseményekről számoltak be, amelyeknek sem közvetlen, sem közvetett kapcsolatuk nem volt az egészségügyi intézményrendszer és szervezet alapvető egészségvédelmi funkcióival: az egészségügyi tárca politikai szintű vezetőinek látogatásai, tanácskozásai (a tárgyra vonatkozó érdemi információk nélkül), megemlékezések, évfordulók, ünnepek (például Semmelweis évforduló, a Mentők százéves fennállásának ünneplése stb.), kitüntetések (például a Markusovszky díj átadása), kinevezések, továbbá igen nagy számban az egészségügyi (dolgozók) kezdeményezései a békemozgalomban.

Az egészségügy egyes területeinek helyzete, működése témakörben a munkahelyi és iskolai egészségügy mellett a gyógyvizekről, a gyógyfürdőkről és a gyógyturizmusról esett a legtöbb szó, de hasonlóképpen gyakoriak voltak a Köjál tevékenységéről beszámoló híradások, valamint – különösen a százéves évforduló kapcsán – a Mentők munkáját ismertető anyagok.

A különféle betegségekről szóló közlések egy része a kórok mibenlétét, okait, gyógyításuk lehetőségeit megvilágító népszerű ismeretterjesztés, egy másik része a nem szakember laikusokat gyakorlati ismeretekkel ellátó tanácsadás volt, de viszonylag nagy gyakorisággal fordultak elő olyan anyagok is, amelyek egy-egy betegség hazai elterjedtségével foglalkoztak. A betegségek említési gyakoriságának listájában az AIDS állt az első helyen, ezt a járványok, fertőzések követték, majd a szív- és érrendszeri betegségek és a rákos megbetegedések következtek, de viszonylag sűrűn esett szó az emésztőrendszeri és a mozgásszervi megbetegedésekről és a cukorbetegségről is (Függelék: 3. táblázat).

Az egészségüggyel kapcsolatos tudományos tanácskozásokat érintő közlések többsége rövid, egy-két mondatos hír volt; jelentősebb terjedelemben rendszerint csak a nemzetközi kongresszusokkal foglalkoztak a tömegkommunikációs eszközök.

Az egészségügy hétköznapijai kategóriába azokat az anyagokat soroltuk, amelyek – többnyire riport vagy interjú formájában – egy-egy munkacsoport (kórházi osztály, laboratórium, kutatóintézet stb.) vagy egy-egy kiemelkedő személyiség munkájával ismertettek meg, vagy pedig valamilyen szokatlan esetet (például ötösikrek születése) mutattak be, kísérték figyelemmel. Ezekre a közlésekre általában az volt a jellemző, hogy az egészségügy dolgozóit felelősségteljesen, önfeláldozóan munkálkodó szakembereknek ábrázolták, és a gyógyító tevékenység pozitív, humanisztikus oldalait, sikereit, eredményeit emelték ki.

A tudományos fejlődés témakörébe tartoztak mindazok a közlések, amelyek a gyógyító munkát elősegítő tudományos felfedezésekről, kutatási tevékenységről, műszaki-technikai újdonságokról és azok alkalmazásáról szóltak. Érdekességként megemlíthető, hogy a nyár elejétől ebben a témakörben egyre emelkedő gyakorisággal fordultak elő a Cella-dam körüli bonyodalmakat tárgyaló anyagok, illetve állásfoglalások.

Végül a jogi kérdések kategóriájába azok a közlések kerültek, amelyek az egészségügy jogi-törvénykezési vonatkozásait érintették. E közlések egyik nagy csoportját olyan anyagok képezték, amelyek az egészségügyi törvény módosításáról tudósítottak és

a módosítások lényegét ismertették a közvéleménnyel. Egy másik nagyobb csoportot azok a közlések alkottak, amelyek az egészségügy területén zajló peres, illetve bűnvádi eljárásokkal foglalkoztak; ez utóbbiak között különösen a szegedi hipofízis ügy vont magára nagy figyelmet.

Mint az 1. táblázaton látható, a vizsgált időszak egészében az egészségmegőrzéssel kapcsolatos tartalmak az összes egészségügyi közlésnek nem egészen az egyötödét tették ki. Ez a mennyiség jelentősnek, figyelemfelhívó erejűnek, mozgósító hatásúnak semmiképpen sem mondható, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a hivatkozott más irányú tartalomelemzések adatai szerint magának az egészségügyi témakörnek is meglehetősen szerény a részesedése a tömegkommunikációs tematikából.

Az egészségügyi tematika időbeli alakulása

Az 1. táblázatról leolvasható, hogy az egészségüggyel foglalkozó közlések mennyisége az első negyedétől a harmadik negyedév végéig kismértékben emelkedett, ezen belül azonban az egyes témakörök gyakorisága különbözőképpen változott.

A legszembeűnőbb változás az volt, hogy a második negyedévben – az egészségmegőrzés nemzeti programjának meghirdetését követően – az egészségmegőrzés témaköre jelentősen felfutott, a nyári hónapokban azonban ez a felfutás nem folytatódott, sőt a második negyedévhez képest szeptember végéig kisebb csökkenés következett be az egészségmegőrzéssel kapcsolatos közlések mennyiségében. E hullámváz kialakulásában bizonyára szerepet játszott az a körülmény, hogy nem sokkal az egészségmegőrzés programjának meghirdetése után a nyári és koraőszi hónapokban a tömegkommunikáció tematikáját szinte teljesen eluralta az adóreform, valamint a kibontakozás programja, és a gazdaságra összpontosuló figyelem némileg elnyomta az egészségmegőrzés témakörét.

Nagyon hasonló utat járt be a vizsgált időszakban az egészségüggyel kapcsolatos jogi kérdések témaköre. A második negyedévben az egészségügyi törvény módosítását közvetlenül megelőzően (április-május), majd a hatályba lépést követő hónapban (június) ez a témakör is jelentősen felfutott, majd a harmadik negyedévben viszont egyre inkább gyengült a rá irányuló figyelem a tömegkommunikációs eszközökben.

Feltűnő, hogy az egészségügyi infrastruktúrával foglalkozó közlések mennyisége az egészségmegőrzés témakörét tárgyaló anyagok mennyiségével párhuzamosan, de éppen az ellenkező irányban változott: az utóbbi témakör gyakoriságának emelkedésekor (második negyedév) csökkent az előbbinek a gyakorisága, majd fordított folyamat játszódott le (harmadik negyedév). Ez arra látszik utalni, hogy az egészségüggyel kapcsolatos tömegkommunikációs propaganda kevésbé tudja szerves egységben, egymással való összefüggéseiben szemlélni és kezelni egyfelől az egészségügy infrastrukturális adottságait, gazdaságilag meghatározott materiális lehetőségeit, másfelől az egyéni felelősségre építő egészségmegőrző mozgalmat: mintha egymástól független dolgokról lenne szó, hol az egyiket, hol a másikat hangsúlyozza. Ezt a benyomást erősíti néhány olyan közlésnek az explicit tartalma is, amely az egészségmegőrzés programját igyekezett elválasztani a gazdasági-infrastrukturális adottságoktól, például: "... a nehéz gazdasági helyzet sem lehet akadálya az egészségmegőrzési társadalmi program végrehajtásának ..." (Népszabadság, augusztus 25.: Intézkedések egészségünk megóvására).

Jelentősebb időbeli változás a fentiek mellett még a tudományos ülések témakörében volt tapasztalható: a nyári hónapokban jelentősen emelkedett az ilyen tárgyú közlések gyakorisága. Ezt a mennyiségi felfutást a nyár közepén Magyarországon tartott nemzetközi konferenciák magyarázzák, amelyek közül különösen az agykutatók világkongresszusa vont magára nagy figyelmet.

Az egészségmegőrzéssel foglalkozó közlések tematikája

Az egészségmegőrzés témakörébe sorolható közlések három nagy csoportra oszlottak:

- olyan közlések, amelyek fő témájuként az egészségmegőrzés programjával foglalkoztak;
- olyan közlések, amelyek ugyan az egészségmegőrzés programját nem említették, de tartalmuk egyértelműen ahhoz kötődött;
- olyan közlések, amelyeknek fő témáját valamely, az egészségmegőrzés szempontjából fontos életmódbeli, környezeti vagy egyéb tényező képezte (táplálkozás, testmozgás, dohányzás, alkoholfogyasztás, stressz stb.).

2. Az egészségmegőrzéssel foglalkozó közlések nagyobb tematikus csoportjai

(százalékban)

Egészségmegőrzéssel foglalkozó közlések	I. negyedév	II. negyedév	III. negyedév	Összesen
Fő téma: az egészségmegőrzés programja	3	24	28	21
Fő téma: az egészségmegőrzés a program említése nélkül	6	12	7	9
Fő téma: az egészségmegőrzés szempontjából fontos tényező	91	64	65	70
Összesen	100	100	100	100
N	171	294	268	733

Bár az "egészségmegőrzés társadalmi (nemzeti) programja" kifejezés már az első negyedévben is előfordult néhányszor, a program meghirdetését április elejétől lehet számítani. A Népszabadság április 4-ei számában jelent meg Csehák Judit: "Egészségünk megőrzésének nemzeti programja" című terjedelmes cikke, amely részletekbe menően indokolta a kezdeményezés szükségességét és vázolta a tennivalókat. Ezt a nagyon alapos és körültekintő írást követően futott fel a tömegkommunikációs eszközökben azoknak a közléseknek a mennyisége, amelyeknek az egészségmegőrzési program volt a fő témájuk: míg az első negyedévben mindössze 8, addig a második és harmadik negyedévben 72, illetve 74 ilyen közlést regisztráltunk a vizsgált anyagban.

Annak alapján, hogy a második és harmadik negyedévben összesen 146 közlés az egészségmegőrzési programot választotta fő témájául, első pillantásra úgy tűnhet, hogy a tömegkommunikáció jelentős figyelmet fordított a program ismertetésére, társadalmi vitájára. Közelebbről szemügyre véve a közléseket azonban arra a következtetésre kell

jutnunk, hogy jelentős mértékű figyelemről aligha lehet beszélni. Mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy a szóban forgó 146 közlés 6 hónap alatt 11 forrás között oszlott meg, ami azt jelenti, hogy a havi- és hetilapokat leszámítva a vizsgált forrásokban csak nagyon ritkán és időben szétszórtan fordultak elő az egészségmegőrzési programot fő témájuknak választó közlések.

Másodszor számolnunk kell azzal, hogy a közlések nem voltak azonos mértékben informatívak az egészségmegőrzési program mibenlétét illetően.

3. Az egészségmegőrzési programot fő témájuknak választó közlések információtartalma
(százalékban)

Egészségmegőrzési közlések	I. negyedév	II. negyedév	III. negyedév	Összesen
A program szükségességét, céljait, mibenlétét, tennivalóit kifejtő, információgazdag közlések	50	53	19	36
Információszegény közlések	50	47	81	66
Összesen	100	100	100	100
N	8	72	74	154

Információszegény közlések közé azokat, a többnyire terjedelmileg is egészen rövid anyagokat soroltuk, amelyek magáról a programról tulajdonképpen semmit sem mondtak, hanem csak kapcsolódó eseményekről, a programot tárgyaló ülésekről, tanácskozásokról, a program keretében tartott rendezvényekről, felhívásokról szóltak, és így valójában semmiféle szerepet nem játszottak az egészségügyi felvilágosításban és a program ismertetésében, népszerűsítésében.

Végül azt a körülményt is figyelembe kell vennünk, hogy a szóban forgó közléseknek egy jelentős hányada – általában szó szerint azonos megfogalmazásban – egyidejűleg több forrásban is előfordult. Így például július 29-től az összes vizsgált forrásban megjelent, illetve elhangzott egy felhívás az egészségmegőrzési program keretében megrendezendő családi fesztiválon való részvételre, majd augusztus végén a napilapok és az elektronikus eszközök lényegében azonos szövegű beszámolót közöltek a fesztivál lezajlásáról. Vagy egy másik példát véve, szeptember 13-án mind az öt napilag MTI tudósítást közölt arról, hogy Debrecenben Csehák Judit részvételével eszmecsere-tartottak az egészségvédelem feladatairól és lehetőségeiről. Ha mindezeket az ismétlődéseket elhagyjuk a vizsgált mintából, akkor az egészségmegőrzési programmal fő témaként foglalkozó közlések mennyisége 154 egységről majdnem a kétharmadára zsugorodik.

Míg a fenti okoknál fogva az egészségmegőrzés programját fő témául választó közlések figyelemfelhívó és mozgósító ereje még közepesnek sem nagyon mondható, addig az olyan közlések, amelyek különféle, az egészségmegőrzés szempontjából fontos tényezőket tárgyaltak fő témájukként, viszonylag jelentős mennyiségi és terjedelmi részarányt képviseltek az egészségügyi tematikában; összességében 517 ilyen egységet számoltunk, és az a mennyiség az egészségüggyel foglalkozó teljes anyag 13 százalékát tette ki.

4. Azon közlések tartalmi megoszlása, amelyeknek egy-egy, az egészségmegőrzés szempontjából fontos tényező volt a fő témájuk

(százalékban)

Tényezők	I. ne- gyedév	II. ne- gyedév	III. ne- gyedév	Össze- sen
Táplálkozás	14	19	23	19
Testmozgás, sport	13	14	17	15
Életmód általában	13	12	16	14
Dohányzás	11	12	9	11
Kábítószerelés	11	11	11	11
Alkoholfogyasztás	17	8	7	10
Munkahelyi ártalmak	8	4	5	6
Környezeti ártalmak	6	5	3	5
Stressz	3	4	3	3
Túlzott gyógyszerfogyasztás	0	4	3	2
Egyéb tényezők	4	6	3	4
Összesen	100	100	100	100
N	155	187	175	517

A táplálkozás témakörével foglalkozó közlések egyik csoportja felvilágosító-ismetterjesztő jelleggel az egészségtelen táplálkozás következményeire, a táplálkozás és egyes betegségek összefüggéseire, az egészséges étrend sajátosságaira hívta fel a figyelmet; egy másik csoport – és ez volt a nagyobbik – arról számolt be, hogy milyen, az egészséges táplálkozást segítő termékek, élelmiszerek jelentek meg a kereskedelemben, így például a nyári hónapokban többször is visszatérő téma volt a vizsgált forrásokban a magyar müzli.

A második leginkább kultivált témakörben is egyfelől a testmozgás hiányának káros következményeiről, másfelől a rendelkezésre álló lehetőségekről volt szó. Bár mind a táplálkozás, mind a testmozgás témakörében az hangsúlyozódott, hogy a lehetőségek adtak, és csak az egyénen múlik, hogy él-e velük, több közlés is rámutatott arra, hogy az emelkedő élelmiszerárak és a nagyközönség számára elérhető sportolási létesítmények szűkössége mellett meglehetősen csekély az egyén választási lehetősége.

Az életmódot középpontba állító anyagok vagy a semmitmondó általánosságok szintjén mozogtak vagy a többi közléshez hasonlóan az egészséges táplálkozás, a testmozgás és a káros szenvedélyektől való tartózkodás hármas követelményét hangsúlyozták. Az emberek leterheltségéről, a romló gazdasági helyzet következményeiről, a fő munkaidő melletti többletmunka-vállalás negatív egészségi hatásairól nem sok említés történt.

A dohányzás témakörét tárgyaló közlések egy hányada különféle dohányzásellenes kezdeményezésekről számolt be (füstmentes falu, dohányzást korlátozó intézmények, hivatások stb.), egy másik hányada viszont éppen amiatt háborgott – sokszor indulatos, türelmetlen hangnemben –, hogy a nemdohányzók kénytelenek elviselni a nikotin ártalmait, illetve hogy a dohányzást korlátozó intézkedések teljességgel hatástalanok maradnak.

A kábítószerprobléma 1987-ben vált a nyilvánosság fórumain is tárgyalt témakörre. A kábítószerelés visszaszorításáért az év elején megindult széles körű kezdeményezéshez kapcsolódóan a tömegkommunikációs eszközök közlései a veszélyek felmutatása mellett beszámoltak a drogellenes program meghirdetéséről (kábitószerellenes bizottság megalakítása az Alkoholizmus Elleni Állami Bizottságban, a KISZ által patronált "Maradj köztünk" mozgalom stb.) és a program keretében végrehajtott gyakorlati lépésekről (segélykérő telefonszolgálat, drogambulanciák létrehozása, gondozóhálózat szervezése stb.).

Az első negyedévben annak kapcsán, hogy január 1-jétől megszigorították az alkoholforgalmazás feltételeit, az alkoholfogyasztással kapcsolatos közlések mennyisége viszonylag magas szintet ért el az egészségügyi tematikában, a második negyedévben azonban ez a kissé kampányjellegű felfutás nem folytatódott, és az alkoholproblémával foglalkozó anyagok mennyisége a felére esett vissza. A hullámvész egyértelműen azt jelzi, hogy a tömegkommunikációs eszközök egy-egy kampányszerű nekilendülés után nem vállalkoznak arra, hogy a problémákat folyamatosan napirenden tartásuk.

Az év elején - főként munkavédelmi összefüggésben - a munkahelyi ártalmakkal, veszélyekkel is viszonylag gyakran foglalkoztak az egészségügyi tematikájú közlések, a második és harmadik negyedévben azonban az ez irányú érdeklődés alábbhagyott. Az anyagok egy része kifogásolta, hogy számos munkahelyen megoldatlan a dolgozók egészségének védelme, és ahol történtek is munkavédelmi intézkedések, nem mindig tartják be az előírásokat; olyan közlések is előfordultak, amelyek a táppénzben töltött napok magas számát összefüggésbe hozták a munkavédelem gyengeségeivel.

A környezeti tényezőkkel foglalkozó közlések többsége a levegőszennyeződést, egy kisebbik hányada pedig az ivóvízellátás problémáit vizsgálta. Az ilyen tárgyú anyagok néhány kivételtől eltekintve meglehetősen pesszimista képet közvetítettek, például sűrűn felbukkant az az ellentmondás, hogy amíg az autógépjárműpark technikai színvonala nem emelkedik, márpedig erre a közeljövőben nincsen reális remény, addig a közlekedés által előidézett levegőszennyeződés csökkentését sem lehet elérni, akármilyen szigorú ellenőrzéseket vezetnek is be.

A stresszről, mint az egészségi állapotot és a várható élettartamot befolyásoló tényezőről egészében véve kevés szó esett. Leginkább ebben a témacsoportban fordultak elő olyan közlések, amelyek rámutattak a leterheltségből, a túlhajszoltságból, a többletmunkák halmozódásából, a családokat nyomasztó gazdasági gondokból és a mindennapi emberi kapcsolatok elmérgesedéséből adódó feszültségekre.

A túlzott gyógyszerfogyasztás említései csak a második negyedévben tűntek fel, bizonyára nem függetlenül attól, hogy az egészségügyi infrastruktúrával kapcsolatos közlésekben ekkor kezdtek nagyobb nyomatékot kapni a gyógyszergyártás és -ellátás gazdasági problémái.

Az egészségmegőrzésben szerepet játszó egyéb tényezők között a túlzott kávéfogyasztásról, a személyes higiéniairól, a napozás ártalmairól, az öltözködési szokásokról, kozmetikai szerek és eljárások hatásairól esett szó a leggyakrabban.

Mint a 4. táblázaton láthatjuk, az egészségmegőrzés szempontjából fontos tényezőkkel fő témaként foglalkozó közlések mennyisége az első negyedévi 155-ről a második negyedévben 187-re emelkedett, ami nyilvánvalóan az egészségmegőrzési program meghirdeté-

sének tudható be. A harmadik negyedévben azonban már kisebb mértékű csökkenés következett, ami természetesen az egészségmegőrzési tematika egészségnek kultivációját, napirinden tartását gyengítette.

A 4. táblázat adataiból az is kitűnik, hogy az egészségmegőrzési program népszerűsítésével párhuzamosan a második és a harmadik negyedévben a táplálkozás kérdéseivel, valamint a testmozgás és általában az életmód témaköreivel foglalkozó közlések mennyisége emelkedett jelentősebb mértékben. Ez arra utal, hogy a tömegkommunikáció megvilágításában az egészségmegőrzési program a táplálkozási, a testmozgási és az életmód problematikával fonódott össze leginkább.

Az egészségmegőrzéssel foglalkozó közlések harmadik típusa nem említette ugyan az egészségmegőrzés programját, de olyan eseményekről, kezdeményezésekről adott hírt, amelyek szervesen hozzátartoznak egy ilyen programhoz: rendezvények, ismeretterjesztő előadások az egészségvédelem lehetőségeiről, módjairól, egészségházak létesítése különféle településeken, életmód táborok szervezése és működése, egészséges életmódra nevelés az iskolában stb. Mint az egészségmegőrzési tematika egészében, ennél a tartalmi típusnál is mennyiségi felfutás jelentkezett a második negyedévben, majd kisebb csökkenés a harmadikban.

A lakosság egészségi állapota a tömegkommunikáció tükrében

A lakosság egészségi állapotáról 103 közlésben, az egészségmegőrzéssel foglalkozó összes közlés 14 százalékában találtunk információkat: az első negyedévben 23, a másodikban 51, a harmadikban pedig 29 anyag tartalmazott erre vonatkozó részleteket. A szóban forgó összes közlés egyértelműen kedvezőtlennek mutatta be a lakosság egészségi állapotát.

5. A lakosság egészségi állapotára vonatkozó információk

(százalékban)

Rossz a lakosság egészségi állapota (általában véve)	71
Csökkenő átlagéletkor	39
A fiatal generációk alacsony teherbíró- és teljesítőképessége	34
A középkorúak magas halandósága	33
A szív- és érrendszeri betegségek nagyon magas aránya	19
Elhízás	30
Egyéb betegségek (önpusztító neurózisok, rák, mozgásszervi és emésztőrendszeri megbetegedések, fertőzésekkel szembeni kis ellenállás, szerzett cukorbeteg stb.) nagy aránya	22
N	103

(Az összeg nem egyenlő 100 százalékkal, mivel egy közlés több tényezőt is említhetett.)

A lakosság egészségi állapotára vonatkozó szövegrészek nemcsak csekély számúak, hanem általában meglehetősen elnagyoltak is voltak: még az egészségmegőrzés programjával fő témaként foglalkozó közlések többségéből is hiányoztak a részletes információk arról, hogy tulajdonképpen mi indokolja a programot. Így például a Népszabadság augusztus 25-i számában "Intézkedések egészségünk megóvásáért" címmel terjedelmes cikk jelent meg az egészségügyi miniszter sajtótájékoztatójáról, a cikkben azonban még utalás sem történt arra, hogy a program megvalósítását a lakosság egészségi állapotának rohamos romlása teszi szükségessé. Olyan, statisztikai adatokkal is alátámasztott leírások az egészségromlásról, amelyek alkalmasak lehetnek volna a közvélemény felrázására, csak elvétve fordultak elő, például: "Jelenleg egész Európában nálunk a legmagasabb, 13,9 ezrelék a halandóság. De ennek a jelenségnek csak egyik oka a népesség elöregedése. A magas arányszám a 30 éven felüliek, elsősorban a középkorú férfiak körében arató halállal magyarázható. Az elmúlt évtizedben a férfiak születésekor várható átlagos élettartam 1,6 évvel csökkent ..." (Magyar Hírlap, március 2.: Egészségünkért.)

A lakosság egészségi állapotát érintő közlések 72 százalékában, vagy 74 közlésben fordultak elő olyan szövegrészek, amelyek a romló egészségi helyzet okait kutatták. Megjegyezzük, hogy itt csak az olyan információkat vettük figyelembe, amelyek a magyar lakosság egészének vagy egy-egy rétegének romló egészségi állapotát hozták ok-okozati összefüggésbe valamilyen, az egészséget befolyásoló tényezővel, és nem számoltuk az olyan közléseket, amelyek például arról szóltak, hogy általában a dohányzás rákot vagy a mozgásszegény életmód elhízást, és ezen keresztül szív- és érrendszeri megbetegedéseket okozhat, de eközben a magyar egészségi viszonyokról nem tettek említést. Azt a kérdést, hogy a tömegkommunikáció általában véve milyen rizikófaktorokat lát és azokat hogyan súlyozza, a következő részben vizsgáljuk.

6. A lakosság romló egészségi állapotának okai

(abszolút számokban)

Életmód (közelebbi jellemzés nélkül)	52
Káros szenvedélyek (dohányzás, alkohol, kávé)	51
Stressz (túlhajszoaltság, leterheltség, konfliktusok sokasága)	40
Mozgáshiány	33
Egészségtelen táplálkozás	32
Az egyéni felelősség hiánya (az emberek nem törődnek az egészségükkel)	29
Környezeti ártalmak (levegőszennyezés, mérgező kemikáliák, rossz ivóvízellátás)	25
Az egészségügyi infrastruktúra gyengeségei (a megelőzés háttérbe szorulása a gyógyítás mögött, felkészületlenség, a megelőzést szolgáló intézmények hiánya, megfelelő szakemberek hiánya)	10
Munkahelyi ártalmak (rossz, egészségre káros munkakörülmények, a munkavédelem alacsony színvonala)	9
Széles tömegek kedvezőtlen társadalmi helyzete	4
N	74

(A közlések néhány kivételtől eltekintve többféle okot is említettek.)

Kitűnik e rangsorból, hogy a tömegkommunikációs eszközök a magyar lakosság kedvezőtlen egészségi állapotát elsősorban olyan tényezőkkel magyarázták, amelyeknek egészségkárosító jelenléte jelentős mértékben vagy kizárólag az egyénen múlik. Olyan okokról, amelyek túlnyomórészt kívül esnek az egyén hatókörén, csak néhány szociológiai érzékenységgű anyagban (ezek közül is kiemelkedett a Magyar Hírlap június 5-i számának "Nem egy kór méregfoga rág" című beszélgetése Losonczy Ágnes szociológussal) és egy-két olyan közlésben lehetett találkozni, amelyek - komoly kétségeknek hangot adva - azt vizsgálták, vajon adottak-e a feltételei egy valóban széles körű és reális egészségügyi programnak (ilyen közlés volt például Zsolt Róbert "Özvegyasszonyok országa?" című írása a Magyar Nemzet június 6-i számában).

Az egészséget károsító veszélytényezők és amit ellenük tehetünk

Az egészségmegőrzés témakörében foglalkozó 733 közlés 72 százalékában esett szó különféle, a megelőzés eszközeivel kivédhető rizikófaktorokról.

7. Rizikófaktorok említései a tömegkommunikációs eszközökben

	(százalékban)
Egészségtelen életmód általában	47
Egészségtelen táplálkozás	38
Káros szenvedélyek általában	9
- dohányzás	20
- alkohol	13
- kábítószeresítés	9
- kávé	5
- káros szenvedélyek összesen	34
Mozgásszegény életmód	30
Stressz, túlhajszoltság, leterheltség, konfliktusok	16
Környezeti ártalmak	15
Munkahelyi ártalmak	7
Túlzott gyógyszerfogyasztás	6
Egyéb rizikófaktorok (egészségtelen öltözködés, túlzott napozás, a szexuális kapcsolatok sűrű váltogatása, személyes higiénia hiánya)	8
N	733

(Az összeg nem egyenlő 100 százalékkal, mivel egy közlés több veszélytényezőt is említhetett.)

A rizikófaktorok említéseinek túlnyomó többsége pusztán felsorolásszerű volt, például: "... Nemcsak a közismert tényezőket kell ide sorolni - alkohol, dohányzás, rossz étkezési szokások, mozgáshiány -, hanem egy seregnyi mást is, a legkülönbözőbb stresszhatásokat az otthontól a munkahelyig." (Népszabadság, január 8.: Egészségünk értéke.) Részletes információkat arról, hogy a veszélytényezők miből adódnak és miképpen hatnak, főképpen az ismeretterjesztő jellegű anyagokban, azok között is elsősorban a táplálkozás problémáival foglalkozó közlésekben találtunk (például a zsíros ételek és a koleszterinszint összefüggéséről).

Arról, hogy mit lehet, illetve mit kell tenni az egészség megóvásáért, a rizikófaktorok, a veszélytényezők elhárításáért, az egészségmegőrzéssel kapcsolatos közlések 86 százaléka tartalmazott valamilyen megállapítást. Ezek a megállapítások két nagy csoportra oszlottak: olyanokra, amelyek az egyén felelősségét, az egyén lehetőségeit és tennivalóit hangsúlyozták, és olyanokra, amelyek az egészségügyi intézményrendszer és más, az egyén által kevésbé befolyásolható intézmények és szervezetek lehetőségeit, felelősségét és tennivalóit emelték ki.

8. Az egyén és az intézmények felelőssége, lehetőségei, tennivalói az egészségmegőrzésben

(százalékban)

Az egyén felelősségének, lehetőségeinek, tennivalóinak hangsúlyozása	71
Az egészségügyi és más intézmények felelősségének, lehetőségeinek, tennivalóinak hangsúlyozása	42
N	733

(Az összeg nem egyenlő 100 százalékkal, mivel voltak közlések, amelyek mind az egyén, mind az intézmények felelősségét, lehetőségeit, tennivalóit hangsúlyozták, illetve amelyekben nem volt értékelhető információ ezzel kapcsolatban.)

Az egészségmegőrzéssel foglalkozó közlések többsége erőteljesen kiemelte az egyén felelősségét, és nagy számban voltak anyagok, amelyek csakis az egyén felelősségét, lehetőségeit, tennivalóit hangsúlyozták, például: "Ki-ki saját maga felelős önmaga és környezete egészségéért - hívja fel a figyelmet az egészségügyi bizottság" (Magyar Nemzet, február 11.: Ki-ki felelős önmagáért és környezetéért). Olyan közléseket, amelyek csakis az egészségügy vagy más intézmények, szervezetek tennivalóiról szóltak, keveset találtunk; ezek közé tartozott például a Népszabadság március 5-i cikke "A kereskedelem tennivalói az egészségvédelemért" címmel. Az egészségmegőrzéssel foglalkozó anyagok több mint egyharmadában az intézmények és az egyének felelősségének, lehetőségeinek, tennivalóinak említése együtt fordult elő, például: "A kormány ígéretet tett arra, hogy az egészséges életmód feltételeinek előmozdítását intézkedéseivel, intézményrendszerével segíti majd, így tehát ezen a három pilléren - a kormány, az intézmények, valamint az állampolgár - együttműködésén nyugvó program elindításához mindenképpen adott a feltétellel" (Magyar Hírlap, szeptember 18.: Mérleg - félidőben. Társadalmi vita az egészségmegőrzésről).

9. Az egyén tennivalói az egészségmegőrzésben

(százalékban)

Egészséges életvitel általában	60
Egészséges táplálkozás	38
Káros szenvedélyek kerülése, illetve elhagyása	37
Több testmozgás, sportolás	35
Általában több törődés az egészséggel	17
Helyes idő- és erőbeosztás, a teherbírás reális felmérése	10
Egészséges kikapcsolódási és szórakozási szokások kialakítása	6
Helyes életminták és értékek átadása, terjesztése, személyes példamutatás	6
A személyes higiénia erősítése	5
N	733

Az egyéni felelősséghez kapcsolódó tennivalók a szövegek túlnyomó részében felsorolásszerűen, annak közelebbi kifejtése nélkül fordultak elő, hogy miképpen valósíthatók meg. Ennek következtében az egyén felelősségének, lehetőségeinek, tennivalóinak említései az esetek többségében általánosságban mozgó, semmitmondó sablonok maradtak, amelyek semminemű konkrét eligazítást nem adtak a tömegkommunikációs eszközök közönségének arról, hogy például az egyre romló gazdasági helyzetben miképpen lehetne egészségesebb táplálkozásra áttérni, sokat spórolni, nyugodtan, kiegyensúlyozottan élni stb.

10. Az egészségügyi és egyéb intézmények, szervezetek tennivalói az egészségmegőrzésben

(százalékban)

Hatékony egészségvédelmi propaganda	37
Az egészségügyben a megelőzés szempontjainak erősítése	30
Egészségesebb élelmiszerek gyártásának és forgalmazásának növelése	22
A sportolási, testmozgási lehetőségek javítása	18
Szigorú dohányzásellenes intézkedések	15
Iskolai egészségre nevelés	12
Egészségmegőrző rendezvények, megmozdulások, táborok	10
Hatékonyabb környezetvédelem	10
Szigorúbb alkoholelles ellenes intézkedések	8
A munkahelyi egészségvédelem erősítése	5
N	733

A második, de különösen a harmadik negyedében több közlés is olyan kezdeményezésekről számolt be, amelyek az intézményrendszerek oldaláról kívántak hozzájárulni az egészségmegőrzési programhoz: az egészségre nem ártalmas élelmiszerek szélesedő választéka (például a zsírszegény vaj nagyobb arányú termelése), az egészséges életmódot segítő termékek nulla forgalmi adókulccsal való adóztatásának tervbe vétele, az egészségmegőrzési program publikálásának tervezése a Kossuth Könyvkiadóban, a Diáksport

Szövetség megalakítása, az iskolai étkeztetés ismételt felülvizsgálata, családi egészségmegőrzési fesztivál rendezése stb. E néhány konkrét lépés ismertetése ellenére a tömegkommunikációs eszközökből egészében véve mégis az a kép rajzolódott ki, hogy az egészségmegőrzési program alapvetően az egyén felelősségérzetére épít: június 13-i számában például a Nők Lapja a következőképpen határozta meg az egészségmegőrzési program lényegét: "Testmozgás, korszerű táplálkozás, egyéni felelősség".

Kételyek, vitapontok az egészségmegőrzési programmal kapcsolatban

Bár a vizsgált anyag egészében egyetlen olyan közlés sem fordult elő, amely vitatta volna, hogy aggasztó a lakosság egészségi állapota, és hogy hatékony beavatkozásra van szükség a kedvezőtlen tendenciák megállítására érdekében, az egészségmegőrzési programmal fő témaként foglalkozó 154 közlés közül 23 anyag (azaz 15 százalék) kételyeknek, ellenvetéseknek is hangot adott a program egyik-másik elemével kapcsolatban. A főbb vitapontok a következő kérdések körül alakultak ki.

11. Vitapontok az egészségmegőrzési programban

(abszolút számokban)

A gazdasági feltételek hiánya	20
Az egészséges táplálkozás a magas élelmi-szerárak miatt a legtöbb ember számára elérhetetlen	14
A különféle érintett nem egészségügyi intézmények, szervezetek nem érvényesítik az egészségmegőrzés szempontjait	9
Az egészségügyi intézményrendszer nincs kellőképpen felkészülve	6
Hiányoznak a tömeges sportolás gazdasági-intézményi feltételei	6
A szokások pusztán a felvilágosítás és az egészségmegőrzési propaganda eszközeivel nem változtathatók meg	5
N (az egészségmegőrzési programmal fő témaként foglalkozó kérdések)	23

(Egy közlés többféle vitapontot is érinthetett.)

Kitűnik, hogy a kételyek forrása alapvetően az volt, vajon adottak-e az objektív gazdasági és egyéb feltételek ahhoz, hogy az egészségmegőrzés meghirdetett programja eredményre vezethessen. A legtöbb aggodalom azzal kapcsolatban fogalmazódott meg, hogy "a jelenlegi gazdasági körülmények között, a szűkös gazdasági lehetőségek idején szociálpolitikai 'megtámogatás' nélkül nem bíztat sikerrel ez a program" (Magyar Hírlap, szeptember 18.: Mérleg - félidőben. Társadalmi vita az egészségmegőrzésről). Az ilyen típusú kételyekkel szemben a legfőbb érv az volt, hogy "a program megvalósítása és sikere azon múlik, hogy az állami garanciarendszer mellett az egyén felelősségérzetére, az orvosok példamutatására és aktív részvételére épít" (Magyar Hírlap, április 25.: Elodázhatatlan az egészségprogram).

Az egyéni felelősségérzetre és az állami garanciákra való hivatkozások azonban nem voltak maradéktalanul meggyőzőek. Több közlés is rámutatott arra, hogy az egyéni

felelősségérzet erősödése önmagában aligha lehet a program sikerének biztosítéka, ha az egyén olyan körülményekkel találja magát szembe, amelyeken nem képes változtatni: romló anyagi helyzet, emelkedő élelmiszerárak, fokozódó környezetszennyezés stb. Az is nagyon kétséges, hogy az állam a gazdasági kényszerűségek és érdekek szorításában valóban képes-e garantálni az egészségmegőrzés szempontjainak érvényesülését: javul-e a közétkeztetés, lesznek-e hatékony intézkedések a dohányzás és az alkoholfogyasztás ellen, megszűnik-e a motorizáció alacsony technikai színvonalából adódó levegőszennyeződés stb. A kételyek világos summázatát nyújtja a Magyar Nemzetnek egy már korábban idézett cikke: "... A forgalmas pesti utcákon reggeltől napestig legalább annyi káros anyagot lélegzünk be, mintha szívánk a cigarettát, de a kipufogó gázok ellen nem elég a propaganda. ... A propaganda itt már csak akkor ér valamit, ha megvannak a feltételek is a táplálkozási szokások megváltoztatására. Nem elég azt mondani, hogy a rántott leves helyett együnk salátát, ha ilyesmit hiába kérünk. S az otthoni konyha vezetéséhez sem elegendő a tudomány javallata, ha nincs kellő kínálat és főként, ha jóval olcsóbb a tészta, a kenyér, mint például a karalábé, a spárga, a még ma is 140 forintos eper vagy éppen a ponty és a harcsa. ... Ahogyan gond egészségesebbé tenni a táplálkozást, ugyanúgy gond a sportolás, a mozgás feltételeinek megteremtése. Túlzott reményeim most sincsenek. Nemhogy tornatermük, de még sportolásra alkalmas udvaruk sincs az iskolák sokaságának. Ami hagyománya volt a diáksportnak, annak az emléke sem nagyon él. Egy mozgástól fázó diáksereget kellene megnyerni a sportnak, mégpedig úgy, hogy még csak gazdag kínálatot, kellemes körülményeket sem lehet elébük tární." (Özvegyasszonyok országa? Június 6.)

Összefoglalás

1. Az egészségmegőrzés társadalmi programjának propagandája kevéssé vált érzékelhetővé a tömegkommunikációs eszközökben. Az egyébként sem különösebben hangsúlyos egészségügyi tematikában az egészségmegőrzés témaköre nem kapott kiemelt figyelmet, és ezen belül az egészségmegőrzési programmal foglalkozó, egészében véve kis számú közlés szinte elveszett a tömegkommunikációs üzenetfolyamatban.

2. Bár az egészségmegőrzési program meghirdetése után a második negyedévben az egészségmegőrzés különféle aspektusait érintő közlések mennyisége jelentősebb mértékben emelkedett, a kezdeti fellendülés után a harmadik negyedévben az egészségmegőrzési propaganda nem erősödött, a tömegkommunikációs eszközök figyelme más tárgykörök felé irányult.

3. A lakosság romló egészségi állapotáról csak egészen kis mennyiségű közlés közzölt olyan őszinte és meggyőző információkat, amelyek alkalmasak lehetnek volna a közvélemény felrázására. A tömegkommunikációs eszközök a lakosság kedvezőtlen egészségi állapotát elsősorban olyan tényezőkkel magyarázták, amelyeknek egészségkárosító jelenléte jelentős mértékben vagy kizárólag az egyénen múlik.

4. Az egészségmegőrzés lehetőségeivel és tennivalóival kapcsolatban a tömegkommunikációs eszközök mindvégig elsősorban az egyén, az állampolgár felelősségét hangsúlyozták, eközben azonban a kiegyensúlyozott életvitelre, a káros szenvedélyek elhagyására, az egészségesebb táplálkozásra, a több testmozgásra való közhelyszerű felhívások mellett érdemben alig foglalkoztak azzal a kérdéssel, vajon mindehhez adottak-e a konkrét társadalmi, gazdasági, intézményi feltételek.

5. A feltételrendszer meglétével kapcsolatban kételyek is felmerültek a program eredményes megvalósíthatóságát illetően. A főképpen gazdasági természetű kételyekkel szemben a leghangsúlyosabb, de nem minden vonatkozásban meggyőző érvelés azt igyekezett bizonygatni, hogy a program a nehéz gazdasági helyzet ellenére éppen azért számíthat sikerre, mert elsősorban az egyéni felelősségérzetre épít.

FÜGGELÉK

1. A belföldi vonatkozású közlések fő témája

(százalékban)

Belföldi vonatkozású közlések	1982	1983	1984	1985	1986	1987 első három negyedév
Gazdaság	51,3	45,4	51,5	50,2	51,4	54,6
Belpolitika	11,2	10,9	10,2	15,7	11,8	12,9
Közoktatás, közművelődés	7,4	8,0	6,7	6,0	6,2	5,9
Közigazgatás	5,6	6,1	5,9	7,9	6,1	4,6
Életmód, életvitel	3,5	4,5	4,0	2,7	3,4	3,8
Egészségügy	3,3	4,2	3,9	3,1	3,4	3,9
Évfordulók, ünnepek, megemlékezések	3,1	3,2	3,1	2,6	2,9	2,8
Művészetek	2,7	3,0	2,8	2,3	2,6	2,1
Emberi kapcsolatok	2,6	4,2	2,9	1,9	2,3	1,7
Közbiztonság, bűnözés	2,1	3,0	3,1	2,7	3,4	2,2
Érdekességek, "színes" hírek	1,7	1,9	1,1	1,0	1,3	1,0
Tudományok	1,4	1,3	1,3	1,1	1,6	1,1
Jog, igazságszolgáltatás	1,2	1,1	1,0	0,9	1,1	1,2
Szerencsétlenségek, balesetek, természeti csapások	1,1	1,2	1,0	0,8	0,9	0,8
Honvédelem	0,5	0,6	0,5	0,4	0,4	0,2
Vallások, egyházi élet	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
Egyéb ¹⁴	1,2	1,3	0,9	0,6	1,0	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összes elemzett közlés	3189	3204	3231	3176	3210	2507

¹⁴ Az "egyéb" témákon belül a népesedést érintő témakörök mintegy 0,1%-os arányt képviselnek, amelynek aránya a vizsgált években gyakorlatilag változatlan.

2. A vizsgálati minta összetétele források szerint

(százalékban)

Mintaösszetétele	I. ne- gyedév	II. ne- gyedév	III. ne- gyedév	Össze- sen
Sajtó	73	74	77	77
Rádió, tévé	27	26	23	25
Összesen	100	100	100	100
Összes elemzett anyag	1247	1290	1326	3863

3. A betegségekkel foglalkozó közlések megoszlása
betegségek szerint

(százalékban)

AIDS	22
Szív- és érrendszeri betegségek	11
Rákos megbetegedések	10
Cukorbetegség	6
Mozgásszervi betegségek	7
Rokkantság	3
Emésztőszervi betegségek	7
Pszichés zavarok	5
Járványok, fertőzések	12
Egyéb betegségek	17
Összesen	100
N (valamely betegséggel fő témájaként foglalkozó összes közlések)	482

b) A Családjogi Törvénnyel kapcsolatos tartalmak a tömegkommunikációs eszközökben

A Családjogi Törvény fogadtatásáról folytatott közvéleménykutatáshoz kapcsolódóan tartalomelemzést végeztünk a hazai tömegkommunikációs eszközöknek azokon a közlésein, amelyek az 1986-ban előkészített és 1987 július elején hatályba lépett új családjogi rendelkezésekkel foglalkoztak. Az elemzés célja az volt, hogy egy hosszabb időszakra kiterjedő megfigyelés alapján képet formáljunk arról, milyen mértékű figyelmet fordított a tájékoztatás a családtörvény reformjára, mivel indokolta a változtatások szükségességét, mire helyezte a hangsúlyt az új rendelkezések ismertetésében, miképpen értelmezte és értékelte a megváltozott jogi elemeket.

Tartalomelemzésünk az országos napilapoknak (Népszabadság, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Népszava, Esti Hírlap), a heti- és havilapok érintett körének (Nők Lapja, Családi Lap, Gyermekünk), valamint a rádióknak és a televízióknak azokra a közléseire terjedt ki, amelyeknek tárgyát a családdal és ezen belül a Családjogi Törvény átalakításával összefüggő kérdések képezték.

A vizsgálati minta időben 1987 első három negyedévére terjedt ki, tehát átfogta a törvényt módosítást követő hónapokat, amikor a törvény szövege nyilvánosságra került (első negyedév; az 1986. évi IV. számú törvényt a Magyar Közlöny 1987. évi 5. száma közölte), a hatályba lépést megelőző hónapokat (második negyedév) és végül a hatályba lépés utáni időszakot (harmadik negyedév). Annak megállapítása céljából, vajon a Családjogi Törvény módosítása erősítette-e 1987-ben a korábbi időszakhoz képest a családdal kapcsolatos jogi és egyéb kérdésekre irányuló tömegkommunikációs figyelmet, 1986 első félévének családi tematikájú közléseit is megvizsgáltuk, és összevetettük az 1987. évi anyaggal.

A családra és a Családjogi Törvény módosítására irányuló tömegkommunikációs figyelem

A Magyar Hirdető Sajtófigyelő Szolgálatát által végzett gyűjtés alapján 1987 első három negyedévében 272 olyan közlést számoltunk, amelynek fő témája valamilyen, a családdal kapcsolatos jogi vagy egyéb kérdés volt. E 272 közlés időben a következőképpen oszlott meg: az első negyedévben 88, a második negyedévben 95, a harmadikban pedig 89 fordult elő a vizsgált forrásokban. Annak alapján, hogy 1986 első negyedévében 90 ilyen közlést regisztráltunk, arra a következtetésre juthatunk, hogy a Családjogi Törvény módosítása a családdal kapcsolatos tematika egészének részarányát a tömegkommunikációs eszközökben nem növelte, vagyis a családra irányuló tömegkommunikációs figyelem az új rendelkezésekkel összefüggésben nem emelkedett.

Míg a családi tematika tömegkommunikációs részarányára a törvényt módosítás nem gyakorolt hatást, a családi tematikán belül az új jogi rendelkezések jelentős figyelmet vontak magukra: 1987-ben a vizsgált közlések 21 százaléka fő témájaként a Családjogi Törvény változásaival foglalkozott.

1. A családdal kapcsolatos közlések megoszlása fő témájuk szerint 1987 első három negyedévében

(százalékban)

Családjogi Törvény	21
Öregek helyzete	11
Családvédelem	11
Gyermek- és ifjúságvédelem	8
A családok helyzete általában	7
Ülések, tanácskozások, protokoláris események a családi tematikával kapcsolatban	7
Nagycsaládosok helyzete	6
Válások	5
Állami gondozottak	5
Gyermeküket egyedül nevelő anyák	4
Gyermekelhelyezéssel kapcsolatos problémák válás után	3
SOS gyermekfalu	3
A nők egyenjogúsága	3
Gyes és gyed	2
Egyéb	4
Összesen	100
Összes családi tematikájú közlés	272

A Családjogi Törvénnyel fő témájként foglalkozó közlések tartalmáról a későbbiekben részletesen is szó lesz. Itt most csak annyit jegyzünk meg, hogy a törvény módosításáról már 1986 első negyedévében is voltak információk: az akkori 90 darab családi tematikájú közlésből 7 anyag rövidebb-hosszabb terjedelemben a tervezett módosításokat tárgyalta.

Az öregek helyzetére a családi tematikán belül jelentős mértékű figyelem irányult. Több forrás is külön rovatban foglalkozott az idős korúak, a nyugdíjasok, a magukra maradtak életével (például a Népszabadságban Nyugdíjasok oldala, a Népszavában Nyugdíjasok fóruma címmel futott ilyen rovat), gyakran szót adva társadalomkutató szakembereknek is (például Pataki Judit - S. Molnár Edit: Közvéleménykutatás az öregekről, Népszava, március 4.).

Hasonlóképpen hangsúlyozott volt a családvédelem témaköre. A közlések bemutatták a családok veszélyeztetettségének mibenlétét, kutatták a mögöttes okokat, keresték a megelőzés lehetőségeit, és gyakran számoltak be családvédelmi kezdeményezésekről (családsegítő központok, családvédelmi szolgálat stb.).

Jelentős figyelem irányult a gyermek- és ifjúságvédelemre is. A veszélyeztetettség problémájának tárgyalása és különféle kezdeményezések ismertetése mellett több közlésben is nagy nyomatékkal szó esett arról, hogy szükség lenne egy gyermek- és ifjúságvédelmi törvény megalkotására is.

A családok helyzete általában kategóriába azokat az anyagokat soroltuk, amelyek a család funkcióiról, a családnak a társadalomban betöltött alapvető szerepéről, a családnak az utóbbi évtizedekben mutatkozó válságáról, a válság okairól és a védekezés lehetőségeiről szólnak. A szóban forgó közlések egybehangzón erőteljesen hangsúlyozták, hogy egészséges családi viszonyok nélkül egészséges társadalom nem létezhet, éppen ezért a család megerősítésére van szükség. (Például: Család és demokrácia. Beszélgetés Pozsgai Imrével. Nők Lapja, mácius 7.)

A protokoláris események témakör az olyan közléseket fogta össze, amelyek többségükben rövid, egy-két mondatos terjedelemben különféle, a család problematikáját érintő ülésekről, tanácskozásokról, állásfoglalásokról adtak hírt anélkül, hogy valamilyen, a családdal kapcsolatos kérdésről közelebbi, részletesebb információt tartalmaztak volna.

A nagycsaládosokkal foglalkozó anyagok egy része ezeknek a családoknak az életkörülményeiről, mindennapjairól rajzolt - néha egy kissé idealizált - képet, egy másik, 1987 második negyedétől egyre növekvő hányada pedig a nagycsaládosok érdekérvényesítő, érdekvédelmi törekvéseiről szólt: nagycsaládosok klubjainak létrehozása, nagycsaládosok egyesületének szervezése stb.

Azok a közlések, amelyeknek a válás volt a fő témájuk, néhány kivételtől eltekintve konkrét eseteket mutattak be, mégpedig elsősorban olyanokat, amelyek a házasság megromlásához vezető körülményeket, folyamatokat voltak hivatottak illusztrálni: lump életmód, a házastársak és családtagok egymás iránti közönyössége, önzés, a rossz vagy esetleg túl jó anyagi háttér stb. A válások nagy számát a közlések egybehangzón nagyon kedvezőtlen jelenségnek ítélték, viszont abban is egyetértettek, hogy a megromlott házasságokat jobb minél előbb felbontani.

Az állami gondozottak témakörben amellet, hogy szó esett volt állami gondozottak életútjáról, az állami gondozásba vétel különféle problémáiról, az intézeti életkörülményekről, a gondozottak későbbi életesélyeiről, nagy figyelmet kapott a nevelőszülői intézményrendszer, vagyis az a lehetőség, hogy az állami gondozásba vett gyermekeket ne intézeti körülmények között, hanem erre vállalkozó és anyagilag az állam által támogatott családoknál helyezték el.

Nem nagy gyakorisággal, de visszatérő témakör volt a gyermeküket egyedül nevelő anyák (leánanyák és elvált asszonyok) helyzete, életkörülményei. Az ilyen tartalmú közlések kivétel nélkül legalább egy konkrét példát említettek, és egyértelműen arra utaltak, hogy a házastárs nélküli anyáknak az átlagosnál nagyobb terheket kell viselniük.

A gyermekelhelyezési problémák is elsősorban konkrét esetek ismertetésén keresztül jelentek meg, és hol az apa, hol az anya szemszögéből illusztrálták a konfliktus elmérgesedésének végső soron a gyermek szocializációját károsító következményeit.

Az SOS gyermekfaluról szóló, meglehetősen csekély számú közlésben bizonytalanság volt érezhető a kezdeményezés jövőjét, kiteljesedését illetően. Hasonlóképpen egészen kevés közlés foglalkozott a női egyenjogúság kérdéseivel; ezekből lényegében az a következtetés adódott, hogy mind a társadalmi-foglalkozási esélyeket, mind a családi terheket tekintve messze állunk attól, hogy a nők teljes, megvalósult egyenjogúságáról lehessen beszélni. Az a néhány anyag, amely a gyes és gyed témakörét választotta fő témájának, általában konkrét példákon keresztül a gyed előnyeit ecsetelte.

Az egyéb témakörök között olyanokat találtunk, mint családvédelmi pályázatra való felhívás, anyák napi köszöntő, örökbe fogadás, házastársi féltékenységgel kapcsolatos pszichológusi tanácsadás, az apaság megállapításának jogi és egyéb problémái, családi mentálhigiéna, családtervezés stb.

1987 első három negyedévének tematikáját összehasonlítva 1986 első negyedévének tematikájával azt tapasztaltuk, hogy a Családjogi Törvény módosításával foglalkozó közlések mennyiségének 1987. évi jelentős emelkedését leszámítva a témakörök leggyakoribb elemeinek összetétele és rangsora nagyon hasonló volt: 1986 első negyedévében is a viszonylag gyakran tárgyalt témakörök között fordultak elő az öregek problémái, a családvédelem, a gyermek- és ifjúságvédelem, a nagycsaládosok, az állami gondozottak, a gyermeküket egyedül nevelő anyák helyzete. Mindössze két fontosabb különbség mutatkozott. Az egyik az volt, hogy 1986 elején lényegesen több közlés foglalkozott a gyēs és a gyed témájával, mint 1987-ben, ami nyilvánvalóan a gyed akkori újdonságával függött össze. A másik különbség az volt, hogy 1986 első hónapjaiban az 1987 évinél nagyobb arányban fordultak elő olyan közlések, amelyek nagy számú konkrét példával illusztrálva a válások és a gyermekelhelyezés körüli konfliktusokat tárgyalták. Valószínű, hogy ezek a riasztó esetekre való gyakori hivatkozások már a törvénymódosítás tömegkommunikációs előkészítését szolgálták.

A Családjogi Törvénnyel foglalkozó közlések általános jellegzetességei

A Családjogi Törvény módosítását fő témaként tárgyaló közlések mennyisége egészen alacsony volt: mindössze 57 ilyen anyagot számoltunk 1987 első három negyedévében. Megállapíthatjuk tehát, hogy a tömegkommunikációs eszközök csekély figyelmet fordítottak a családjog változásaira. Ugyanakkor mégsem állítható, hogy a módosítások a vizsgált források figyelmét teljesen elkerülték volna. Mint a második táblázaton látható, az év elejétől a harmadik negyedév végéig a Családjogi Törvénnyel foglalkozó közlések száma és a családi tematikában elfoglalt részaránya jelentős mértékben emelkedett, vagyis a tömegkommunikációs eszközök, ha meglehetősen szűk mennyiségi határokon belül is, de mégis jól érzékelhetően reagáltak a törvény hatályba lépésére.

2. A családi tematikájú közlések mennyiségének időbeli alakulása

(százalékban)

Családi tematikájú közlések	I. negyedév	II. negyedév	III. negyedév	Összesen
A Családjogi Törvénnyel foglalkozó közlések	11	20	31	21
Más családi vonatkozású témakörökkel foglalkozó közlések	89	80	69	79
Összesen	00	100	100	100
Az összes családi tematikájú közlés	88	95	89	272

A közlések alacsony számát mindvégig ellensúlyozni látszottak a terjedelmi arányok, ugyanis a Családjogi törvénnyel foglalkozó anyagok mintegy harmadának a hosszúsága messze meghaladta a törvénykezéssel foglalkozó tömegkommunikációs anyagok szokásosnak mondható terjedelmét. Így például a Magyar Nemzet február 26-án "Csak Magánügy?" címmel négyoldalas mellékletet szentelt különféle családjogi kérdéseknek. Vagy egy másik példát véve, a Nők Lapja augusztusban "A családjogi törvényről" címmel sorozatot indított, amelynek minden része meghaladta az egy teljes oldalnyi terjedelmet.

A terjedelem mellett a Családjogi Törvénnyel foglalkozó közlések informativitását az is emelte, hogy viszonylag kevés volt közöttük az olyan pusztán protokolláris tartalmú anyag, amely csak kapcsolódó ülésekről, tanácskozásokról és egyéb hasonló eseményekről adott hírt, anélkül, hogy a módosítások mibenlétéről, következményeiről érdemi információval szolgált volna.

3. A Családjogi Törvénnyel foglalkozó közlések információtartalma

(százalékban)

A törvénymódosítással kapcsolatos ülésekről, tanácskozásokról és egyéb eseményekről hírt adó közlések	19
A törvénymódosításról érdemi információkat tartalmazó közlések	81
Összesen	100
A Családjogi Törvénnyel fő témaként foglalkozó összes közlés	57

Az érdemi információkat tartalmazó közlések kivétel nélkül alapvetően tájékoztató-ismertető jellegűek voltak: többségükben jogi szakértők szólaltak meg, akik elsősorban a módosítások magyarázatát, értelmezését tekintették feladatuknak.

A Családjogi Törvény módosításának indoklása és célja

A Családjogi Törvénnyel fő témaként foglalkozó 57 közlés közül 14-ben találtunk olyan részleteket, amelyek a módosításokat voltak hivatva indokolni.

4. A Családjogi Törvény módosításának indokai

(abszolút számokban)

A válások száma	10
A családok működési zavarai	7
A gyermekek szocializációs problémái	6
A társadalmi változások általában	6
A családok gazdasági-anyagi körülményeinek változása	2
Indoklást tartalmazó összes közlés	14
A Családjogi Törvénnyel foglalkozó összes közlés	57

Az indoklások többsége - mint látjuk - a család válságjelenségeire hivatkozott: a házasságok felbomlására, a házastársi kapcsolatok megromlására, a házastársi-szülői felelősség hiányára, mindezeknek a gyermekekre gyakorolt kedvezőtlen hatásaira. A társadalmi változásokkal indokló közlések azt emelték ki, hogy 1952-höz, illetve 1974-hez képest, amikor az 1987. július 1-ig hatályban lévő családjogi rendelkezések születtek, társadalmi viszonyainkban jelentős átalakulások mentek végbe: gyakorlatilag teljessé vált a nők foglalkoztatottsága, módosultak a női és férfi szerepek, változott a családon belüli munkamegosztás, változott az értékrend, a közgondolkodás stb. A gazdasági-anyagi körülmények változására való hivatkozások olyan közlésekben fordultak elő, amelyek a házastársak vagyonszerződésének lehetőségével (is) foglalkoztak.

A módosítások célkitűzései közül a közlések a család intézményének megerősítését említették a leggyakrabban.

5. A Családjogi Törvény módosításának céljai

(abszolút számokban)

A család intézményének megerősítése	13
A gyermekek érdekeinek fokozottabb védelme	10
A házastársi-szülői felelősségérzet erősítése	7
A házastársi-szülői egyenjogúság biztosítása	6
A házastársak, családtagok anyagi viszonyainak, kötelezettségeinek egyértelműbbé tétele	6
A célokat említő összes közlés	17
A Családjogi Törvénnyel foglalkozó összes közlés	57

A gyermekek érdekeinek védelme egyfelől, a házastársi-szülői egyenjogúság biztosítása, másfelől elsősorban a válásokkal, a gyermekelhelyezéssel, a gyermekkel való kapcsolattartással összefüggésben merült fel. A házastársi-szülői felelősségérzet erősítésének szükségességét különösen azok a közlések hangsúlyozták, amelyek a házasságkötést megelőző, kötelező három hónapnyi várakozási idővel (is) foglalkoztak. A családtagok kötelezettségeinek egyértelműbbé tételére történő hivatkozások a válásokkal együttjáró vagyonmegosztással, a vagyoni szerződéssel és a rokонтartással kapcsolatban fordultak elő.

A Családjogi Törvénnyel foglalkozó közlések tematikus összetétele

A tömegkommunikációs eszközök a Családjogi Törvény módosításait tárgyaló közlésekben a válásról és a válással összefüggő rendelkezésekről gyakrabban és hosszabban nyújtottak érdemi információkat, mint a módosítás összes többi eleméről együttvéve.

6. Mire irányult a figyelem a Családjogi Törvénnyel foglalkozó közlésekben?

(abszolút számokban)

Válások rendje	40
Gyermekelhelyezés válás után	34
Vagyonmegosztás válás után	22
Tartásdíj	18
A házasságkötést megelőző, három hónapnyi kötelező várakozási idő	12
A házasságkötési életkor felemelése	12
Rokontartás	12
Vagyon szerződés házasságkötéskor	10
Örökbefogadás	10
Gyámság	9
A Családjogi Törvénnyel foglalkozó összes közlés	57

A válások lebonyolításának módját tárgyaló közlések hangsúlyozták, hogy a jog semmiképpen sem törekszik a végérvényesen, jóvátehetetlenül megromlott házasságok fenntartására, ugyanakkor azokban az esetekben, ahol erre van némi remény, a családi béke helyreállítására igyekszik motiválni. Hangsúlyos volt a törvényhozók azon szándéka is, hogy a házasságok felbontásának procedúrájában minél kevesebb tisztázatlanság maradjon: ahol volt házastársak nem tudnak megegyezni, ott határozzon a jog.

A gyermekelhelyezéssel kapcsolatban azt emelték ki a közlések, hogy feltétlenül a gyermek érdekeit kell szem előtt tartani, biztosítani kell mindkét szülő jogait a gyermekkel való kapcsolattartáshoz, határozottan fel kell lépni azon szülővel szemben, aki a bíróság határozatát a gyermekelhelyezésről különféle módokon megkísérli kijátszani.

A váláskor történő vagyonmegosztást érintve nagy hangsúlyt kapott, hogy a feleknek a bíróság előtt megállapodást kell kötniük lakásuk és vagyontárgyaik elosztásáról, úgy, hogy a későbbiekben ne lehessenek követeléseik. A közlések különösen a lakással kapcsolatos rendelkezések jelentőségét húzták alá, hiszen lakáshiányos viszonyaink között ezek a rendelkezések komoly anyagi hatással lehetnek a felek életmódjára, és éppen ezért talán megfontolásra készíthetők a meggondolatlanul válni készülők.

A gyermekek utáni tartásdíjjal foglalkozó anyagokban elsősorban arról esett szó, hogy a tartásdíj megállapításánál a gyermek valóságos szükségleteiből kell kiindulni, figyelembe véve mindkét szülő jövedelmi viszonyait és a háztartásukban élő többi gyermekeiket. A tartásdíj gyerekenkénti összeghatárának a kereset 15-25 százaléka közé eső megszabása lehetőséget ad arra, hogy a bíróságok határozatai rugalmasabban alkalmazkodhassanak a tényleges anyagi körülményekhez, illetve szükségletekhez.

A házasságkötést megelőző három hónapnyi várakozási idő bevezetésétől a tömegkommunikációs eszközök egybehangzóan azt remélik, hogy valamelyest visszaszorítja az elharmadított családalapításokat, és ezzel némileg hozzájárulhat a válások számának csökkenéséhez is. Hasonló reményeket tápláltak a közlések a házasságkötési életkor felemelésével kapcsolatban is.

A vagyoni szerződést érintő anyagok azt hangsúlyozták, hogy az új rendelkezések lehetővé teszik, hogy a házasságra lépők tisztább és egyértelműbb anyagi kapcsolatot létesíthessenek, továbbá megakadályozza, hogy házasságokon, illetve válásokon keresztül tisztességtelen anyagi haszonhoz lehessen jutni a másik fél kárára.

A rokontartásról, az örökbefogadásról és a gyámságról viszonylag kevés szó esett. Azoknak a közléseknek a többsége, amelyek az ilyen tárgyú rendelkezésekről egyáltalán említést tettek, általában nem mentek bele a részletek ismertetésébe.

A tömegkommunikációs eszközök családi tematikájú közléseinek előadásmódjára, stílusára általában nagyfokú érzelmi telítettség volt jellemző, amihez – a konkrét esetek gyakori bemutatása következtében – életszerűség és színesség is társult. Ezzel szemben a Családjogi Törvénnyel foglalkozó anyagokban többnyire érzelemmentes, helyenként nehezen érthető, nyakatekertnek ható jogi nyelvezet uralkodott, amely bizonyára nem könnyítette meg a laikusok eligazodását az új rendelkezések szövevényeiben. Íme egy jellegzetes példa: "A tartásdíj alapösszege megállapításának több okból is van jelentősége. Ha emelkedett a kötelezett keresete, a százalékos megállapításnál több a tartásdíj is, de ha csökkent, külön bírói határozat nélkül akkor sem lehet az alapösszeegnél kevesebbet levonni. De ha mégis olyan kevés a kifizetett bér vagy táppénz, hogy az alapösszeg sem vonható le, a le nem vont összegeket hátralékként kell nyilvántartani, és amint lehet, a kötelezett keresetének ötven százalékából a folyamatos tartásdíj mellett le kell vonni a hátralékot is. Azonkívül, ha a tartásdíj behajtása átmenetileg lehetetlen és a gyermeket gondozó szülő nem képes a gyermek részére a szükséges tartást biztosítani, a bíróság a gyermektartásdíj alapösszegét megelőlegezi. De sorkatonánál a tartásdíj bíróság általi megelőlegezésének sincs helye, mivel a megelőlegezett tartásdíjat a kötelezettnek utólag meg kell térítenie az állam számára." (Nők Lapja: A tartás díja. 1987. szeptember 9.)

**A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
KÖZLEMÉNYEI**

A Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. – 1980. I. között, 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevállás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál, 1964/1.
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként, 1965/1.
5. A válások okai, 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái, 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai I. Budapesten és a városokban, 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960–1963 között, 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon 1900–1960, 1966/1.
10. Lakásdemográfiai adatok, 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete, 1966/3.
12. Magyarország népességének területi előreszámítása, 1966/4.
13. A magyar leíró statisztika fejlődése, 1966/5.
14. Termékenységi adatok, 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre, 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség, 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái, 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében, 1968/1.
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966–2001, 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után, 1968/3, (angol nyelven).
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965, 1968/4, (francia, angol és német nyelven).
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900–1960, 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963–1968, 1968/6, (magyar és angol nyelven).
24. Alkoholizmus, 1968/7.
25. Gyermekgondozási segély, 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok, 1969/2, (angol nyelven).
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély, 1970/2.
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkezők demográfiai és testfejllettségi vizsgálata, 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai II. Magyarországon, 1970/4.
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/5, (angol nyelven).
32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6–8., 1970/6, (angol nyelven).
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból, 1971/1, (angol nyelven).
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig, 1971/2.
35. Népesedéspolitika Magyarországon, 1972/1.
36. Magyarország népességének előreszámítása (1972–2001), 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II., 1973/2.
38. Magyarország népessége, 1974/1, (angol nyelven).
39. A budapesti alkoholisták és leszármazottaik biodemográfiai vizsgálata (Első szakasz) (Előzetes jelentés), 1974/2.
40. Kriminálitási táblák, 1974/3.
41. A gazdasági korfák módszertani apparátusának felhasználása optimális stabil népességek meghatározására, 1974/4.
42. A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája, 1975/1.
43. Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás, 1976/1.
44. Budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972., 1976/2.

45. Az 1-60 hónapos budapesti gyermekek testi fejlettsége, szociodemográfiai és morbiditási viszonyai. (Előzetes jelentés), 1977/1.
46. A fiatal gyermekes özvegy nők helyzete, 1979/1.
47. A 16-29 éves fiatalok különböző gazdasági aktivitású csoportjainak helyzetét jellemző adatok, 1979/2.
48. A gyermekvállalásról és a népesedéspolitikáról alkotott vélemények több gyermeket gondozó anyák körében, 1980/1.
49. Magyarország népessége 1980-2021., 1980/2.
50. A budapesti 0 éves népesség demográfiai, egészségügyi és antropometriai vizsgálata, 1981/1.
51. Stabil populációk és szubpopulációk néhány újonnan feltárt tulajdonságáról, 1981/2.
52. A 0-8 éves budapesti gyermekek egyes testméreteinek alakulása, 1982/1.
53. A 18 éves sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota, 1982/2.
54. Az első házasságkötések alakulása Magyarországon a II. világháború után. (Születési kohorszok házassági táblái), 1983/1.
55. Magyarország népessége 1981-2001, országos népességelőreszámítás, 1983/2.
56. Magyarország népessége 1981-2001, területi népességelőreszámítás, 1983/3.
57. Magyarország népessége 1981-2001, Budapest és az agglomeráció népességének előreszámítása, 1984/1.
58. Magyarország népessége 1981-2001, a megyeszékhelyek népessége, 1984/2.
59. A családok és háztartások előreszámítása, 1981-2001., 1985/1.
60. Közvéleménykutatás népesedési kérdésekről, 1985/2.
61. Családok és háztartások demográfiai jellemzőinek előreszámítása, 1986/1.
62. A terhességmegszakításra átesett 18 éven aluli hajadonok társadalmi-demográfiai jellemzői, 1986/2.
63. A 18 éven aluli házasságban élő anyák társadalmi-demográfiai, egészségügyi jellemzői, 1986/3.
64. A 18 éven aluli házasságon kívül szült anyák társadalmi-demográfiai, egészségügyi jellemzői, 1987/1.
65. Közvéleménykutatás népesedési kérdésekről - 1985, 1987/2.
66. Magyarország népessége, 1986-2021, országos népességelőreszámítás, 1987/3.
67. Magyarország népessége, 1986-2006, területi népességelőreszámítás, 1987/4.
68. A budapesti gyermekek növekedése 14 éves korig társadalmi-gazdasági helyzetük, életmódjuk és megbetegedési viszonyaik 12 éves korban, 1988/1.

Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Kecskés József igazgató
Nyomdaüzem - 66-19-21-1098-8
Terjedelem: 11,5 A/5 iv